

ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 8/2003

Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi,
nú í Skaftárhreppi

10. desember 2004

EFNISYFIRLIT

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	821
2. MÁLSMEDFERÐ	821
2.1. Setning laga nr. 58/1998 og skipan óbyggðanefndar	821
2.2. Sveitarfélög í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu tekin til meðferðar ...	822
2.3. Lýstar kröfur og kynning	822
2.4. Afmörkun máls nr. 8/2003	823
2.5. Fyrirtökur og aðalmeðferð	824
3. KRÖFUGERÐ	824
3.1. Kröfur íslenska ríkisins	824
3.2. Kröfur eigenda Skaftárdals I-III	825
3.3. Kröfur eigenda Skálar	825
3.4. Kröfur eigenda Holts I-II	826
3.5. Kröfur eigenda Heiðarsels I-II	826
3.6. Kröfur eigenda Eintúnaháls	827
3.7. Kröfur eigenda Mörtungu I-II	827
3.8. Kröfur eigenda Prestsbakka og Prestsbakkakots	827
3.9. Kröfur eigenda Hörgsdals I-II	828
3.10. Kröfur eigenda jarða í Hörgslandsþorpi	828
3.11. Kröfur eigenda Þverár/Brattlands	828
3.12. Kröfur Skaftárhrepps f.h. eigenda og umráðamanna lögbýla í hreppnum	829
4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN	829
4.1. Almenn	829
4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	829
4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru	830
4.4. Vettvangsferð	831
4.5. Skýrslutökur	833
5. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR	833
5.1. Landnám	833
5.2. Skaftárdalur I-III	835
5.3. Skál	836
5.4. Holt I-II	840
5.5. Heiðarsel I-II	843
5.6. Eintúnaháls	844
5.7. Mörtunga I-II	846
5.8. Prestsbakkajarðir	848
5.9. Hörgsdalur I-II	850
5.10. Hörgslandsþorp	852
5.11. Þverá/Brattland	856
5.12. Síðumannaafréttur	860

6. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	867
6.1. Inngangur	867
6.2. Landnám	867
6.3. Skaftárdalur I-III	868
6.4. Skál	870
6.5. Holt I-II	876
6.6. Heiðarsel I-II	880
6.7. Eintúnaháls	882
6.8. Mörtunga I-II	885
6.9. Prestsbakkajarðir	889
6.10. Hörgsdalur I-II	892
6.11. Hörgslandsþorp	896
6.12. Þverá/Brattland	899
6.13. Síðumannaafréttur	902
6.14. Vatnajökull og önnur landsvæði á Síðu, í Landbroti, á Brunasandi og í fyrrum Leiðvallarhreppi	908
6.15. Um málskostnað	908
7. ÚRSKURÐARORÐ	909
VIÐAUKI	911
I. Almennar niðurstöður óbyggðanefndar í málunum nr. 1-7/2000 (uppsveitir Árnessýslu) og 1-5/2001 (sveitarfélagið Hornafjörður)	
FYLGISKJÖL	913
I. Kort	
II. Aðilaskrá	
III. Skjalaskrá	

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2004, fimmtudaginn 9. desember, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000, tekið fyrir málið

**nr. 8/2003, Síða, Landbrot og Brunasandur
ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi,
nú í Skaftárhreppi,
hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna,
hver séu mörk þjóðlendu við eignarland,
hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur
og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,**

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Karl Axelsson og Halldór Jónsson.

Aðilar málsins eru:¹

Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Ólafur Sigurgeirsson hrl.)

Eigendur jarðanna Skaftárdals I-III, Holts I-II, Heiðarsels, Mörtungu I-II, Geirlands, Prestsbakka, Prestsbakkakots, Hörgsdals I-II og jarða í Hörgslandsþorpi.

(Ólafur Björnsson hrl.)

Eigendur jarðanna Eintúnaháls og Þverár/Brattlands og sveitarfélagið Skaftárhreppur f.h. eigenda og umráðamanna lögbýla í hreppnum vegna Síðumannaafrettar.

(Bragi Björnsson hdl. og Einar Jónsson lögfr.)

Eigendur jarðarinnar Skálar.

(Jóhann Halldórsson hrl.)

2. MÁLSMEÐFERÐ

2.1. Setning laga nr. 58/1998 og skipan óbyggðanefndar

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

¹ Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (aðilaskrá).

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka Þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor. Þorgeiri Örlygssyni var veitt lausn að eigin ósk frá og með 1. janúar 2003 og Benedikt Bogason héraðsdómari þá skipaður varamaður í hans stað.

2.2. Sveitarfélög í Vestur-Skaftafellssýslu og Rangárvallasýslu tekin til meðferðar

Með bréfi, dagsettu 12. október 2000, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til meðferðar landsvæðið vestan sveitarfélagsins Hornafjarðar og austan Þjórsár, sbr. 8. gr. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Svæði þetta, sem er hið þriðja sem kemur til meðferðar hjá óbyggðanefnd, var nánar tiltekið afmarkað til austurs af vesturmörkum jarðarinnar Núpsstaðar í Fljótshverfi (Skaftárhreppi), að sunnan af hafi, til norðurs í samræmi við tillögu starfshóps um stjórnsýslumörk á miðhálandinu frá 1996 og á Vatnajökli af línu þeirri sem samvinnunefnd um svæðisskipulag miðhálandis Íslands hefur notað við vinnu sína, sbr. afmörkum svæðisins á meðfylgjandi korti. Fjármálaráðherra var veittur frestur til 1. apríl 2001 til að lýsa kröfum um Þjóðlendur á þessu svæði, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, væri um slíkar kröfur að ræða. Fyrirsvarsmönnum sveitarfélaga á svæðinu, þ.e. Ásahrepps, Holta- og Landsveitar, Rangárvallahrepps, Djúpárhrepps, Vestur-Landeyjahrepps, Austur-Landeyjahrepps, Fljótshlíðahrepps, Hvolhrepps, Vestur-Eyjafjallahrepps, Austur-Eyjafjallahrepps, Mýrdalshrepps og Skaftárhrepps, auk Bændasamtaka Íslands, var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar. Frestur fjármálaráðherra var síðar framlengdur til 27. apríl 2001 og með því orðið við rökstuddri beiðni ráðuneytisins.

2.3. Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um Þjóðlendur í Rangárvallasýslu og Vestur-Skaftafellssýslu bárust 27. apríl 2001. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um meðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 1. júní 2001, Morgunblaðinu 3. júní og fleiri blöðum síðar í sama mánuði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 1. desember 2001. Þá var tekið fram að málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðaðist ekki við kröfur aðila heldur bæri nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Til þess gæti því komið að tekin yrðu til athugunar svæði utan við kröfulýsingu fjármálaráðherra.

Óbyggðanefnd lét þinglýsa yfirlýsingu um málsmeðferð nefndarinnar og kröfugerð fjármálaráðherra á þær fasteignir sem kröfugerðin snertir og sem skráðar eru í þinglýsingabókum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Kröfur fjármálaráðherra voru gerðar aðgengilegar almennungi á skrifstofum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, auk viðkomandi sveitarfélaga og heimasíðu óbyggðanefndar. Þá var málið kynnt fyrirsvarmönnum aðliggjandi sveitarfélaga og sýslumönnum í þeim umdæmum, auk fjölmiðla.

Frestur annarra til að lýsa kröfum á kröfusvæði ríkisins var framlengdur í þeim tilvikum að leit að var eftir slíku með rökstuddum hætti, fyrst til 15. janúar 2002 og síðar til 15. febrúar. Þar sem allar boðaðar kröfulýsingar höfðu ekki skilað sér innan þessa tíma var að auki veittur lokafrestur til 9. maí. Síðustu viðbætur og lagfæringar á kröfulýsingum bárust óbyggðanefnd 11. september 2002.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór

fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumanna á Hvolsvelli og í Vík, dagana 1.-31. október 2002, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 7. nóvember 2002. Vakin var athygli á kynningunni í fjölmiðlum. Jafnframt fengu hlutaðeigandi sveitarstjórnir yfirlit og uppdrátt óbyggðanefndar til upplýsingar.

Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum og jafnframt hafa komið fram nýjar kröfur. Óbyggðanefnd hefur vakið athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málalíbúnaði og haft frumkvæði að því að kanna hvort aðilar sem kunna að telja til eignarréttinda á kröfusvæði íslenska ríkisins vilji lýsa kröfum sínum, sbr. 2. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998.

Fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins lagði fram kröfulýsingar um þjóðlendur á svæðinu í ellefu hlutum og sjö kröfulýsingar vegna ríkisjarða. Á móti bárust 34 kröfulýsingar ýmissa aðila, auk krafna Landsvirkjunar. Gerðar voru kröfur vegna 159 tilgreindra jarða, jarðahluta eða annarra landsvæða, stundum sameiginlega.

2.4. Afmörkun máls nr. 8/2003

Í janúar 2003 var lögmonnum aðila tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í eftirfarandi níu málum og var hreppamörkum þar fylgt í meginatriðum:

Mál nr. 1/2003, Ásahreppur og fyrrum Djúpárhreppur, nú í Rangárþingi ytra, ásamt Holtamannaafrétti.

Mál nr. 2/2003, Holta- og Landsveit ásamt Landmannaafrétti í Rangárþingi ytra.

Mál nr. 3/2003, fyrrum Rangárvallahreppur, nú í Rangárþingi ytra.

Mál nr. 4/2003, fyrrum Fljótshlíðar-, Hvol- og Vestur- og Austur-Landeyjahreppur, nú í Rangárþingi eystra.

Mál nr. 5/2003, Eyjafjallasvæði og Þórsmörk í Rangárþingi eystra.

Mál nr. 6/2003, Mýrdalshreppur.

Mál nr. 7/2003, Álftaver og Skaftártunga í Skaftárhreppi.

Mál nr. 8/2003, Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi, nú í Skaftárhreppi.

Mál nr. 9/2003, Fljótshverfi í Skaftárhreppi.

Það svæði sem til meðferðar er í máli nr. 8/2003, Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi, nú í Skaftárhreppi (Vestur-Skaftafellssýslu), afmarkast til vesturs af mörkum fyrrum Kirkjubæjarhrepps og Leiðvallarhrepps, nú í sveitarfélaginu Skaftárhreppi gagnvart fyrrum Skaftártunguhreppi og Álftavershreppi, nú einnig í sveitarfélaginu Skaftárhreppi. Til austurs afmarkast svæðið af mörkum Síðumannaafréttar í fyrrum Kirkjubæjarhreppi og jarðanna Brattlands og Þverár sem og Hrunatorfu í fyrrum Hörgslandshreppi gagnvart jörðunum Dalshöfða og Seljalandi einnig í fyrrum Hörgslandshreppi, nú allar í sveitarfélaginu Skaftárhreppi. Þá er hér til meðferðar landsvæði á Vatnajökli sem afmarkast af línu sem dregin er úr upptökum Skaftár við jaðar Vatnajökuls í Bárðarbungu (2009 m). Þaðan er svo dregin lína til suðausturs í Svíahnúk eystri í Grímsfjalli (1732 m) og þaðan til suðvesturs, að upptökum Hverfisfljóts við jaðar Síðujökuls. Til suðurs afmarkast svæðið af hafinu.

Á því svæði, sem hér hefur verið lýst, hafa í meginatriðum komið fram kröfur fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um þjóðlendu á tilteknu svæði annars vegar og kröfur tiltekinna aðila um beinan eignarrétt að sama landsvæði, að undanskildu því svæði á Vatnajökli sem hér er til meðferðar, hins vegar. Kröfum aðila er nánar lýst í kafla 3. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, sjá nánar í kafla 4.2.

Af hálfu eigenda Geirlands var við aðalmeðferð málsins gerð krafa um beinan eignarrétt að landi jarðarinnar innan tilgreindra merkja. Þjóðlendukröfulína íslenska ríkisins snertir ekki land

innan umræddra merkja og var sú krafa því dregin til baka við endurupptöku málsins. Geirland kemur því ekki til sérstakrar umfjöllunar í úrskurði þessum umfram það sem sjálfstæð rannsóknarskylda óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 98/1998, leiðir af sér.

2.5. Fyrirtökur og aðalmeðferð

Mál nr. 8/2003 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila 25. apríl 2003. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaoöflun nefndarinnar. Jafnframt var óskað eftir því að lögmenn skiluðu umboðum hið fyrsta og gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd vinni saman að því að þeir sem hagsmuna eigi að gæta gerist aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendlulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendlulaga. Loks var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð.

Við fyrirtöku málsins 23. maí 2003 var lögð fram greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn. Öðrum málsaðilum var veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerðum. Við fyrirtöku málsins 27. júní s.á. var greinargerð flestra annarra lögð fram, ásamt fleiri gögnum. Fram kom að eigendum Skálar hefði af sérstökum ástæðum verið veittur frestur til að skila greinargerð til 4. júlí og að hún yrði send lögmönnum annarra málsaðila jafnskjött og hún bærst en formlega lögð fram við næstu fyrir töku. Þá kom fram að fyrirsjáanlegt væri að taka þyrfti málið fyrir aftur áður en að aðalmeðferð kæmi og að um tímasetningu þeirrar fyrirtöku yrði tilkynnt síðar.

Málið var svo tekið fyrir í fjórða skipti 30. september 2003. Við það tækifæri var farið yfir dagskrá aðalmeðferðar og fyrirkomulag vettvangsferðar. Þá kom fram að í tilefni af athugasemdum nefndarinnar um að jarðirnar Skaftárdalur I-III, Heiðarsel og Geirland kynnu að eiga hagsmuna að gæta í málinu yrðu lagðar fram kröfulýsingar vegna þeirra við aðalmeðferð málsins.

Aðalmeðferð fór fram dagana 8.-10. október 2003 og skiptist í forflutning, vettvangsferð, skýrslutökur og munnlegan málf lutning. Að því loknu var málið tekið til úrskurðar. Fundað var í salarkynnum Hótel Kirkjubæjarklausturs. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.4.-4.5.

Þann 8. nóvember 2004 var málið endurupptekið. Lögmenn fengu þar tækifæri til að tjá sig um fyrstu dóma Hæstaréttar í þjóðlendumálum, sem kveðnir voru upp 21. október 2004 í málunum nr. 47/2004 og 48/2004. Að auki voru lögð fram viðbótargögn sem áður höfðu verið kynnt lögmönnum. Engar athugasemdir komu fram.

Málið var tekið fyrir í síðasta skipti 10. desember 2004 og lögð fram ný gögn. Þau höfðu áður verið kynnt lögmönnum og tækifæri gefið til athugasemda. Engar athugasemdir komu fram. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

3. KRÖFUGERÐ¹

3.1. Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins var upphaflega gerð sú krafa að eftirfarandi lína yrði viðurkennd sem þjóðlendumörk á Síðu: „Fyrsti punktur í kröfulínu fjármálaráðherra um þjóðlendumörk í Skaftárhreppi er í skurðpunkti við Hverfisfljót, þar sem sjónhendingarlína milli toppsins á Miðfelli og Hnútu sker Fljótið og er hann kallaður A. Frá punkti A er dregin lína í toppinn á Hnútu (punktur B), frá Hnútu er dregin sjónhendingarlína í Kaldbak í 685 m hæð (punktur C), en sá punktur er fyrir ofan efsta hluta gils sem Miðtungnaá rennur eftir. Síðan er farið niður eftir

1 Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og II (aðilaskrá).

gilinu alla leið að Geirlandsá (punktur D), þaðan upp eftir Geirlandsá í Fagrafoss (punktur E), svo upp Geirlandsá að ármótum þar sem Innri Geirlandsá beygir í norðaustur (punktur F), þaðan vestur fyrir Lauffellið (punktur G) og þaðan beint í upptök Kálfár í landnorðri (punktur H), þaðan eftir Kálfá þar til bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá (punktur I), síðan bein lína í toppinn á Leiðólfsfelli 564 m (punktur J) og síðan í landamerkjapunkt Skaftárdals í Skaftá (punktur K).“

Við endurupptöku málsins var framangreindri kröfu breytt á þá leið að fyrsti punktur í kröfugerð fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins á Síðu verði þar sem stefnulína úr toppi Hnútu í Kaldbak í 685 m hæð sker austurmörk jarðarinnar Brattlands.

Loks var eftirfarandi varakrafa gerð af hálfu fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins við aðalmeðferð málsins: „Fyrsti punktur í kröfulínu fjármálaráðherra um þjóðlendumörk í Skaftárhreppi er í skurðpunkti við Hverfisfljót, þar sem sjónhendingarlína milli toppsins á Miðfelli og Hnútu sker Fljótið og er hann kallaður A. Frá punkti A er dregin lína í toppinn á Hnútu (punktur B), frá Hnútu er dregin sjónhendingarlína í Kaldbak í 685 m hæð (punktur C), en sá punktur er fyrir ofan efsta hluta gils, sem Miðtungnaá rennur eftir. Síðan er farið niður eftir gilinu alla leið að Geirlandsá (punktur D), þaðan upp eftir Geirlandsá í Fagrafoss (punktur E), svo upp Geirlandsá að ármótum þar sem Innri Geirlandsá beygir í norðaustur (punktur F), þaðan meðfram Geirlandsá og vestur fyrir Lauffellið (punktur G) og þaðan beint í upptök Kálfár í landnorðri (punktur H), þaðan eftir Kálfá þar til bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá (punktur I), þaðan eftir Kálfá þar til kröfulína Heiðarsels sker hana, síðan bein lína í toppinn á Leiðólfsfelli 564 m (punktur J) og frá þeim punkti þar til kröfulína ríkisins sker afréttarkröfulínu Skaftárhrepps, fylgja síðan þeirri línu að punkti 10 og síðan í landamerkjapunkt Skaftárdals í Skaftá (punktur K).“

3.2. Kröfur eigenda Skaftárdals I-III

Af hálfu eigenda Skaftárdals I-III er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Úr vörðu vestan til á Miðselsfellinu beina línu í fossinn fyrir norðan Mýrartorfu, og svo beina línu úr Mýrartorufossinum að Búlandsmarki, og svo beina línu úr vörðunni á Miðselsfellinu í Eystri-Leirumýrarhólinn og í þann Vestri, og beina línu úr vestri Leirumýrarhól í toppinn á Leiðólfsfelli og norður að Eldhrauni, og svo beina línu til vesturs út að miðvatni, að Búlandslandi, og svo ræður Miðvatnið framúr, fyrir vestan heljarkamb, en fyrir austan Búlandshóla og í Markhólma austan til í Miðvatninu og svo línu úr nefndum Markhólma til suðurs að Árlandi. Samkvæmt máldaga Búlandskirkju á hún ítak í landareigninni, svo nefnt Leynivíðarhraun. Innbyrðis milli jarðanna er land óskipt.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Við aðalmeðferð var jafnframt sett fram varakrafa um það að ef fallist yrði á kröfugerð eigenda Skálar væri gerð krafa um það að land Skaftárdals I-III næði jafnlangt til norðurs.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.3. Kröfur eigenda Skálar

Af hálfu eigenda Skálar voru upphaflega gerðar eftirfarandi kröfur: „Aðallega að mörkin teljist frá punkti A með hnit 63.52.900 N og 18.29.119 W, sem staðsettur er í miðju hrauninu norður og útnorður frá toppinum á Leiðólfsfelli, beina línu í punkt B með hnit 63.54.564 N og 18.23.498 W,

sem staðsettur er í norður frá farvegi Hellisár, samkvæmt línu sem dregin verður úr punkti A í punkt D sem staðsettur er í miðjum farvegi Hellisár þar sem hún rann fyrir Skaftárelda.

Til vara að mörkin teljist frá punkti A með hnit 63.52.900 N og 18.29.119 W, sem staðsettur er í miðju hrauninu norður og útnorður frá toppinum á Leiðólfsfelli, beina línu í punkt C með hnit 63.54.419 N og 18.23.037 W, sem staðsettur er í norður frá farvegi Hellisár, samkvæmt línu sem dregin verður úr punkti A í punkt E sem staðsettur er í farvegi Hellisár þar sem hún beygir undan hrauninu sem rann yfir farveg hennar í Skaftáreldum.“

Þá er gerð krafa um að óbyggðanefnd viðurkenni eftirtalin óbein eignarréttindi landeiganda í þjóðlendu á Síðumannaafreíti:

1. Upprekstrar og beitarrétt á öllum afréttinum í réttu hlutfalli við landstærð Skálar.
2. Veidirétt í öllum stöðuvötnum og vatnsföllum á Síðumannaafreíti.

Loks er þess óskað að óbyggðanefnd ákvarði lögmanni eigenda Skálar sanngjarna þóknun er taki mið af framlagðri tímaskýrslu sem sýni hvaða vinna hefur verið lögð í málið, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Við aðalmeðferð málsins var framangreind varakrafa dregin tilbaka.

3.4. Kröfur eigenda Holts I-II

Af hálfu eigenda Holts I-II er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Landamerki milli Holts og Skálar fyrir vesturkanti Holtsins er úr markhelli við Hraunarmela bein lína í vörðu fram af miðju Holtslóni og úr sömu vörðu yfir mitt lónið í Holtsá vestan undir Staðarholtstanganum og úr því ræður Holtsá að Hamarsnefi, og frá Hamarsnefi lína mitt á milli hánorðurs og útnorðurs til afréttar. Landamerki milli afréttar og Holtsins að norðan úr Hrauninu norðan við Leiðólfsfell (í eða á, óskýrt eða útstrikun) Lauffetshorn fyrir suður og austurkanti Holtsins úr fyrrnefndri markhelli, nýja hraunbrúnin að útmælingu lækjarbakkarins. Fyrir austurkanti Holtsins og Heiðar samkvæmt ómunatíð brúkun úr Fjaðurá norður að efstu upptökum og þaðan lína á milli hánorðurs útnorðurs til afréttar. Milli jarðanna er land óskipt.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Við aðalmeðferð var jafnframt sett fram varakrafa um það að ef fallist yrði á kröfugerð eigenda Skálar væri gerð krafa um það að land Holts I-II næði jafnlangt til norðurs.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.5. Kröfur eigenda Heiðarsels I-II

Af hálfu eigenda Heiðarsels I-II er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna, ásamt jörðinni Heiði, séu þessi: „Að austan úr Gráhól á Svíra við Skaftá beina línu í þúfu á Flanghálsi, þaðan lína í Rastargil, úr Rastargili línu í vörðu á Stjórnarbotnaöxlina háu, þaðan beina línu í Kálfá. Að vestan lína úr Kálfá mitt á milli hásuðurs og landsuðurs í efstu upptök Fjarðarár, þaðan ræður Fjarðará að brunahrauninu, þaðan bein lína í vörðu á hraunbrúninni að Dalbæjarlandi. Millum Heiðar og Heiðarsels ræður Streitugil að marklínu að austan, og jörðin Heiði á fría sumarbeitt fyrir geldfenað á nyrsta parti Heiðarselslands. Innbyrðis milli Heiðarselsjarðanna er beitarnland óskipt.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Við aðalmeðferð var jafnframt sett fram varakrafa um það að ef fallist yrði á kröfugerð eigenda Skálar væri gerð krafa um það að land Heiðarsels I-II næði jafnlangt til norðurs.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.6. Kröfur eiganda Eintúnaháls

Af hálfu eiganda jarðarinnar Eintúnaháls er gerð eftirfarandi krafa: „Að kröfum ríkisins verði alfaríð hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur Eintúnaháls, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. landamerkjaskrá. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan jarðarinnar teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur þinglýstra eigenda Eintúnaháls, að þeim svæðum. Viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur að landi jarðarinnar allt að afréttarmörkum, innan merkja sem dregin eru svo: Að austan Ræður sjónhendling úr ánni Stjórn við Hurðabök (punktur 5) í Lauffell vestanvert, þar til sú lína nær að Geirlandsá (punktur 6), þaðan ræður Geirlandsá til upptaka í Innra-Gili (punktur 7), þaðan ræður lína til norðurs til upptaka Kálfár. Að vestan: Ræður lína frá Háðxl (571 m y.s. punktur 10) um Markhnúk að Kálfá (punktur 9). Að norðan: Kálfá frá upptökum (punktur 8) að vesturmörkum jarðarinnar (punktur 9).“

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða allan málskostnað skv. framlögðum málskostnaðarreikningi og/eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.7. Kröfur eigenda Mörtungu I-II

Af hálfu eigenda Mörtungu I-II er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Á milli Mörtungu og Prestbakka: ræður Þverá norður til afrétta. Á milli Mörtungu og Geirlands: ræður Geirlandsá þangað til Geirlandslandareign endar. Síðan ræður landamerkjum milli Mörtungu og Eintúnaháls, Geirlandsá norður til Lauffells og svo lækur, er rennur niður í Geirlandsá fyrir vestan Lauffell allt norður að upptökum hans, síðan beina línu þaðan (frá upptökum lækjarins) og norður til Hellisár. Milli jarðanna er land óskipt.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.8. Kröfur eigenda Prestsbakka og Prestsbakkakots

Af hálfu eigenda Prestsbakka og Prestsbakkakots er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Að austan er markað milli Prestsbakka og Hörgdals úr Tvíþúfu í Hraunfelli beina línu í austuröxlina á Há-Kaldbak, þaðan til afréttar. Suður á bóginn úr Tvíþúfu og bein vestur lína í vörðuna á Hábrekki fyrir austan Prestsbakkakot í efri endann á Merkilág, svo beina línu í þvermarkið á söndunum fyrir framan Breiðbalakvísl. Að vestan ræður Þverá og Geirlandsá. Þegar Geirlandsá sleppur er marklínan úr mynni hennar og beint á þvermarkið á söndunum fyrir innan Breiðbalakvísl. Jörðin á afrétt fyrir geldfé á afrétt Síðumanna. Milli jarðanna er land óskipt.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbygðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.9. Kröfur eigenda Hörgsdals I-II

Af hálfu eigenda Hörgsdals I-II er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Milli Hörgsdals og Hörgslandstorfunnar: Úr vörðunni neðst á Merkigerði í Merkilág beint í mitt Hörgsárgljúfur fremst, svo ræður Hörgsárgljúfur norður þangað sem Innri Hörgsá kemur að vestan; á brúninni norðan við þar sem Hörgsárgljúfur endar er varða hlaðin; úr henni er markið í Hallsteinsvörðu austast. Úr Hallsteinsvörðu beint í vestur að Prestsbakkalandi er markið milli heimalands og afréttar. Milli Hörgsdals og Prestsbakka: Úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnjúknum á Kaldbak. Þaðan beina línu til afréttar.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbygðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.10. Kröfur eigenda jarða í Hörgslandsþorpi

Af hálfu eigenda jarða í Hörgslandsþorpi er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðanna eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi: „Að vestan milli Hörgdals og Hörglandstorfunnar: Úr Hallsteinsvörðu, sem er endamark að norðan í gljúfrið vestur af Stakki, úr því ræður Hörgsá, sem ræður þar til gljúfrið endar, svo úr mynni Hörgsárgljúfurs í vörðu á Merkigarðsenda, þaðan beina línu í vörðu austan við húshornið á Upp... úr þeirri vörðu beina línu að rekamáli þannig, að nefnd varða beri í Skógfoss. Þeir ábúendur í Landbroti, sem hér eiga land að, hafa rétt til eigin ábúðartíma að nota graslendi það, sem liggur að túni þessari utan Skaftár. Fjara tilheyrir jörðinni. Vesturmörk: Stika við flæðarmál, er beri mitt á milli Killa og Hlöðubrekkna. Austurmörk: Stika við flæðarmál í aðra stiku ofar, er beri í Harðavallarfall og það aftur beri í hæstu öxlina á Kaldbak að austan. Jörðin á upprekstur á Síðumannaafrétt að réttri tiltölu við aðra Síðumenn.“

Við aðalmeðferð málsins kom fram að litið væri svo að í kröfugerð fælist einnig krafa um venjubundin not innan þjóðlendu fari svo að hluti af því svæði sem gerð hefur verið krafa um beinan eignarrétt að samkvæmt framangreindu teljist til þjóðlendu.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbygðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.11. Kröfur eigenda Þverár/Brattlands

Af hálfu eigenda Þverár ásamt Brattlandi er gerð eftirfarandi krafa: „Að kröfum ríkisins verði alfaríð hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur Þverár/Brattlands, eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllu landinu, skv. landamerkjaskrá. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan jarðarinnar teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur þinglýstra eigenda Þverár/Brattlands, að þeim svæðum. Viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur að landi jarðarinnar allt að afréttarmörkum, innan merkja sem dregin eru svo: Að austan: Ræður sjónhending úr Digrakletti /Háakletti á milli Bæjarskerja og Grenhálsa allt að afréttarmörkum (punktur 2). Að vestan: Ræður bein lína úr Krókaskeri (punktur 4) um Ufsatanga í vörðu á Hóla-

skeri (punktur 3). Að norðan: Ræður afréttarlína (milli punkta 2 og 3), en hún miðast við sjónhendingu úr Hallsteinsvörðu í gil norðarlega í Hnútu.“

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða allan málskostnað skv. framlögðum málskostnaðarreikningi og/eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.12. Kröfur Skaftárhrepps f.h. eigenda og umráðamanna lögbýla í hreppnum

Af hálfu skaftárhrepps f.h. þinglýstra eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti vegna Síðumannaafréttar er gerð eftirfarandi krafa: „Að kröfum ríkisins verði alfarið hafnað og að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti eigi fullkominn og beinan eignarrétt að öllum Síðumannaafrétt, skv. landamerkjaskráminum og venju, til hefðbundinna merkja afréttarins. Jafnframt að það land sem hugsanlega kann að koma undan jökli falli við landamerki, til afréttarins með fullkomnum eignarrétti. Verði hins vegar talið að einhver svæði innan afréttarins teljist þjóðlenda, er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur þinglýstra eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti, að þeim svæðum. Að viðurkennt verði að merki afréttarins gagnvart heimalöndum einstakra jarða séu þau sem hér er lýst: Fyrir landi Skaftárdals liggja mörkin frá punkti, sem er við suðurbrún Eldhrauns norðvestur af hæsta toppi Leiðólfsfells, beint í vestur til Skaftár, í Miðvatn, skammt sunnan við þann stað, þar sem Landvatnið greinist til austurs frá Miðvatninu. Frá nefndum punkti við suðurbrún Eldhrauns liggja mörkin með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman, og að Hellisá, sem ræður að landi Holts. Fyrir landi Holts ræður Hellisá og síðan Kálfá. Áfram liggja mörkin eftir Kálfá í efstu upp-tök hennar úr norðaustri. Þaðan liggja mörkin beint í norður og eru jafnframt vesturmörk Mörtungu. Frá þeim punkti, þar sem vesturmörk Mörtunga koma að Hellisá liggja mörkin til austurs að Hallsteinsvörðu. Úr Hallsteinsvörðu liggja mörkin í stórt gil norðarlega í Hnútu þar til kemur að landamerkjum Brattalands og Dalshöfða og þaðan beina línu norðan undir Hnútu stystu leið að Hverfisfljóti. Þaðan ræður Hverfisfljót til Vatnajökuls. Síðan ræður jökulbrún til norðurs að upp-tökum Skaftár og hún loks niður á við þar til komið er að fyrrgreindum mörkum gagnvart Skaftárdal. Við jökla verði miðað við jökulbrún á hverjum tíma.“

Til vara gerir Skaftárhreppur sömu kröfur f.h. sjálfs síns og að ofan greinir, að undanskildum þeim óumdeilda rétti sem lögbýli í hreppnum eiga skv. lögum, venju og hefð til lífrænna auðlinda (beitar og veiði), innan afréttarins.

Þá er þess krafist að gagnaðili verði úrskurðaður til að greiða allan málskostnað skv. framlögðum málskostnaðarreikningi og/eða að málskostnaður verði greiddur úr ríkissjóði skv. 17. gr. laga nr. 58/1998, með síðari breytingum skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Almenn

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-21 ásamt undirskjöllum eða samtals 355 skjöl, auk 10 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotarétt-

indi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998, sbr. l. nr. 65/2000. Úrlausn óbyggðanefndar einskorðast þannig ekki við þær kröfur og gögn sem aðilar leggja fram heldur ber nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitafni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Verkið var unnið á hlutlausan og fræðilegan hátt.

Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar samkvæmt samkomulagi þessara aðila og nánari tilgreiningu í kafla 4.3. Jafnframt var haft samstarf við handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og fleiri aðila. Gagnaöflun óbyggðanefndar grundvallast á „Yfirliti um frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Við samningu þess hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Yfirlit þetta hefur verið kynnt lögmonnum og engar athugasemdir komið fram.

Leitað var eftir gömlum og nýjum nöfnum þeirra jarða sem kröfulýsing ríkisins tekur til, auk afrétta og almenninga. Jafnframt var að því hugað hvort utan kröfusvæðis ríkisins væru landsvæði sem þörfuðust sérstakrar rannsóknar enda nær rannsóknarskylda óbyggðanefndar til alls þess svæðis sem tekið hefur verið til meðferðar, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll.

Fyrirsvarsmönnum aðila í máli þessu var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmennt um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. Lögmonnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Pau frumgögn, sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu, voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til yfirlits í kafla 4.3., sjá nánar í greinargerðum Þjóðskjalasafns Íslands, handritadeildar Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns og óbyggðanefndar um þetta efni, skjöl nr. 2, 3 og 4. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirmúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru

Könnun einstakra skjalaflokka skiptist, eins og áður greinir, milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar. Í meginatriðum er skiptingin þannig að Þjóðskjalasafn leitast heimilda í óprentuðum frumgögnum en óbyggðanefnd í þeim prentuðu. Þessari skiptingu er nánar lýst í greinargerðum um gagnaöflun. Greinargerð Þjóðskjalasafnsins um gagnaöflun er nr. 2 í skjalaskrá en greinargerð óbyggðanefndar nr. 4.

Í flokki óprentaðra frumgagna leituðu sérfræðingar Þjóðskjalasafnsins eftir landamerkjabréfum og jarðabréfum frá svæðinu. Óbyggðanefnd aflaði hins vegar ljósrita af jarðabréfum í prentuðum heimildum og var við þá leit farið yfir Íslenskt fornbréfasafn (stuðst við efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl., „Heimildaskráning jarða“), 13. b. Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1990) og Jarðabréf frá 16. og 17. öld (1993).

Af hálfu Þjóðskjalasafns var leitað heimilda í afsals- og veðmálabókum í safninu en óbyggðanefnd aflaði upplýsinga úr afsals- og veðmálabókum hjá sýslumanninum í Vík. Óbyggðanefnd kannaði einnig landskiptabækur við sýslumannsembættið. Þjóðskjalasafn aflaði ljósrita af óprentuðum jarðamötum, þ.e. jarðamati 1804, 1849-1850 og fasteignamati 1916-1918 en óbyggðanefnd

aflaði ljósrita úr eftirtöldum prentuðum jarða- og fasteignamötum: Jarðatali á Íslandi í útgáfu J. Johnsen (1847), Nýrri jarðabók (1861), Fasteignabók 1921, Fasteignabók 1932, Fasteignabók 1938 og Fasteignabók 1957.

Sérfræðingar Þjóðskjalasafns fóru yfir gerðabækur sýslumanna og sáttanefnda, þ.e. dóma- og þingabækur og sáttabækur en óbyggðanefnd aflaði prentaðra dóma og lagði fram. Annars vegar var um að ræða dóma Landsyfírréttar og hins vegar dóma Hæstaréttar.

Af hálfu Þjóðskjalasafns voru athuguð kirknaskjöl, vísitásiubækur prófaste, brauðamöt, kirkjustólar og skýrslur presta um tekjur, útgjöld og ástand prestssetra. Sérfræðingar Þjóðskjalasafnsins fóru einnig yfir vísitásiubækur biskupa og skrifuðu það efni upp sem talið var einhverju skipta fyrir málið.

Í Þjóðskjalasafni voru athuguð skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja. Óbyggðanefnd sá hins vegar um leit í þeim skjölum sömu embættismanna sem gefin hafa verið út og var þá farið yfir tiltekna efnisflokka í Lovsamling for Island.

Hvað varðar bréfasöfn og bréfabækur biskupa í flokki óprentaðra frumgagna fór forstöðumaður handritadeildar Landsbókasafns-Háskólabókasafns yfir afrit af bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar sem þar er varðveitt. Niðurstaða þeirrar athugunar er nr. 3 í skjalaskrá.

Af hálfu óbyggðanefndar var aflað yfirlita um fornleifar á svæðinu. Óbyggðanefnd aflar einnig örnefnaskrá frá Örnefnastofnun Íslands o.fl. og leggur fram ef ástæða þykir til og var lögð fram örnefnaskrá fyrir Síðumannaafrétt. Óbyggðanefnd aflaði og lagði fram ljósrit af fjallskilareglugerðum sem í gildi hafa verið á viðkomandi landsvæði og birtar eru í B-deild Stjórnartíðinda.

Auk þeirra prentuðu rita, sem áður hafa verið nefnd, var af hálfu óbyggðanefndar farið yfir Íslenskt fornbréfasafn í leit að máldögum, jarðabréfum og öðrum skjölum sem varða einstakar jarðir og stuðst við ádurnefnt efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl. við þá yfirferð. Óbyggðanefnd lagði fram ljósrit úr Landnámabók í útgáfu Hins íslenska fornritafélags um landnám á viðkomandi svæði. Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar biskups var yfirfarin skv. nafnaskrá en ekkert fannst sem ástæða þótti til að leggja fram. Ekki hefur verið talin ástæða til að yfirfara aðrar útgefnar bréfabækur biskupa enda allar frá Hólabiskupum og varða ekki málefni Skálholtsbiskupsdæmis sérstaklega. Af hálfu óbyggðanefndar var farið yfir nafnaskrá Alþingisbóka Íslands og leitað þar heimilda. Stuðst var við Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi) sem almennt uppsláttarrit en ekki eru lögð fram ljósrit úr bókinni. Að auki lagði óbyggðanefnd fram ljósrit úr Manntali á Íslandi 1703.

Hvað varðar önnur óprentuð frumgögn en hér hafa verið tilgreind könnuðu sérfræðingar Þjóðskjalasafns af sérstöku tilefni skjöl í annarri skrifstofu Stjórnarráðs Íslands (atvinnu- og samgöngumál) um sölu þjóðjarða í Kirkjubæjar- og Þykkvabæjar klaustursumboði, sbr. ádurnefndar greinargerðir Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar og skjalaskrá.

4.4. Vettvangsferð

Að morgni miðvikudagsins 8. október var haldið af stað í vettvangsferð frá Hótel Kirkjubæjar-klaustri.

Auk óbyggðanefndar, starfsmanna nefndarinnar og lögmanna málsaðila voru Elín Erlingsdóttir landfræðingur, Ólafur Helgason bóndi í Hraunkoti, Sólrún Ólafsdóttir, formaður fjallskilaneftdar Landbrots- og miðafréttar, Árni Jón Eliasson, oddviti Skaftárhrepps, og Júlíus Oddsson, bóndi í Mörk, með í för. Hinir tveir síðastnefndu óku á eftir farkosti óbyggðanefndar á eigin bifreið.

Ekið var í vesturátt eftir þjóðvegi nr. 1 undir leiðsögn Ólafs Helgasonar. Fyrirhugað var að aka svokallaðan Línuveg vestur að Leiðólfsfelli. Borgir og stapar eru einkennandi í landslaginu. Beygt var út af þjóðvegi nr. 1 og inn á svokallaðan Lakaveg. Við tók hæðott landslag sem heimamenn kölluðu Ása. Á vinstri hönd rann Fjaðurá og fram undan mátti sjá Heiðarsel sem nú er farið í eyði. Ekið var fram hjá Streitugili sem er á mörkum Heiðar og Heiðarsels. Þegar þangað var komið tók

Sólrún Ólafsdóttir við leiðsögn. Fram undan mátti sjá Svinadali og á vinstri hönd Túnheiði, heiðarland Heiðarsels, sem nýtt er til beitar af eigendum þeirrar jarðar. Beygt var út af Lakavegi inn á Línuveg. Á hægri hönd sást Eintúnaháls. Fram undan mátti svo sjá afréttargirðingu frá árinu 1959 sem liggur frá Geirlandsá að Fjaðurá. Til vesturs mátti sjá einn af hinum svonefndu Rauðhólum. Stöðvað var og þeir Árni Jón og Júlíus yfirgáfu eigin bifreið og stigu upp í farkost óbyggðanefndar.

Ekið var áfram og fram hjá Hellnamýrakrök. Fram undan mátti sjá Flatasker. Ekið var yfir Holtsá sem rennur niður Holtsdal. Stöðvað var þegar sást í Hamarsnef og skyggst um. Holtsá seytlar að hluta úr mýrinni sem liggur neðan við Hamarsnef. Fram undan sást í vesturendann á fjallinu Geirlandshrauni og í baksýn sáust fjöllin á Álftavers- og Skaftártunguafréttum. Þau voru snæviþakin og falleg á að líta. Ekið var áfram yfir Dalsá sem var fremur vatnslítill. Fram undan mátti sjá Leiðólfsfell og Selfellsmýrar. Handan við Leiðólfsfell blöstu Tungufjöll við, snæviþakin, sem og Sveinstindur og Ufsatindur. Ekið var yfir Miðlandsá. Þá mátti sjá Leirumýrarhóla sem eru landamerkjapunktur milli Skaftárdals og Skálar. Stöðvað var við Hellisá og Leiðólfsfell skoðað. Ekið var áfram, yfir Hellisá og upp á hrygginn Skafl. Þar var stöðvað og skyggst um. Fram undan mátti sjá Afstapagljúfur.

Haldið var áfram og stöðvað næst við línustæðið framan við Leiðólfsfell. Þar var stigið út og skyggst um. Fram undan mátti sjá Nauthólma og Skaftá. Vel mátti sjá hvernig Skaftá rennur. Fram kom sá skilningur heimamanna að miðvatn Skaftár vísi til meginárinnar. Enn fremur var þar gott útsýni yfir Skaftáreldahraunið. Haldið var af stað á ný og ekið upp á Sæmundarsker. Þar var stigið út og gengið síðasta spölinn upp á skerið. Þaðan var afar gott útsýni og vel sást yfir afréttinn. Sjá mátti fjöllin Geirlandshraun, Sveinstind, Uxatinda, Gretti, Laka og Varmafell. Þar fyrir handan sást inn með jökli og allt inn í Hágöngur og Geirvörtur. Norðan við Geirlandshraun mátti sjá Lauffell og austan við það Kaldbak snæviþakin. Haldið var af stað á ný og ekið austur með Leiðólfsfelli. Þá var haldið sömu leið til baka og ekið sem leið lá niður Línuveginn og inn á Lakaleið. Stöðvað var við afréttarhús á Eintúnahálsi. Þar kvöddu þeir Árni Jón Elíasson og Ólafur Helgason og í hópinn bættust Jón Þorbergsson, bóndi á Prestsbakkakoti, og Ólafur Oddsson, bóndi í Mörtungu.

Þá var haldið af stað á ný og ekið inn með ánni Stjórn í landi Eintúnaháls og Geirlands. Stöðvað var á Hurðarbökum og skyggst um. Ekið var áfram og yfir Geirlandsá. Á hægri hönd mátti sjá Lambatungur og á þá vinstri Lauffell. Ekið var áfram sem leið lá norður Lakaveg um kröfuland Mörtungu. Á vinstri hönd mátti sjá Kaldbak snæviþakin. Ekið var að Hellisá til að skoða kröfulínu vegna Síðumannaafréttar. Þar sást jafnframt Öldusker. Þá var haldið til baka og skilið við þá Júlíus og Ólaf Oddssyni við afréttarhúsið á Eintúnahálsi.

Haldið var áfram suður Lakaveg í átt að línuvegi en fyrirhugað var að aka norður land Þverár og Brattlands og að afréttarmörkum þar norðan við. Á leið þangað var stöðvað örstutt við Hótel Kirkjubæjarklaustur þar sem Jóhann Halldórsson hrl. og Sólrún Ólafsdóttir kvöddu. Einnig var stöðvað við veginn og horft norður á austuröxlina á Há-Kaldbak og austustu brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak en misræmi er á milli landamerkjabréfa Prestsbakkajarða annars vegar og Hörgsdals hins vegar hvað þetta varðar. Haldið var áfram, beygt út af Þjóðvegi nr. 1 og ekið að Þverá. Þar var stöðvað og í förina slógust þeir Sigurður Kristinsson, Hörgslandi, Steingrímur Lárusson, Hörgslandskoti, Ragnar Jónsson, Dalshöfða, Jóhann Þorleifsson, formaður Veidifélags Síðumannaafréttar, Davíð Pétursson, formaður fjallskilaneftar Austurafréttar og Baldur Þ. Bjarnason, Múlakoti.

Haldið var áfram för. Sjá mátti bæði Digraklett (Háaklett) og Grenháls. Jafnframt mátti sjá Dalsfjall á hægrihönd og Hnútu fram undan. Áfram var ekið og benti Davíð Pétursson á rústir Brattlands. Á vinstri hönd mátti sjá fjöllin Hest og Stakk og þar innan við Meingil. Stöðvað var og sú varða sem eigendur jarða í Hörgslandsþorpi telja vera vörðu á Ufsatanga skoðuð. Á vinstri hönd mátti sjá Ufsa, Kaldbak þar fyrir handan og Stakk fyrir sunnan. Næst var stöðvað við þá vörðu sem eigendur Brattlands/Þverár halda fram að sé varða á Ufsatanga. Þaðan sást Hallsteinsvarða vel. Þá var afstaðan á milli umræddrar vörðu og Hnútu skoðuð.

Haldið var af stað á ný og ekið aðeins inn á afréttinn. Beint fram undan voru Miklafell, Hamarinn og Rauðhóll. Til vesturs mátti sjá ýmis gil þ.á m. Illagil og Miklagil. Keyrt var í gegnum hlið inn að Miklafelli. Þaðan mátti sjá Rauðanúpsbotna, Illagil og Hallsteinsvörðu vel sem og Kaldbak og Kaldbakshorn og Hörgsá þar á milli. Þá var haldið til baka að Hótel Kirkjubæjarklaustri þar sem vettvangsferð lauk að kvöldi.

4.5. Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins voru teknar skýrslur af Árna Jóni Eliássyni, oddvita Skaftárhrepps; Sólrúnu Ólafsdóttur, formanni fjallskilaneftdar Landbrotts- og miðaðfréttar; Ólafi Helgasyni, Hraunkoti; Júlíus Oddssyni, Mörk; Jóhanni Þorleifssyni, formanni Veiðifélags Síðumannaafréttar; Davíð Péturssyni, formanni fjallskilaneftdar Austurafréttar; Sigurði Kristinssyni, fjallkóngi á Austurafrétti; Steingrими Lárussyni, Hörgslandi I; Baldri Þ. Bjarnasyni, Múlakoti; Ólafi Oddssyni, Mörtingu; Jóni Jónssyni, Prestsbakka; Jóni Þorbergssyni, Prestsbakkakoti; Gústaf Pálssyni, Hörgsdal I-II og Elínu Erlingsdóttur, landfræðingi. Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins.

5. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á því svæði sem til meðferðar er og síðan rakin í stórum dráttum saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á þeim jörðum sem tilgreindar eru í málinu. Að lokum verður á sama hátt gerð grein fyrir sögu Síðumannaafréttar frá öndverðu til þessa dags.

5.1. Landnám

Í Landnámabók eru nefndir a.m.k. fjórir landnámsmenn á því svæði sem síðar var nefnt Síða. Austast á svæðinu nam land maður að nafni Eyvindur karpi. Um hann segir svo í Sturlubók Landnámu:

Eyvindr karpi¹ nam land milli Almannafljóts ok Geirlandsár ok bjó at Forsi fyrir vestan Móðólfsgrúpu. Hans synir váru þeir Móðólfr, faðir þeira Hrólfis ok Ketils ok Ástriðar manvitsbrekku; annar var Qnundr, faðir Þraslaugar, móður Tyrfings ok Halldórs, fōður Tyrfings, fōður Teits.²

Fyrir vestan Eyvind nam Ketill hinn fíflski land. Í Sturlubók Landnámu segir á þessa leið:

Maðr hét Ketill enn fíflski, son Jórunnar manvitsbrekku, dóttur Ketils flatnefs; hann fór af Suðreyjum til Íslands; <hann> var kristinn; hann nam land milli Geirlandsár ok Fjarðará³ fyrir ofan Nýkoma. Ketill bjó í Kirkjubæ; þar höfðu áðr setit papar, ok eigi máttu þar heiðnir menn búa.⁴

Því næst segir frá Böðmóði landnámsmanni:

Böðmóðr hét maðr, er land nam milli Drifandi ok Fjarðará ok upp til Böðmóðshorns; hann bjó í Böðmóðstungu.⁵

1 *karfi* í Þórðarbók.

2 *Landnámabók*. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík 1986. S. 322 (Sturlubók). Frásögn Hauksbókar er efnislega samhljóða. Þar er þessi viðbót: „Áðr Almannafljót hlypi var þat kallat Raptalækr“ (*Tóptalækr* í Þórðarbók) (*Landnámabók* 1986, s. 323, sbr. 5. nmgr.). Sbr. Haraldur Matthiasson, 1982: *Landið og Landnáma*. 2. b. Reykjavík. S. 383.

3 Í Hauksbók stendur *Fjaðrá* en *Fjarðará* í Þórðarbók (*Landnámabók* 1986, s. 324, 1. nmgr.).

4 *Landnámabók* 1986, s. 322 og 324.

5 *Landnámabók* 1986, s. 324 (Sturlubók og Hauksbók).

Vestast á svæðinu nam Leiðólfur kappi land eins og skýrt er frá í Sturlubók:

Leiðólfur kappi hét maður; hann nam land fyrir austan Skaptá til Drífandi ok bjó at Á fyrir austan Skaptá út frá Skál, en annat bú átti hann á Leiðólfsstöðum undir Leiðólfsfelli, ok var þar þá mart byggðá.¹

Að auki er nefndur Eysteinn hinn digri sem fór af Sunnmæri til Íslands og nam land „fyrir austan Geirlandsá til móts við Ketil enn fíflska og bjó í Geirlandi“. Síðan segir:

Eysteinn son Hrana Hildissonar parraks² fór ór Noregi til Íslands; hann kaupir lönd at Eysteini digra, þau er hann hafði numit, ok kvað vera meðallönd³; hann bjó at Skarði.⁴

Hér virðist málum blandað. Eysteinn digri er sagður hafa numið land fyrir austan Geirlandsá en þar nam einnig Eyvindur karpí og Geirland, þar sem Eysteinn bjó, er vestan Geirlandsár.⁵ Guðrún Larsen hefur þó bent á að Geirlandsá kunni að hafa runnið vestar áður fyrr og þar með sé líka hugsanlegt að Eysteinn digri hafi numið hluta þess svæðis sem nú heitir Landbrot og Meðalland og selt Eysteini Hranasyni Meðalland.⁶

Ef hugað er nánar að landamerkjum þeim sem hér er lýst virðast þau í flestum tilvikum vera glögg. Einar Ólafur Sveinsson taldi engan vafa á að Almannafljót, sem myndaði austurmörk landnáms Eyvindar karpa, væri sama og Hverfisfljót.⁷ Haraldur Matthíasson var sömu skoðunar. Af Almannafljóti hefði nafnið Fljótshverfi verið myndað og fljótið síðan við það kennt og kallað Hverfisfljót.⁸ Móðólfsgrúpur heitir nú Fossnúpur, að sögn Haralds, og stóð landnámsbærinn Foss sunnan undir honum vestanverðum.⁹

Landnámsmörk Ketils fíflska mega einnig heita ótvíræð. Óljóst er hvað Nýkomi þýðir. Venjan var sú að skýra það sem heiti á landsvæði því sem nú nefnist Landbrot.¹⁰ Einari Ól. Sveinssyni þótti líklegra að átt væri við árkvísl sem runnið hefði austur með Síðunni en vaxið mjög við jarðelda.¹¹ Haraldur Matthíasson tók undir þetta og kvað landnám Ketils þá hafa náð „niður að Skaftá, eins og hún rennur nú austur með Síðunni“.¹²

Ekki er vítað hvar Drífandi var sem nefndur er í landnámslýsingu Böðmóðs en bent hefur verið á að í Skálarfjalli er foss allmikill með því nafni og gæti sama nafn hafa verið á læk sem þar rann.¹³ Með þessum fyrirvara verður að líta svo á að landnámsmörk Leiðólfs kappa séu einnig nokkurn veginn ljós.

Landnámslýsingarnar eru allar þeim anmörkum háðar að í þeim er ekki tiltekið hversu langt

1 *Landnámabók* 1986, s. 326. Frásögn Hauksbókar er efnislega samhljóða. Í kafla 5.12. er fjallað um hugsanlega byggð við Leiðólfsfell.

2 Þetta mun í fornu máli hafa merkt „vandræði“ eða „öngþveiti“ (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 325, 6. nmgr.).

3 Hér gæti verið átt við „meðalstór lönd“ (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 325, 6. nmgr.). Haraldur Matthíasson (1982 (2), s. 391) taldi þó líklegra að vísað væri til Meðallands.

4 *Landnámabók* 1986, s. 324.

5 Sbr. Einar Ól. Sveinsson, 1948: *Landnám í Skaftafellssþingi*. (Skaftafellinga rit. 2. b.) Reykjavík. S. 94-96.

6 Guðrún Larsen, 1979: „Um aldur Eldgjáhrauna.“ *Náttúrufræðingurinn* 49 (1). S. 20-21. Sbr. Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 389.

7 Einar Ól. Sveinsson 1948, s. 89.

8 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 383.

9 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 383.

10 Jón Sigurðsson mun fyrstur hafa sett þessa hugmynd fram (sbr. Guðrún Larsen 1979, s. 20. *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 198, 5. nmgr.).

11 Einar Ól. Sveinsson 1948, s. 91-92. Sbr. *Landnámabók* 1986, s. 324, 1. nmgr. Þorvaldur Thoroddsen taldi jarðeldana hafa orðið í Eldgjá (sbr. Guðrún Larsen 1979, s. 3.).

12 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 387.

13 Einar Ól. Sveinsson 1948, s. 93-94.

til fjalla landnámin náðu. Verður því ekkert um það fullyrt hvort þau hafi fylgt ám og fljótum að uppþökum eða miðast við önnur óskilgreind kennileiti.

5.2. Skaftárdalur I-III

Skaftárdalur virðist ekki koma fyrir í heimildum frá miðöldum en í máldaga Þykkvabæjarklausturs frá 1340 er nefnd jörðin Skaftárnes og er líklegt að þar sé átt við Skaftárdal.¹ Í jarðabók 1686 er Skaftárdalur, eins og jörðin er þar nefnd, skráð sem konungseign, áður í eigu Þykkvabæjarklausturs, og 20 hundruð að dýrleika. En samkvæmt jarðabók 1695 var Skaftárdalur 6 hundruð að fornu mati.²

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Skaftafellssýslur er glötuð en samkvæmt manntali 1703 bjó þá á jörðinni ein fjölskylda með tíu manns í heimili (þar af tveir niðursetningar).³ Í jarðamati 1804 er jörðin sem fyrr metin á 6 hundruð. Tekið er fram að hún eigi skóg til eigin nota og einnig „ubetydel. Afret“ en ekki er þess getið hvar sá afréttur var.⁴ Dýrleiki jarðarinnar hélst óbreyttur þar til nýtt jarðamat fór fram um miðja 19. öld og er Skaftárdalur skráður 12,9 hundruð í Nýrri jarðabók 1861.⁵ Konungseignin Skaftárdalur var seld ábúanda jarðarinnar með afsali sem sýslumaðurinn í Skaftafellssýslum, Magnús Stephensen, gaf út 2. september 1837.⁶ Í jarðamati 1849 eru hagar Skaftárdals sagðir „einhverir hinir betstu, en í medallagi á vetrum“. Þar er upplýst að þriðjungur af landi Hæls hafi áður verið lagður undir jörð þessa og hafi hann að líkindum verið seldur með Skaftárdal.⁷ Þegar fasteignamat var gert 1916 hafði Skaftárdalur skipst í tvær jafnstórar jarðir og var tvíbýli á öðrum helmingnum. Báðar jarðirnar áttu „víðlent og kjarngott“ beitiland.⁸

Elsta landamerkjalyfing Skaftárdals, sem kunnugt er um, er frá 1859 og virðist hafa verið gerð í sambandi við landamerkjaprætu milli eigenda jarðanna Skaftárdals, Skálar og Holts. Reynt var ítrekað að komast að samkomulagi, m.a. með áreið á landamerki jarðanna, og þar kom að sættir tókust fyrir atbeina sýslumanns í byrjun desember 1860:

Urðu þeir á það sáttir, að hjereptir skyldi stefnulínan frá Leyrumýrarhóli eystri í toppinn á Leiðólfsfelli, sem eptir leiðarsteini vill vera frá miðsvæði milli suðrs og landsuðrs til miðsvæðis milli norðrs og útnorðrs, ráða mörkum milli Skálar að vestan og Skaptárdals að austan.⁹

Landamerkjabréf Skaftárdals var gert 1886 en er ódagsett. Það er á þessa leið:

Landamerkjalyfing Skaptárdalsins innan Vestur-Skaftafellssýslu árið 1886.

Úr vörðu vestan til á Miðselfellinu beina línu í fossinn fyrir norðan Mýrartorfuna, og svo beina línu úr Mýrartorfufossinum að Búlandsmarki, og svo beina línu úr vörðunni á Miðselfellinu í Eystri-Leirumýrarhólinn, og í þann Vestri, og beina línu úr Vestri-Leirumýrarhól í toppinn á Leiðólfsfelli og norður að eldhrauni, og svo beina línu til vesturs út að Miðvatni að Búlandslandi, og svo ræður Miðvatnið fram úr, fyrir vestan Heljarkamb, en fyrir austan Búlandshóla og í Markhólma austan til í Miðvatninu og svo línu úr nefndum Markhólma til suðurs að Árlandi.

1 „Af skaptarnese cc“ (þ.e. greidd voru 2 hundruð af Skaftárnesi) (*Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 739, sbr. 4. nmgr. þar).

2 Björn Lárússon, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 335.

3 Skjal nr. 4 (35).

4 Skjal nr. 2 (34). Í neðanmálgrein í *Jarðatali Johnsens* 1847 er vísað í skoðunargjörð 1769 en þar sé nefnd eyðijörðin Hæll, undir Þykkvabæjarklaustri, „hvar bæði Skaptárdals bóndinn og Ár bóndinn þá höfðu fjárbeit, en klausturhaldarinn yrkti skóginn“ (skjal nr. 4 (24), s. 8, 22. nmgr.).

5 Skjal nr. 4 (25).

6 Skjal nr. 2 (29).

7 Skjal nr. 2 (35).

8 Skjal nr. 2 (36).

9 Skjal nr. 2 (45). Sbr. skjöl nr. 2 (44, 61, 72). Sbr. einnig kafla 5.3. (Skál) og 5.4. (Holt).

Samkvæmt máldaga Búlandskirkju, á hún ítak í landareigninni, svo nefnt Leynivíðarhraun.

Framanskrifað landamerkjaskjal, er af mjer, eiganda Skaptárdalsins, samið eptir því sem jeg veit fyllst og rjettast.

Magnús Magnússon.

Framanskrifaða landamerkjalyýsingu antökum við eigendur og ábúendur kringum liggjandi jarða.

Runólfur Jónsson í Holti á Síðu

Þorleifur Guðmundsson á Á

Vigfús Runólfsson á Búlandi

Sæmundur Jónsson á Borgarfelli (hreppstjóri)

Kjartan Ólafsson á Skál

Ólafur Pálsson eigandi Skálar og umráðamaður Árinnar¹

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 19. júní 1886 og ritað í landamerkjabók.

Í desember 1997 lagði sýslumaðurinn í Vestur-Skaftafellssýslu fram sáttatillögu í ágreiningsmáli um legu afréttarlínu norðan Skálar og Holts á Síðu (sbr. kafla 5.3.). Sáttatillagan var að nokkru leyti byggð á landamerkjalyýsingu Skaftárdals og fengu eigendur jarðarinnar tillöguna til umsagnar. Í yfirlýsingu, sem Oddsteinn Kristjánsson (áður ábúandi í Skaftárdal III) og Böðvar Kristjánsson (Skaftárdal II) undirrituðu 9. janúar 1998, segja þeir orðrét:

Vegna fyrirspurnar um norðurmörk jarðarinnar Skaftárdals og afréttar staðfestum við hér með að allan þann tíma, sem við áttum heima á Skaftárdal var aldrei talinn leika vafi um þessi mörk, þ.e. frá Miðvatni Skaftár, skammt sunnan við þann stað þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu í beina línu austur um Áningsfit í hraunbrúnina norðan Leiðólfsfells.²

Eins og áður er getið skiptist Skaftárdalur í tvær jarðir samkvæmt fasteignamati 1916. Skaftárdalur II fór í eyði 1931 en árið 1955 var reist þar nýbýli og um svipað leyti nýbýlið Skaftárdalur III. Þá voru þrjú jafnstór lögbýli á Skaftárdal. Á Skaftárdal III var búið til ársins 1973.

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld á Skaftárdal frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi hún verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt.³

5.3. Skál

Skál er nefnd í Landnámu þegar sagt er frá landnámi Leiðólfs kappa. Hann nam land fyrir austan Skaftá til Drífandi og bjó að Á „fyrir austan Skaptá út frá Skál“.⁴ Í máldaga frá um 1150 er krist-

1 Skjal nr. 2 (2).

2 Skjal nr. 5 (10). Oddviti hreppsins og formaður fjallskilaneðndar töldu nauðsynlegt að lagfæra sáttatillöguna í ljósi þessara yfirlýsingar (sbr. skjal nr. 5 (11)).

3 Sbr. skjöl nr. 2 (100), 15 (7-19). *Sunnlenskar byggðir*: 6. b. Skaftárþing. Búnaðarsamband Suðurlands 1985. S. 186-187.

4 *Landnámabók* 1986, s. 326 (Sturlubók). „út frá Skál“ mun þýða vestur skv sunnlenskri málvenju (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 327, 4. nmgr.).

búinu í Dalbæ eignað m.a. „fím hrossa klyfiar uidar j skalar land annat huert sumar“.¹ Eigi síðar en um 1200 var risin kirkja í Skál eftir því sem lesa má í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá þeim tíma.² Elsti máldagi kirkjunnar í Skál er talinn vera frá um 1343. Þar var þá Nikulásarkirkja sem átti „prestsskyld“ í heima landi“.³ Hún hefur því átt nægilega mikið til að framfleyta einum presti. Aðrar eignir í föstu eru ekki nefndar. Frá Skál skyldi sungið annan hvern helgan dag í Holti og tók prestur tvær merkur fyrir.⁴ Í máldaga frá 1523 kemur fram að hlutur kirkjunnar í heimalandi var 10 hundruð.⁵ Í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 er aftur tekið upp orðalagið að kirkjan eigi „prestsskyld“ í heimalandi. Þar er dýrleiki jarðarinnar sagður 90 hundruð („Jtem gardurinn .xc.“).⁶ Skál virðist hafa verið auðug að skóglendi eins og fyrrnefndur máldagi kristbúsins í Dalbæ bendir til og einnig gjafabréf Katrínar Óladóttur frá 6. maí 1473. Þar lýsir hún yfir því að hún, með samþykki eiginmanns síns og tveggja sona, gefi Kirkjubæjarklaustri við á þrjátíu hesta í Skálar-jörðu. Skyldi gjöf þessi gilda „æfinliga“.⁷

Í vísitásum biskupa á 17. öld hefur nokkuð bæst við fasteign kirkjunnar í Skál. Þannig segir í vísitáðu Brynjólfs biskups Sveinssonar 19. september 1641:

Kyrk(i)ann j Skál á Sydu a so [m]ikid j Heimalandi sem Maaldagar votta, Holm j La[nd]brote xij [hundrud] Landskyld Viiij Ærg[illde]. Hun á swardf[ast] land nordur j Hóla og Hóla alla so sem Vitnis Burder votta, so mikid j Fioru sem j Heimalandz Eign, nema byvystist odru výse vndann komid.⁸

Einnig liggja fyrir heimildir um að bændahluti Skálar hafi á þessum tíma gengið kaupum og sölum og framselst við erfðir.⁹

Í jarðabók 1686 er Skál metin á 46 hundruð og 160 álnir en 90 hundruð árið 1695 í samræmi við fornt mat.¹⁰ Í jarðamati 1804 er skýrt frá því að Skál hafi áður („forhen“) verið 90 hundruð að dýrleika en nú sé hún 10 hundruð.¹¹ Skýringin er líklega sú að í Skaftáreldum 1783 urðu þarna mikil landspjöll og fóru bæði bæjarhús og kirkja undir hraunflóðið svo að reisa varð nýjan bæ uppi í Skálarfjalli.¹² Þrátt fyrir þetta er dýrleikinn óbreyttur, 90 hundruð, í Jarðatali Johnsens 1847 en vitnað í sýslumann og jarðabók 1806 um að jörðin sé aðeins 12 hundruð.¹³ Þessi rýrnun dýrleikans verður einnig ljósari þegar farið er yfir jarðamatið 1849 en þar segir m.a.:

Túnið er heldur lítið, en sérlega gott, fõðrar 2 kýr; eingiar sárlitlar en góðar nærri bæ, en nægar með feikilegum kostnaði vegna vegaleingdar, hagar einhvörjir hinir bestu bæði góðlendir og kiarnmiklir. Jörðin álitst að géta framfleytt 2 kúm og 400 fiár. ...Jörðin er sérlega ervið og hættusöm fyrir menn og sképnur.¹⁴

Í Nýrri jarðabók 1861 er Skál einungis metin á 15,3 hundruð.¹⁵

1 Skjal nr. 4 (1). Útgefandi fyrsta bindis Fornbréfasafnsins (Jón Sigurðsson) taldi að hér væri átt við Dalbæ eystri og að máldagi kristbúsins væri að stofni til eldri, líklega frá um 1070 (*Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 194-197).

2 Skjal nr. 4 (21).

3 Skjal nr. 4 (4).

4 Sbr. skjöl nr. 4 (4, 9) (máldagar frá um 1343 og 1367).

5 Skjal nr. 4 (18).

6 Skjal nr. 4 (22).

7 Skjal nr. 4 (16).

8 Skjal nr. 2 (39). Sbr. einnig skjöl nr. 2 (37) (vísitáða 1677) og 2 (38) (vísitáða 1749).

9 Sbr. skjöl nr. 4 (40, 41, 43-45).

10 Björn Lárusson 1967, s. 335.

11 Skjal nr. 2 (34).

12 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 184.

13 Skjal nr. 4 (24).

14 Skjal nr. 2 (35).

15 Skjal nr. 4 (25).

Elsta landamerkjalyásing Skálar mun vera frá 1849 en 19. september það ár reið sýslumaður á landamerki Skálar og Holts til að útkljá deilur milli eiganda og ábúanda Holts og ábúanda Skálar. Hlutaðeigandi urðu sáttir á að framvegis skyldu eftirfylgjandi landamerki gilda um jarðirnar tvær:

Löndum til heiða milli Skálar og Holts ræður Holtslón og síðan Holtsá, framan frá eldhrauni og alt norður þángað sem hún tekur á sig olboga austanundir Kanafjöllum að framan, þar sem foss einn lítill fellur á bergi ofanaf fjöllunum í ána – en stór steinn ein stakur og mosavaxinn að ofan er á aurnum neðanundir fossinum, – en úr þeim fossi ræður landamerkjum þráðbein stefna á norður útnorður, /: þ.e. miðja vega milli útnorðurs og norðurs að réttvísandi áttum:/ og norður í Geirlandshraun.

Á það urðu þeir ennfremur sáttir Jón í Holti og Steingrímur í Skál að fela þeim það Oddi Jónssyni í Þykkvabæ og Sigurði Jónssyni á Eintúnahálsi, að ákveða nákvæmar og einskorða við auðkenni og með vörðum, stefnu þá sem nú var á sættz¹ að ætti að vera á landamerkjunum frá Holtsá og norðurundir Geirlandshraun.²

Þrátt fyrir þessa sátt hélst ágreiningur áfram um landamerki jarðanna Skálar, Holts og Skaftárdals.³ Í byrjun desember 1860 tókst sýslumanni að koma á sáttum í þrætumálinu. Milli Skálar og Skaftárdals skyldu mörkin vera þessi:

Urðu þeir á það sáttir, að hjereptir skyldi stefnulínan frá Leyrumýrarhóli eystri í toppinn á Leiðólfsfelli, sem eftir leiðarsteini vill vera frá miðsvæði milli suðrs og landsuðrs til miðsvæðis milli norðr og útnorðrs, ráða mörkum milli Skálar að vestan og Skaftárdals að austan.

Milli Skálar og Holts var þessi sætt gerð:

Varð það að sætt milli eigenda jarðarinnar Skálar og ekkju Guðlaugar Sveinsdóttir vegna Holts sem eiganda jarðarinnar að stefna sú, sem við áreið frá 5 ágúst f.á. var tekin frá Markhelli í Lækjum í vestrbrúnina á Staðarhólsnefi í Holtsdal og í þúfu á Bunuskeri, sem eftir leiðarsteini vildi verða fjórðungur frá landskuðri [svo] til suðurs til fjórðungs frá utnorðri til norðrs, skyldi framvegis ráða mörkum frá Markhelli í Lækjum uppað svonefndu Holtslóni, stöðuvatni fremst í Holtsdal og frá Holtslóni svokolluð Holtsá að upptökum sínum uppi Geirlandshrauni að framan og loksins í beinni stefnu þaðan til afrettar í sömu stefnulínu sem Leiðólfsfell við vestr mörk Skálar standa er frá eystri Leyrumýrarhóli: frá miðsvæði milli suðrs og landsuðrs til miðsvæðis milli norðrs og útnorðrs eins og leiðarsteinninn benti til við nefnda áreiðargjörð.⁴

Landamerkjabréf Skálar var gert 1886 en um dagsetningu er ekki getið. Það er á þessa leið:

Landamerkjalyásing Skálarinnar innan Vestur-Skaftafellssýslu ár 1886:

Austurmark úr Markhelli við Hraunamela í vörðu fram af miðju Holtslóni, þaðan í Holtsá vestan undir Staðarhólsnefi; svo ræður nefnd á uppi Hamarsnef, svo lína til afrettar milli norðurs og útnorðurs. Svo vesturmark úr afrettarlínu fyrir norðan Leiðólfsfell línu milli hásuðurs og landsuðurs í toppinn á nefndu felli; þaðan í Leirumýrarhólinn eystri, þaðan í Valdasonarhól, þaðan í Hliðskjálkshornið, þaðan stefnu í ytri kambinn í Lokinhörmum; svo í Markhelli, svo í Markvörðu, svo línu til austuráttar í

1 sættz leiðrétting milli lína fyrir *minnst*.

2 Skjal nr. 2 (43).

3 Þetta er nánar rakið í kafla 5.4.

4 Skjal nr. 2 (45).

Markhelli við Hraunamela. Þar að auki á jörðin ítaksfjörú fyrir Oddalandi í Meðallandi. Samkvæmt máldögum kirkjunnar: kirkjuitak Hertíðarholt í Skálarlandi, sem Búlandskirkju tilheyrir.

Kjartan Ólafsson, ábúandi á Skál.

Ólafur Pálsson.

Undirskrifaðir eigendur og ábúendur eru samþykkir framanskriðaðri landamerkjalyóingu.

R. Jónsson bóndi á Holti

Þorleifur Guðmundsson, bóndi á Á

Magnús Magnússon, bóndi á Skaptárdal

Valgerður Ólafsdóttir ábúandi Svinadals

Páll Pálsson ábúandi á Arnardrangi

Guðríður Magnúsdóttir ábúandi á (Hrauni)¹ Eystra-Hrauni

Karítas Brynjúlfsdóttir ábúandi á Botnum

Ólafur Þórðarson ábúandi á Ytra-Hrauni

Erasmus Árnason, landeigandi Odda.²

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 15. júní 1887 og ritað í landamerkja-bók Skaftafellssýslu.

Í landamerkjabréfinu er merkjum lýst í Holtsá og upp í Hamarsnef „svo [ræður] lína til afrettar milli norðurs og útnorðurs“. Nákvæmari er lýsingin á afrettarlinunni ekki. Undir lok síðustu aldar kom upp ágreiningur milli landeigenda á Vestur-Síðu og í Skaftárhreppi þegar ráðgert var að stofna veiðifélag um Hellisá því að ekki þótti liggja fyrir hvaða jarðir ættu land að ánni. Fulltrúar Skaftárhrepps óskuðu eftir því að sýslumaður kannaði málið og komst hann að þeirri niðurstöðu að þær jarðir, sem til greina kæmu, væru frá vestri: Skaftárdalur, Skál, Holt, Heiði/Heiðasel, Eintúnaháls og Mördtunga. Síðan lagði hann fram sáttatillögu um mörk jarðanna Skálar og Holts gagnvart afretti til norðurs og í endanlegri gerð var hún á þessa leið:

Upphafspunktur línu úr Skaftá (Miðvatni) skal vera efst úr Áningsfit skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu, og beint í austur í skurðpunkt við línu sem dregin er beint í norður úr toppi Leiðólfsfells... . Afrettarlinan skal því dregin úr þeim skurðpunkti með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman, og að Hellisá, sem skal ráða þar til kemur að Kálfá, og síðan ræður Kálfá að mörkum Mörtungu.³

Tekið er fram í úrskurði sýslumanns að tillaga þessi skyldi gilda þótt aðilar fallist ekki á hana uns dómur sé fallinn eða þeir nái sjálfir samkomulagi.

Jörðinni Skál fylgdi víðáttumikið beutiland eins og áður hefur komið fram. Samkvæmt fasteignamati 1916 höfðu ábúendur nokkrar tekjur af þessu landi: „Fyrir fje tekið til sumargöngu, hefur ársarður verið talinn síðustu árin 15 krónur.“⁴ Í sömu heimild er þess getið að hálfur Þykkvibær eigi upprekstrarétt fyrir 100 fjár í landi jarðarinnar.

1 Hringur er dreginn um nafnið Hrauni.

2 Skjal nr. 2 (3).

3 Skjal nr. 4 (37), sbr. skjal nr. 4 (36).

4 Skjal nr. 2 (36).

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld í Skál frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi hún verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt.¹

5.4. Holt I-II

Holt er nefnt í Landnámu en þar bjó Óleifur, sonur Böðmóðs er nam land milli Drífandi og Fjarðarár.² Samkvæmt heimildum frá síðari hluta 14. aldar var kirkja (Nikulásarkirkja) í Holti.³ Hún átti 10 hundruð „j landi“ (væntanlega í heimalandi) og var henni þjónað annan hvern helgan dag af heimaprestinum í Skál.⁴

Jörðin Holt var í einkaeigu eins og fram kemur í testamentisbréfi frá 4. júní 1470. Þar gefur Einar bóndi Ormsson Helgu dóttur sinni „jörðena Holt er liggur j Skálar kyrkiu sokn“.⁵ Ekki er minnst á dýrleika jarðarinnar. Holt á Síðu kemur einnig fyrir í fjárskiptabréfi frá 1522. Í því er Hólmsfríði Erlendsdóttur eignað hálf Holt fyrir 25 hundruð.⁶ Sex árum síðar var tekin saman skrá yfir ítök Kirkjubæjarklausturs og eru þar m.a. taldar upp „skyllder klaustursens j kirkiubæ fra þyckuabæiar klaustre“. Meðal þess sem Kirkjubæjarklaustur átti í „skyldum“ var „j holte.x. uoru oc fodra iiii kyr oc halfan fiordung host [hest]“.⁷

Í jarðabók 1686 er Holt skráð sem konungsjörð, áður eign Kirkjubæjarklausturs, og 46 hundruð og 160 álnir að dýrleika. Í jarðabók 1695 er hún hins vegar talin 24 hundruð.⁸ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Skaftafellssýslur hefur ekki varðveist en meðal jarðabréfa frá þessum tíma er lýsing á jörðum Kirkjubæjarklausturs 1703. Þar segir um Holt:

Landskuld 2° 40 ál. [2 hundruð og 40 álnir], kúgildi 6. Hennar tún og engjar stórlega skemmd og spjölluð af vatni og skriðum úr fjallinu ár eftir ár so og skógur, sem jörðunni fylgt hefur, aldeilis for-eyddur. Úthaga jarðarinnar höfum vér álitid, hvörjir oss virðast gagnlegir og ánægjanlegir að so stöddu. Undirréttast trúanlega, að þar fyrrum föðrast hafi 40 naut, meðan skógurinn var öeyddur, en nú 15 kúa þungi. Virðist oss, að greind jörð þolanlega byggjast kunni fyrir 1° 100 álnir með 6 kúgildum, sem þar nú eru.⁹

Í jarðabók fyrir jarðir Kirkjubæjarklausturs er þessi lýsing á Holti frá 1779:

Godt og velrögtet Tun, slet og ufrugtbar Eng; Bedelandet overflödigt og godt, især til Fields, hvis Streckning er overmaade stor, tilvoxen hidst og her með Kratskov; Hoeavling haves med moye paa Fiældet; Disput om Strandrettighed.¹⁰

Í jarðamati 1849 er einnig vakin sérstök athygli á högum jarðarinnar sem sagðir eru „öþrjótandi og einhvörjir hinir betstu sumar og vetur“.¹¹

Eins og áður hefur komið fram var Holt eign Kirkjubæjarklausturs og síðan konungs eftir

1 Sbr. skjöl nr. 4 (48, 51). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 184.

2 *Landnámaabók* 1986, s. 324.

3 Sbr. skjal nr. 4 (11). Samkvæmt svonefndri Hitardalsbók, sem talin er frá um 1367, var kirkjan helguð Mikaeli (erkiengli) (sbr. skjal nr. 4 (8)).

4 Skjöl nr. 4 (4, 9).

5 Skjal nr. 4 (14).

6 Skjal nr. 4 (20).

7 Skjal nr. 4 (19).

8 Björn Lárusson 1967, s. 335.

9 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík 1990. S. 455, sbr. 441 og 445.

10 Skjal nr. 2 (16).

11 Skjal nr. 2 (35). Sbr. einnig skjal nr. 2 (36) (fasteignamat 1916).

siðaskiptin. Árið 1837 var jörðin seld ábúandanum fyrir 1000 ríkisdali í reiðusilfri og var hún þá metin á 12 hundruð.¹ Jörðin var þó áfram skráð á 24 hundruð í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er hún metin á 27,6 hundruð.²

Elsta landamerkjalyásing Holts sem kunnugt er um er frá 1849. Sýslumaðurinn í Skaftafellssýslu reið á landamerki Holts og Skálar 19. september það ár til að semja um landamerki milli eiganda og ábúanda Holts og ábúanda Skálar. Urðu hlutaðeigendur sáttir á,

að framvegis skyldi eptirfylgjandi landamerki vera gildandi milli Holts og Skálar:

Löndum til heiða milli Skálar og Holts ræður Holtslón og síðan Holtsá, framan frá eldhrauni og alt norður þangað sem hún tekur á sig olboga austanundir Kanafjöllum að framan, þar sem foss einn lítill fellur á bergi ofanaf fjöllum í ána – en stór steinn ein stakur og mosavaxinn að ofan er á aurnum neðanundir fossinum, – en úr þeim fossi ræður landamerkjum þráðbein stefna á norður útnorður, /: þ.e. miðja vega milli útnorðurs og norðurs að réttvísandi áttum:/ og norður í Geirlandshraun.

Á það urðu þeir ennfremur sáttir Jón í Holti og Steingrímur í Skál að fela þeim það Oddi Jónssyni í Þykkvabæ og Sigurði Jónssyni á Eintúnahálsi, að ákveða nákvæmar og einskorða við auðkenni og með vörðum, stefnu þá sem nú var á sætzt³ að ætti að vera á landamerkjunum frá Holtsá og norðurundir Geirlandshraun.⁴

Næstu árin var ágreiningur milli eiganda og ábúanda jarðanna Holts, Skálar og Skaftárdals um landamerki og var það mál ekki útkljáð fyrr en í lok árs 1860.⁵

Miðvikudaginn 5. desember 1860 urðu sættir um landamerki milli jarðanna Skálar og Holts sem hér segir:

Varð það að sætt milli eigenda jarðarinnar Skálar og ekkju Guðlaugar Sveinsdóttir vegna Holts sem eiganda jarðarinnar að stefna sú, sem við áreið frá 5 ágúst f.á. var tekin frá Markhellu í Lækjum í vestrbrúnina á Staðarhólsnefi í Holtsdal og í þúfu á Bunuskeri, sem eptir leiðarsteini vildi verða fjórðungur frá landskuðri [svo] til suðurs til fjórðungs frá utnorðri til norðrs, skyldi framvejis ráða mörkum frá Markhellu í Lækjum uppað svonefndu Holtslóni, stöðuvatni fremst í Holtsdal og frá Holtslóni svokolluð Holtsá að upptökum sínum uppí Geirlandshrauni að framan og loksins í beinni stefnu þaðan til afrettar í sömu stefnulínu sem Leiðólfsfell við vestr mörk Skálar standa er frá eystri Leyrumýrarhóli: frá miðsvæði milli suðrs og landsuðrs til miðsvæðis milli norðrs og útnorðrs eins og leiðarsteinninn benti til við nefnda áreiðargjörð.⁶

Merkjum jarðarinnar er einnig að nokkru lýst í afsali frá 26. apríl 1862. Þá voru Sveini bónda Pálssyni á Holtsdal seld 3 hundruð í Holti með eftirfylgjandi landamerkjum:

Stefna sje tekin úr gili innarlega í Kleifum beint í Langahnúk, úr Langahnúk í hnúkinn vestanvert við Graðhestamýri, þaðan í Skerhólinn í Sanddölum og þaðan beina stefnu uppí Geirlandshraun ...⁷

1 Skjal nr. 2 (27).

2 Skjöl nr. 4 (24, 25).

3 *sætt* leiðrétting milli lína fyrir *minnst*.

4 Skjal nr. 2 (43).

5 Sbr. skjöl nr. 2 (44, 45, 61, 72).

6 Skjal nr. 2 (45).

7 Skjal nr. 2 (79).

Landamerkjabréf Holts á Síðu var undirritað 9. maí 1885 og er á þessa leið:

Landamerki jarðarinnar Holts á Síðu eru eftir því sem jeg veit vissast, sem síðar greinir.

Landamerki milli Holts og Skálar, fyrir vesturkanti Holtsins er úr markhelli við Hraunamela bein lína í vörðu framm af miðju Holtslóni og úr sömu vörðu yfir mitt lónið í Holtsá vestan undir staðarholts-tanganum og úr því ræður Holtsá að Hamarsnefi, og frá Hamarsnefi lína mitt á milli hánorðurs og útnorðurs til afrjettar. Landamerki milli afrjettar og Holtsins að norðan úr hrauninu norðan við Leiðólfsfell: lína í lauffetshorn fyrir suður og austur kanti Holtsins úr fyrnefndri markhelli, nýja hraunbrúnnin að útmælingu lækjarbakkans. Fyrir austur kanti Holtsins og Heiðar samkvæmt ómunatíðar brúkun, úr Fjaðurármynni¹, lína mitt á milli hásuðurs og landsuðurs að dalsbæarlandi, svo ræður Fjaðurá norður að efstu upptökum og þaðan lína á milli hánorðurs útnorðurs til afrjettar.

Jörðinni fylgir ítak, hálfur reki af Ásafjöru.

Holti 9. maí 1885

R. Jónsson

Ofanritaðri landamerkjalyýsingu erum við undirskrifaðir ábúendur kringumliggjandi jarða, samþykkir.

Kjartan Ólafsson

Einar Sigurðsson

Einar Bjarnason

Skál

Hólmi

Heiði

Ólafur Pálsson

(umboðsmaður)

Erasmus Árnason

eigandi jarðarinnar Odða

Ásgrímur Pálsson

Heiðarseli²

Landamerkjabréf þetta var lesið á manntalsþingi að Kleifum 17. júní 1885 og ritað í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Í desember 1997 lagði sýslumaðurinn í Vestur-Skaftafellssýslu fram sáttatillögu um mörk jarðanna Skálar og Holts gagnvart afrétti til norðurs. Um sáttatillöguna og tilefni hennar er nánar rætt í kafla 5.3.

Samkvæmt fasteignamatinu 1916 var eitt býli í Holti auk Hervararstaða sem voru 5 hundruð úr jörðinni (tæplega fjórðungur af 22,6 hundruðum). Í Holti voru þó um skeið tvö íbúðarhús og í afsals- og veðmálabók er greint á milli Holts I og II frá árinu 1965.³

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld í Holti frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi hún verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt.⁴

1 Virðist upphaflega skrifað *Fjaðrár*- en rithættinum breytt á óljósan hátt hér á þessum stað.

2 Skjal nr. 2 (1).

3 Skjöl nr. 2 (36) (fasteignamat 1916), nr. 4 (52) (registur úr afsals- og veðmálabók). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 182-183.

4 Sbr. skjöl nr. 2 (95), nr. 4 (52), nr. 7 (6-12). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 183.

5.5. Heiðarsel I-II

Jörðin Heiðarsel með því nafni virðist ekki koma fyrir í fornum heimildum en hún og Heiði munu lengi hafa verið sama jörðin.¹ Heiði er nefnd í máldaga Kirkjubæjarklausturs sem talinn er frá um 1218 og skyldi þá greiða af jörðinni hálfá vætt smjör og hrút veturgamlan.² Í máldaga klaustursins 1343 er beinlínis tekið fram að það eigi Heiði.³

Heiði er skráð sem konungsjörð í jarðabók 1686 og 41 hundrað og 160 álnir að dýrleika en 12 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt mat.⁴ Dýrleiki jarðarinnar hélst óbreyttur, 12 hundruð, við jarðamat 1804 og í Jarðatali Johnsens 1847, allt þar til nýtt jarðamat fór fram um miðja 19. öld.⁵

Í úttekt klaustrajarða frá 1845 segir svo um landamerki Heiðar ásamt Heiðarseli:

Um landamerki þessara hér að framan skrifaðra tveggja hálflenda⁶ er þess að geta, að eldhraun liggur yfir landi jarðanna að sunnan, en að austan eru þessi: úr svo kölluðum Gráhól til norðurs í Heiðarborg. Þaðan sömu stefnu í vörðu austast á Flanghálsi. Þaðan í Rastargil, og svo í öxlina fyrir vestan Stjórnarbotna. Að vestan er ágreiningur um landamerki, en mælt er, að markið liggir úr Hellisnesi í Tæpugötu til norðurs. Þaðan í sömu stefnu í Markstein á Steinsheiði. Úr þessum steini í sömu stefnu í Geirlandshraun.⁷

Heiðarsel virðist ekki nefnt í jarðabókum á 17. og 18. öld og ekki heldur í jarðamati 1804.⁸ En í gerðabók jarðamatsnefndar 1849 er lýsing á Heiðarseli og jafnframt vikið að landamerkjum jarðarinnar:

Heiðarsel... Túnid er stórt og stendur til bóta, fóðrar 1 kú, eingjar vídlendar, snöggar og reitingsamar, hagar vídlendir og góðir á sumrum, en heldur vetrarhardt. Jörðin álitst að bera 1 kú og 150 fjár og er heldur örðug að því leiti heyskap snertir. Heiðarsel er flutt út frá Heiði og eru nú komin við brúkun þau landamerki á milli að bein stefna sé frá Heiðarborg vestur til Fjaðraár, en landinu hefir að öðru leiti ekki verið reglulega skipt.⁹

Í Nýrri jarðabók 1861 eru Heiði og Heiðarsel talin sem ein jörð að fornu mati og 12 hundruð að dýrleika en samkvæmt nýju mati skyldi Heiði teljast 8,6 hundruð en Heiðarsel 10,7 hundruð.¹⁰

Landamerkjabréf Heiðar og Heiðarsels var undirritað 24. maí 1890 og er á þessa leið:

Landamerki í kringum þjóðjarðirnar Heiði og Heiðarsel í Vesturskaptafellssýslu.

Að austan úr Gráhól á Svira að Skaptá beina línu í þúfu á Flanghálsi, þaðan línu í Rastargil, úr Rastargili línu í vörðu á Stjórnarbotnaöxlinni háu, þaðan beina línu í Kálfá.

Að vestan línu úr Kálfá mitt á milli hásuðurs og landsuðurs í efstu upptök Fjarðará; þaðan ræður Fjarðará að brunahrauninu, þaðan beina línu í vörðu á hraunbrúninni að Dalbæjarlandi.

1 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 179.

2 *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 394.

3 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 781. *Íslenskt fornbréfasafn* 8, s. 6. Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 239 (máldagi Kirkjubæjarklausturs 1397).

4 Björn Lárusson 1867, s. 335.

5 Sbr. skjöl nr. 2 (34) og 4 (24).

6 Þ.e. Heiðar og Heiðarsels.

7 Skjal nr. 4 (70).

8 Sbr. Björn Lárusson 1967, s. 335 (jarðabækur 1685 og 1697), skjal nr. 2 (18) (úttekt klaustrajarða í Vestur-Skaptafellssýslu 1773), skjal nr. 2 (34) (jarðamat 1804), skjal nr. 4 (24) (*Jarðatal Johnsens* 1847).

9 Skjal nr. 2 (35).

10 Skjal nr. 4 (25).

Millum Heiðar og Heiðarsels ræður Streitugil að marklínu að austan og jörðin Heiði á fría sumararbeit fyrir geldfjenað í nyrzta parti Heiðarselslands.

Samkvæmt fullnaðar úrskurði amtmannsins yfir Suðuramtinu, dags. 10. apríl f.á.,¹ á ábúandinn, sem nú er á Hunkubökkum, óskertan rjett að brúka þær slægjur sem hann hingað til hefur brúkað² innan ofangreindrar línu; en þegar ábúanda skipti verða á Hunkubökkum, þá fellur allt fyrir vestan nefnda línu, úr Gráhól í Flanghál, undir Heiðina. Afrjettartiltölu sem aðrar jarðir á Siðumannaafrijetti.

Höfðabrekku 24. maí 1890

Ólafur Pálsson³

Landamerkjabréf þetta var lesið á manntalsþingi að Kleifum 19. júní 1890 og ritað í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Eins og áður hefur komið fram voru Heiði og Heiðarsel konungseignir. Með bréfi dags. 30. júní 1893 seldi landshöfðinginn yfir Íslandi, Magnús Stephensen, ábúanda Heiðarsels, Vigfúsi Árnasyni, jörðina til eignar samkvæmt heimild í lögum nr. 31 frá 11. desember 1891. Jörðin er í afsalsbréfinu sögð hafa verið „landssjóðs“.⁴ Jörðin Heiði var seld ábúandanum, Ragnhildi Jónsdóttur, 4. desember sama ár.⁵

Árið 1950 var stofnað nýbýli í Heiðarseli (Heiðarsel II) og var það helmingur jarðarinnar en beitalandið var óskipt.⁶

5.6. Eintúnaháls

Upphaf búskapar á Eintúnahálsi má rekja til þess að 20. júlí 1826 veitti amtmaður heimild til að byggja bæ „uppá Heidunum“ sem ábúendur Geirlands töldu eign sína. Það skilyrði var sett að bærinn yrði ætíð hjáleiga frá Geirlandi „og þaraf fljótandi tæki Hlut í þessari miög af sér gængnu og skuldadyru Jardar Afgjaldi“. Hjáleigan átti þannig að létta á heimajörðinni en þar munu hafa verið fjórir ábúendur fyrir. Tveimur árum síðar flutti Sigurður Jónsson sig búferlum frá hálfri jörðinni Breiðabólstað upp í „svo kallad Geirlands Hagbeitarland“ og byggði bæ „í Halsi nockrum“.⁷

Hinn 27. maí 1831 var réttur settur af sýslumanninum í Skaftafellssýslum til útmælingar á landi handa nýbýlinu Eintúnahálsi samkvæmt amtsbréfi frá 8. febrúar sama ár og í samræmi við nýbýlatalskipunina frá 15. apríl 1776. Mættir voru fjórir áreiðarmenn og allir þeir sem kynnu að eiga land að nýbýlinu en það voru ábúendur jarðanna Heiðar, Heiðarsels, Hunkubakka, Kirkjubæjar, Merkur, Geirlands og Breiðabólstaðar. Enginn þeirra taldi að land þeirra yrði skert, svo að nokkru næmi,

1 Hér er líklega verið að vísa til bréfs þar sem þessi orð koma fram: „...vil eg eigi láta hjáliða að tjá yör að eg eptir atvikum fellst á að þér lýsið landamerkjum milli þessara 2 þjóðjarða á þann hátt, er þér hafið tekið fram í ofangreindu bréfi yðar, og sömuleiðis á það að ábúandinn, sem nú er á Hunkubakka, haldi fyrir sína ábúartíð slægjum á þrætustykkinu, en að við ábúandaskipti á Hunkubakka falli undir Heiði allt land fyrir vestan hina beinu línu úr Gráhól og í Flanghál og hafið þér skýrt frá að ef tekin verði þessi beinu mörk þá hafi Hunkubakkaábúandinn fría beit á austurenda Heiðarháls“. Bréf þetta mun vera frá amtmanni, og virðist úrskurður hans styðjast við bréf, dags. 14. mars 1889, frá Ólafi Pálssyni á Höfðabrekku. Með bréfi Ólafs fylgir uppráttur af ágreiningssvæðinu. Einnig fylgja yfirlýsingar nokkurra bænda um landamerki milli Heiðar og Hunkubakka frá árinu 1888 (skjal nr. 2 (105)).

2 *brúkað* leiðrétt fyrir *borgað*.

3 Skjal nr. 2 (10). Ólafur Pálsson mun hafa verið umboðsmaður þjóðjarða en til þeirra töldust Heiði og Heiðarsel (sbr. undirskrift landamerkjabréfs Hörgslands).

4 Skjal nr. 2 (26). Afsalsbréfið var lesið á manntalsþingi að Ytri-Dalbæ 11. apríl 1894 og innfært í afsals- og veðbréfabók Skaftafellssýslu.

5 Skjal nr. 4 (25). Bréfið var lesið á manntalsþingi að Ytri-Dalbæ 11. apríl 1894.

6 *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 181.

7 Skjal nr. 2 (42).

nema ábúendur Geirlands „ad svo miklu Leiti sem Nýbílínu eckert Land útmælt verði fyrir vestann og sunnann Bæinn á Eintúnahálsi.“ Ábúendur Geirlands héldu því fram að þeir ættu „land allt fyrir austann Bílid á Eintún[a]hálsi allt ad Geirlandsá ...“ Ábúendur Breiðabólstaðar fyrirbuðu á hinn bóginn að land undir Helgastaðafjalli yrði tekið frá jörð þeirra og lagt undir aðra eða skert á nokkurn hátt og vísuðu í því sambandi til dóms sem kveðinn var upp að Vík í Mýrdal 23. nóvember 1822. Eftir þetta var landið skoðað og var það álit sýslumanns og áreiðarmanna „ad Jördinn Geirland gæti mist sæmilegt Bændabíli úr Landi sínu ad nordann og Vestann, ef allt það Land sem Geirlands Ábúendur segja ad undir Jordina liggja virkilega er henni tilheyrandi“ en þó þannig að nýi ábúandinn létti undir afgjaldi Geirlands eftir tiltölu.¹

Nýbýlið á Eintúnahálsi varð tilefni deilna næstu árin.² Málið var tekið fyrir á dómþingi 1. október 1832. Nýbýlingurinn Sigurður Jónsson var þar ekki talinn hafa lagt fram nægar sannanir fyrir því að hið útmælda land væri almenningur eða yfirgefið land. Dómurinn frá 23. nóvember 1822 væri óhrakinn að Helgastaðafjall væri „Geirlands Ábúenda Leigumáli, í hvorju Breidabolstad tilheyrir Selsátur um vanalegann Selsáturs Tíma“. Þar á móti skorti ábúendur Geirlands sannanir fyrir því að það land, sem Sigurður gerði sig ánægðan með, heyrði Geirlandi til. Úrskurðarorð sýslumanns voru því þessi:

Því dæmist rétt ad vera

Sigurdi Jónssýni ber ad utmæla sem Nýbiggiara eptir Tilskipun af 15da April 1776 § 1 og 11 til Eigna og Odals Land það sem Bær hans á stendur og Land svo mikid fyrir nordann og vestann hann sem nægilegt er, en þarómót sie Helgastadafjall sem áður Geirlands Eign og Breidbælinga Selsátur. – Samqvæmt þessu útmælist og áqvardast sem Land þessa Nýbílís: Oddinn fram af Bænum á Eintunahálsi, millum Stíornar ad austann og Áarinnar ad vestannverdu vid Bæinn og svo það Land sem Bæinn á stendur. Vesturmarkid sé úr Vestur Ár Farvegnum næsta vestann vid Bæinn í Brúnina á Gélðingaskéri, upp yfir Rastargili midiu, þaðann beint og í hædstu Oxlina á millum Stíornarbotna, og Fjadurárbotna, og þaðann beina Stefnu nordureptir svo kölludu Geirlands Hrauni og þaðann í Kálfá. – Landamerki ad austann séu ad ádurnefnd Stíorn ráði í Krókinn fyrir nordann og vestann Helgastadafjall Beint í Fagrafoss, úr því ráði Geirlandsá allt nordur ad Vesturenda á Lauffelli, og sídann úr Vesturenda Lauffells beint ad Upptökum Kálfár úr landnordri.³

Í úrskurði sýslumanns er vísað í 1. og 11. gr. nýbýlatilskipunarinnar frá 1776. Í 1. gr. er gefinn kostur á að byggja jarðir „á svoddan víðáttum í þeim byggðu sveitum, sem til lítilla eður engra nota liggja óyrktar“ en í 11. gr. er kveðið á um skatta- og tíundafrelsi til handa þeim „sem upptaka og byggja nýbýli í þeim afréttum, sem eigi eru nokkurs sérleg eign, ellegar í aflögðum og fyrirlátum byggðum“.⁴ Af þessu mætti ætla að Eintúnaháls hafi verið lítt nytjað afréttarland þó að Sigurður Jónsson hafi reyndar haft það eftir gamalli konu, Hildi Þorvarðardóttur, að þar hafi áður verið byggð að fornu.⁵

Fyrirnefndur dómur sýslumanns að Kleifum, 1. október 1832, var tekinn upp sem landamerkjalysing Eintúnaháls. Hann er hér birtur í yngri uppskrift:

Landamerki Eintúnaháls eptir dómi uppkveðnum á Kleifum 1. október 1834⁶, þegar jörðinni var úthlutað landi svo sem nýbýli.

1 Skjal nr. 2 (41).

2 Sbr. skjal nr. 2 (70).

3 Skjal nr. 2 (42). Byggingarbréf Suðuramts til Sigurðar Jónssonar fyrir Eintúnahálsi, dags. 26. janúar 1833, var lesið á manntalsþingi á Kleifum 11. júní 1833 (sbr. skjöl nr. 2 (42 og 65)).

4 *Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251 og 256.

5 Sbr. skjal nr. 2 (42).

6 Hér hlýtur að vera misritun fyrir 1832.

Samkvæmt þessu útmælist og ákvarðast sem land þessa nýbýlis: Oddinn fram af bænum á Eintúnahálsi, millum Stjórnar að austan og áárinna að vestanverðu við bæinn, og svo það land, sem bærinn á stendur, vesturmerkið sé úr vesturárfarvegnum næsta vestan við bæinn í brúnina á Geldingaskeri, upp yfir Rastargili miðju; þaðan beint og í hæstu Öxlina á millum Stjórnabotna og Fjaðurárbotna, og þaðan beina stefnu norður eptir svo kölluðu Geirlandshrauni, og þaðan í Kálfá. Landamerki að austan séu, að áðurnefnd Stjórn ráði í Krókinn fyrir norðan og vestan Helgustaðafjall beint í Fagrafoss. Úr því ráði Geirlandsá, alt norður að vesturenda á Lauffelli, og síðan úr vesturenda Lauffells beint að upptökum Kálfár úr landnorðri.¹

Eintúnaháls þótti erfið jörð til búskapar enda einungis metin á 6 hundruð.² Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 er komist svo að orði um jörðina: „Er hún bezt fallin til að notast sem upprekstrarland.“³ Eintúnaháls lagðist í eyði 1934 og seldur Kirkjubæjarhreppi þremur árum síðar með öllum gögnum og gæðum. Landamerkjum er þar ekki lýst eða vísað til þeirra á nokkurn hátt.⁴ Eintúnaháls hefur síðan verið í afréttarnotkun.⁵ Í bæjartóftinni í Eintúnahálsi var á sínum tíma reistur afréttarkofi og þar var rudd leið sem nær langt inn á Mörtungusker til að auðvelda smölun og ferðir inn á afréttinn.⁶

Í september 1998 var farið í vettvangsferð um Síðuafrétt vegna óvissu um staðsetningu landamerkja milli Mörtungu og Eintúnaháls annars vegar og sömu jarða og „almennings afréttar“ hins vegar. Um þetta er nánar fjallað í kafla 5.7.

5.7. Mörtunga I-II

Mörtunga er talin með eignum Kirkjubæjarklausturs í máldaga 1218.⁷ Eins og aðrar klaustureignir komst jörðin í eigu konungs eftir siðaskiptin.

Í jarðabók 1686 er Mörtunga talin 35 hundruð að dýrleika en 12 hundruð í jarðabók 1686 í samræmi við fornt mat og einnig í Jarðatali Johnsens 1847.⁸ Í Nýrri jarðabók 1861 er Mörtunga metin á 15,3 hundruð.⁹

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Skaftafellssýslur er glötuð en í jarðaskjölum frá byrjun 18. aldar er að finna eftirfarandi lýsingu á Mörtungu:

Landskuld 1° 90 ál., kúgildi 4. Tún þeirrar jarðar nú í betra lagi. Uppengjar í hrjóstur komnar, en þær neðri nýtanlegar. Haglendi ánægjanlegt. Hefur klausturhaldarinn Þórður Þorleifsson áður af slegið 20 álna landskuld og í burt tekið 2 kúgildi. Því virðist oss téð jörð með soddan móti billega byggjast megi með 1° 70 álnum og 2 kúgildum.¹⁰

Í jarðabók Kirkjubæjarklausturs 1779 er komist svo að orði um landkosti á jörðinni Mörtungu:

Godt og velrögtet Tun, saareliden og ufrugtbar Eng. godt og overflödigt Bedeland til Fields for Faar, Sætterbol som bruges.¹¹

1 Skjal nr. 1 (5). Jón Þorkelsson vottar að útskriftin sé rétt. Orðin *og í hæstu öxlina...Kálfá og í Fagrafoss...úr landnorðri* eru undirstrikuð í frumriti.

2 Skv. nýju mati var jörðin 7,3 hundruð (skjal nr. 4 (25): *Ný jarðabók* 1861).

3 Skjal nr. 2 (36).

4 Sbr. skjal nr. 1 (6). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 147.

5 Sbr. orð Árna Jóns Eliassonar, oddvita Skaftárhrepps, við skýrslutökur í máli nr. 8/2003, október 2003.

6 *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 93.

7 Skjal nr. 4 (2), sbr. skjöl nr. 4 (3, 17) (máldagi 1343) og skjal nr. 4 (12) (máldagi 1397).

8 Björn Lárusson 1967, s. 335. Skjal nr. 4 (24).

9 Skjal nr. 2 (25).

10 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 455, sbr. s. 444 (skjal nr. 4 (34)).

11 Skjal nr. 2 (15).

Mörtunga átti þannig nægilegt beitiland upp til heiða. Önnur klausturjörð, Breiðabólstaður, átti frá fornu fari upprekstur á Mörtunguheiði. Um 1150 settu bræðurnir Loðmundur og Dálkur Þórisssynir máldaga fyrir kristbúi því sem þeir stofnuðu á Breiðabólstað. Þar segir m.a.:

Christ bu þat er lodmundur þoris son ok dalkr brodur hans settu a breidabolstad er gefit kristi ok mario modur hans land allt med ollum gædum ok geirlandz heidur med merkium ... afretur þadan [þ.e. frá Breiðabólstað] j lambatungu ok a millum a [þ.e. milli áa].¹

Þessi afréttur er síðan eignaður kristbúinu á Breiðabólstað í öllum varðveittum máldögum þess.² Í gerðabók jarðamatsnefndar 1849 segir um Breiðabólstað að hagar heima við séu þröngvir, „en jörðin á upprekstur í Lambatungum í Mörtunguheiði og selsátur í 1 mánuð undir Helgastaðafjalli í Geirlandsheiði“.³ Einnig er minnst á þetta ítak í úttekt umboðsmanns Þjóðjarða 10. febrúar 1890. Ábúendur Þjóðjarðarinnar Breiðabólstaðar í Kleifahreppi höfðu áður skorað á hann að gefa álit sitt á hæfilegum leigumála jarðarinnar. Í úttekt umboðsmannsins segir m.a.:

Jörðin [Breiðabólstaður] á að eiga selsátur norðanantil í Geirlandslandi. Þetta geta þeir ekki notað sjer vegna fátæktar og vegalengdar, svo eiga þeir lambaupprekstur í svokölluðum Lambatúngum í Mördtúngu landi, sömuleiðis eiga þeir afrjettartiltölu sem aðrir í Síðu manna afrjetti. Þennan afrjett geta þeir ekki leigt eptir því sem þeir seiga, en þurfa hann ekki sjálfir með, svo hann verður þeim arðlaus.⁴

Nánar er fjallað um smölun Mörtungulands í kafla 5.12.

Elsta landamerkjalyýsing Mörtungu, sem kunnugt er um, er í úttekt jarðarinnar frá 1847. Þar standa þessi orð: „Landamerki: Þvera að austan og sunnan, Geirlandsá að vestan og sunnan.“⁵ Landamerkjum jarðarinnar er nánar lýst í landamerkjabréfi frá 1886:

Landamerkjalyýsing jarðarinnar Mördtungu á Síðu samin 1886.

Milli Mördtungu og Prestsbakka ræður Þvera norður til afrjettar á Kaldbak.

Milli Mördt. og Geirlands ræður Geirlandsá þangað til Geirlandslandareign endar. Síðan ræður landamerkjum milli Mördtungu og Eintúnahálss Geirlandsá norður til Lauffells og svo lækur, er rennur niður í Geirlandsá fyrir vestan Lauffell allt norður að upptökum hans, síðan beina línu þaðan (¼: frá upptökum læksins) og norður til Hellisáar.

Oddur Oddsson og Eiríkur Bjarnason búendur á Mördtungu

Bjarni Þórarinsson ábúandi á Prestsbakka

Ásgeir Blöndal ábúandi á Geirlandi

Ketill Einarsson ábúandi á Eintúnahálsi.⁶

1 *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 203.

2 Sbr. skjöl nr. 4 (11) (máldagi frá 1397) og 4 (23) (máldagi frá um 1570).

3 Skjal nr. 2 (35).

4 Skjal nr. 2 (53).

5 Skjal nr. 2 (46). Sama landamerkjalyýsing kemur fyrir í úttekt 1857.

6 Skjal nr. 2 (4).

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 15. júní 1887 og ritað í landamerkja-bók Skaftafellssýslu.

Eins og fyrr er getið var Mörtunga eign Kirkjubæjarklausturs og síðar konungs. Með bréfi dags. 18. febrúar 1897 seldi landshöfðinginn yfir Íslandi ábúendum Mörtungu, Oddi Oddssyni og Eiríki Bjarnasyni, jörðina til eignar í samræmi við lög nr. 30 frá 26. október 1893. Áður hafði ráðgjafinn fyrir Ísland veitt til þess heimild.¹

Samkvæmt gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 skiptist Mörtunga í tvær jarðir, hvor um sig 7,65 hundruð, og er önnur þeirra auðkennd sem ½ Mörtunga en hin Mörtunga II.²

Miðvikudaginn 30. september 1998 fóru oddviti, hreppsnefndarmaður og bændurnir í Mörtungu I og II í vettvangsferð um Síðuafrétt vegna óvissu um staðsetningu landamerkja milli Mörtungu og Eintúnaháls annars vegar og sömu jarða og „almennings afréttar“ hins vegar. Tilefni þessarar vettvangsferðar voru þau að hreppsnefnd Skaftárhrepps hafði látið gera lýsingu á mörkum heimalanda annars vegar og afréttar hins vegar og vildi fá það staðfest að hún væri rétt.³ Í minnispunktum eftir ferðina segir m.a.:

Eftir að hafa borið saman landamerkjalyýsingu Mörtungu frá 1886 og dóm, sem kveðinn var upp á Kleifaþingi 1832, voru leiðangursmenn sammála um að eðlilegast væri að setja mörk milli Eintúnaháls og Mörtungu á þessum slóðum þannig að vestan Lauffells ráði lækur sá er rennur í Geirlandsá og getið er í Mörtungubrési að vestari upptökum og þaðan sé dregin lína beint til norðurs í Hellisá.

Mörk Eintúnaháls og afréttar myndu þá vera eftir Kálfá að efstu upptökum úr landnorðri (norðaustri) og þaðan eftir vatnaskilum að Mörtungulandi [hér er vísað til meðfylgjandi korts].

Í fyrirliggjandi landamerkjalyýsingu eru norðurmörk Mörtungu óljós. Sett hefur verið fram tillaga um að þessi mörk ráðist af línu sem dregin sé beint í vestur frá Hallsteinsvörðu að Hellisá og sama gildi um næstu jarðir fyrir austan. Meginrökin fyrir þessari línu eru þau að í landamerkjalyýsingu Hörgsdals frá 1888 er sagt eftirfarandi: „Úr Hallsteinsvörðu beint í vestur að Prestbakkalandi er markið milli heimalands og afréttar.“ Þessi lína er síðan framlengd allt vestur að Hellisá. Undirritaðir fóru eftir umræddri línu og eru sammála um að þessi tillaga sé rökrétt út frá fyrirliggjandi gögnum.⁴

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld í Mörtungu frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að hún hafi verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt eftir að hún var seld úr eigu landssjóðs 1897.⁵

5.8. Prestsbakkajarðir

Prestsbakki (Bakki) var eign Kirkjubæjarklausturs en virðist þó ekki nefnd í máldögum þess fyrr en 1397.⁶ Eftir síðaskiptin komst Prestsbakki í eigu konungs eins og aðrar klausturjarðir.

Í jarðabók 1686 er Prestsbakki metinn á 40 hundruð en 12 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt jarðamat.⁷ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns fyrir Skaftafellssýslur hefur ekki varðveist en í manntali 1703 kemur fram að á þeim tíma var „Bakki“ prestssetur (14 manns í heim-

1 Skjal nr. 2 (21).

2 Skjal nr. 2 (36).

3 Sbr. skjal nr. 4 (39). Sbr. einnig kafla 5.8.

4 Skjal nr. 5 (9). Þessa „minnispunkta“ undirrita oddvitinn, einn hreppsnefndarmaður og bændurnir í Mörtungu I og II.

5 Sbr. skjöl nr. 2 (99), 4 (53), 10 (5, 7, 9, 10). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 82-83.

6 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 238 (máldagi 1397). Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 392-395 (máldagi 1218?). *Íslenskt fornbréfasafn* 2, 780-782 (máldagi 1343?).

7 Björn Lárússon 1967, s. 335.

ili) og einnig var búið í Bakkahjáleigu sem svo er nefnd.¹ Prestsbakki er einnig skráður 12 hundruð að dýrleika í jarðamati 1804 og í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er jörðin með hjáleigunni Prestsbakkakoti metin á 18,4 hundruð.²

Í úttekt á prestssetursjörðinni Prestsbakka 1839 er tekið fram að jörðin hafi „eingin Jtök, Hlunnindi eða Herlegheit, er hardbalaleg og fremur landlitol og framflitur ecki meiri Fénad enn Medalbóndi vidþar“.³ Í úttekt 1867 er jörðinni gefin sú umsögn að hún sé „ekki mjög erfið, en hvörki kosta né landrík“ og telst geta framfært í meðalári 3 kúm, 60 ám og 60 sauðum.⁴ Í gerðabók fasteignamatsnefndar 1916 er beitolandi Prestsbakka lýst sem „fjalllendi og láglendi, nægilega víðlent, sumarþétt allgóð, vetrarþétt í meðallagi, fremur snjóþétt“.⁵

Landamerkjabréf Prestsbakka var undirritað 4. júní 1890 og er á þessa leið:

Landamerki prestsetursins Prestsbakka í Vesturskaptafellssýslu með hjáleigunni Prestsbakkakoti.

Að austan er markið milli Prestsbakka og Hörgsdals úr Tvíþúfu á Hraunfelli beina línu í austuröxlina á Há-Kaldbak, þaðan til aftrjettar. Suður á bóginn úr Tvíþúfu og beinustu línu í vörðuna á Hábrekku fyrir austan Prestsbakkakot, í efri endann á Merkilág, svo beina línu í Þvermarkið á söndunum fyrir framan⁶ Breiðbalakvísl.

Að vestan ræður Þverá og Geirlandsá. Þegar Geirlandsá sleppur er marklínan úr mynni hennar og beint á Þvermarkið á söndunum fyrir sunnan Breiðbalakvísl.

Jörðin á upprekstur fyrir geldfjænað á afrétt Síðumanna.

Prestsbakka 4. júní 1890

Bjarni Þórarinsson

Sigurður Sigurðarson, Kristófer Þorvarðarson

B. Bjarnason⁷

Sem ábúandi á Kirkjubæjarklaustri er jeg þessari merkjalýsingu samþykkur

Sigurður Ólafsson

Þórunn Sigurðardóttir (handsalað)

Eiríkur Bjarnason⁸

1 Skjal nr. 4 (35).

2 Skjöl nr. 2 (34) og 4 (24, 25). Í *Nýrri jarðabók* (1861) er forna matinu, 12 hundruðum, skipt á milli Prestsbakka (8 hundruð) og hjáleigunnar (4 hundruð).

3 Skjal nr. 2 (66).

4 Skjal nr. 2 (68).

5 Skjal nr. 2 (36).

6 *sunnan* strikað út og *framan* skrifað milli lína.

7 Ekki kemur fram hverjir þeir menn voru sem undirrituðu bréfið. Af heimildum er þó ljóst að Bjarni Þórarinsson er presturinn á staðnum, Sigurður Sigurðarson og Kristófer Þorvarðarson hafa sennilega verið ábúendur á Breiðabólstað og B(jarni) Bjarnason í Hörgsdal (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 75, 97).

8 Skjal nr. 2 (8).

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 19. júní 1890 og ritað í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Árið 1998 lét hreppsnefnd Skaftárhrepps taka saman lýsingu á mörkum heimalanda annars vegar og afréttar hins vegar. Á svæðinu milli Skaftár og Hverfisfljóts var lýsingin þessi:

Fyrir landi Skaftárdals liggja mörkin frá punkti, sem er við suðurbrún Eldhrauns norðvestur af hæsta toppi Leiðólfsfells, beint í vestur til Skaftár, í Miðvatn, skammt sunnan við þann stað, þar sem Landvatnið greinist til austurs frá Miðvatninu. Frá nefndum punkti við suðurbrún Eldhrauns liggja mörkin með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman, og að Hellisá, sem ræður að landi Holts. Fyrir landi Holts ræður Hellisá og síðan Kálfá. Áfram liggja mörkin eftir Kálfá í efstu upptök hennar úr norðaustri. Framkvæma þarf vettvangskönnun til að skera úr um hvar vesturmark Mörtungu kemur að Hellisá og hvernig línan frá efstu upptökum Kálfár úr norðaustri tengjast þeim punkti. Frá þeim punkti, þar sem vesturmark Mörtungu kemur að Hellisá eru mörkin óljós að Hallsteinsvörðu, að öðru leyti en því að samkvæmt landamerkjalyýsingu Hörgsdals, liggja þau beint í vestur frá Hallsteinsvörðu. Úr Hallsteinsvörðu liggja mörkin beint í stórt gil norðarlega í Hnútu og beint áfram að Hverfisfljóti. Þaðan liggja mörkin eftir Hverfisfljóti norður til Vatnajökuls.¹

Ábúendur Mörtungu 2, Prestsbakka og Prestsbakkakots gerðu þá athugasemd við þessa lýsingu að þeim „[virtist] vera eðlilegast að draga línu úr Hallsteinsvörðu og í vesturmark Mörtungu við Hellisá þó ekki sé hægt að taka fyrir það að þessar jarðir eigi land norðan þeirrar línu“.²

Eins og áður er getið var Prestsbakki klausturjörð og síðar konungseign. Jörðin var seld ábúanda hennar með bréfi landbúnaðarráðherra, dags. 12. nóvember 1958, samkvæmt lögum nr. 4 frá 26. febrúar 1946 um sölu þjóðjarða og kirkjujarða.³ Sama dag gerði kaupandinn, Jón Pálsson, jörðina að ættaróðali samkvæmt b lið 1. gr. laga nr. 4/1946.⁴ Prestsbakkakot var á sama hátt selt ábúanda jarðarinnar, Þorbergi Jónssyni, með afsalsbréfi, dags. 4. október 1966, samkvæmt lögum nr. 102 frá 31. desember 1962.⁵ Jarðirnar hafa síðan gengið kaupum og sölum.⁶

5.9. Hörgsdalur I-II

Í kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá um 1200 er getið um kirkju í Hörgsdal.⁷ Samkvæmt máldaga frá um 1340 átti Þykkvabæjarklaustur „itölu“ í Hörgsdal, samanlagt 5 aura (fjórðung úr kúgildi).⁸ Á sama tíma átti kristbúið að Keldunúpi selsetur í Hörgsdal. Í máldaga kristbúsins frá 1397 standa þessi orð: „Selsetur j Seltungur. enn halfann manud j Horksdals land.“⁹ „Ítala“ í Hörgslandi var hins vegar eignuð Kirkjubæjarklaustri í máldögum frá öndverðri 14. öld.¹⁰

Eftir siðaskiptin komst Hörgsdalur í eigu konungs. Í jarðabók 1686 er jörðin metin á 45 hundruð en 24 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt mat.¹¹ Þá var tvíbýli á jörðinni en þrívýli

1 Skjal nr. 4 (39).

2 Skjal nr. 4 (39). Sbr. einnig það sem sagt er um þetta mál í kaflanum um Mörtungu 5.7.

3 Skjal nr. 11 (5).

4 Skjal nr. 11 (6).

5 Skjal nr. 11 (8).

6 Sbr. skjöl nr. 4 (54, 55), nr. 11 (9, 11) og nr. 11 (12) („ættliðaskipti“ á ættaróðalinu Prestsbakkakoti).

7 Skrá nr. 4 (21).

8 Skjal nr. 4 (5).

9 Skjal nr. 4 (13). Sbr. skjal nr. 4 (23) (máldagi frá um 1570). Þetta selsetur er ekki nefnt í stofnmáldaga kristbúsins frá um 1150 (sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 201).

10 Sbr. skjöl nr. 4 (3) (máldagi Kirkjubæjarklausturs frá um 1343), 4 (12) (máldagi 1397). Björn Lárusson (1967, s. 335) gerði ráð fyrir að bæði Hörgsdalur og Hörgsland hefðu verið í eigu Kirkjubæjarklausturs. Hörgsdalur (Haurisdalur) er einnig talinn með Kirkjubæjarklaustursjörðum í registri frá byrjun 18. aldar (sbr. skjal nr. 4 (34)).

11 Björn Lárusson 1967, s. 335.

1769 samkvæmt uppkasti að jarðabók Kirkjubæjarklausturs frá síðari hluta 18. aldar.¹ Í jarðamati 1804 var enn þrífylli á jörðinni og dýrleikinn óbreyttur, 24 hundruð. Hörgsdalur er einnig skráður sem 24 hundraða jörð í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er hann metinn á 25,8 hundruð.²

Í jarðamatinu 1804 er gerð eftirfarandi athugasemd: „Her er ikke Nedsættelse for Beder nødvendig, da Udegangen er temmelig god.“³ Þetta er í samræmi við það sem stendur í jarðamati 1849: „Hagar eru víðlendir og sémilega góðir... en heldur örðug smalamennska.“⁴

Elsta landamerkjalyásing Hörgsdals, sem kunnugt er um, er í úttektafbók klaustrajarða 1843-1867. Árið 1847 er landamerkjum jarðarinnar lýst þannig:

Landamerki: að vestan klettnefið fyri ofan svonefnda Arnkötlusteina, til norðr út norðurs í Tvíþúfu á Hraunfelli, þaðan í Öxlina fyri vestan Herdýsarkrók á Kallbak, þaðan sömu stefnu til afrettar; að austan ræðr Hörgsá fram fyri bæ og norðr fyri fremri Hörgsárbotna, þaðan beina stefnu í Afrétt.

Að sunnan, úr opnu Hörgsargljúfri, í austurendann á Merkilág eðr Merkigarði, rétt norðrundan Svartkötlusteinum.⁵

Landamerkjabréf Hörgsdals var undirritað 19. júní 1888 og er á þessa leið:

Landamerki fyrir jörðinni Hörgsdal á Síðu gjörð árið 1888 og samþykkt af undirskrifuðum ábúendum:

1. Milli Hörgsdals og Hörgslandstorfunnar: Úr vörðunni neðst á Merkigerði í Merkilág beint í mitt Hörgsargljúfur fremst, svo ræður Hörgsargljúfur norður þangað sem innri Hörgsá kemur að vestan; á brúninni norðanvið þar sem Hörgsargljúfur endar, er varða hlaðin; úr henni er markið í Hallsteinsvörðu austast. Úr Hallsteinsvörðu beint í vestur að Prestsbakkalandi er markið milli heimalands og afrjettar.
2. Milli Hörgsdals og Keldunúps: Úr vörðunni neðst á Merkigarði í Merkilág í neðsta háfa Hamarsnefið upp yfir Svartkollusteinum, svo úr því nefi innað fjallsbrúnunum í vörðu þá sem hlaðin er í brúninni á Langadal; úr þeirri vörðu beint vestur í Tvíþúfu.
3. Milli Hörgsdals og Prestsbakka; Úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak, þaðan sömu línu til afrjetta.

Jörðinni fylgir fjara milli Hörgslands- og Keldunúpsfjöru, að stærð 400 tölfræð og 80 faðmar.

Hörgsdal 19. júním. 1888

Bjarni Bjarnason ábúandi

Bjarni Þórarinsson ábúandi Prestsbakka.

Magnús Þorláksson

1 Skjal nr. 2 (17).

2 Skjöl nr. 4 (24, 25).

3 Skjal nr. 2 (34).

4 Skjal nr. 2 (35). Sbr. einnig skjal nr. 2 (36) (fasteignamat 1916).

5 Skjal nr. 2 (47). Undirstrikun í handriti. Í uppskrift þessarar úttektafbókar, sem varðveitt er hjá sýslumanninum í Vík, eru tvö meginfrávik frá þessum texta. Í stað orðalagsins „fyri ofan svonefnda Arnkötlusteina“ stendur „fyri ofan svo nefnda Svartkollusteina“ og í stað orðalagsins „rétt norðrundan Svartkötlusteinum“ stendur „rétt niður undan Svartkollusteinum“ (sbr. skjal nr. 4 (68)).

Páll Stefánsson

Bergur Bergsson

Egill Guðmundsson

Runólfur Sigurðsson {ábuendur á Hörgslandstorfundi¹

Jón Pálsson

Jón Jónasson {ábuendur Keldunúpi

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 23. júní 1888 og ritað í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Frá lokum 19. aldar eru til a.m.k. tvær lýsingar á „þjóðjörðinni“ Hörgsdal.² Í síðari lýsingunni, dags. 4. febrúar 1897, gerir umboðsmaður grein fyrir jörðinni í tilefni af því að ábuandi hennar hafði óskað eftir því við stjórnvöld að fá að kaupa hana. Jörðin var þá talin 21 hundrað að dýrleika „eptir mati sem gekk í gildi 6. júní næstliðinn“ og taldi umboðsmaðurinn hæfilegt söluverð 3100 kr. Sýslunefnd mælti með að hún yrði seld á 3000 kr.³

Önnur úttekt fór fram 1906 í samræmi við lög frá 20. október 1905 um sölu þjóðjarða. Þar segir m.a.:

Jörðin er, eins og mat hennar segir til með stærstu jörðum hjer í þessu byggðarlagi, og er að okkar áliti ein með þeim bestu til ábúðar. Tún hennar eru þó ekki stór, en liggja vel til ræktunar. Útengjar aptur á móti nokkuð víðáttumiklar, en meiri hlutinn af þeim fremur snöggur nema þá í bestu grasárum. Heyflutningur mjög hægur. – Nú á seinni árum hafa slægjurnar gengið mikið af sjer bæði af óviðráðanlegum, stórkostlegum skriðuföllum að ofan úr fjallinu. Einnig hefur Hörgsá brotið upp stórt stykki af undirlendinu, sem áður var góð slægja en nú er stórgrýtis malaraur, og það sem eptir er óbrotið af undirlendinu, fer Hörgsá árlega yfir og tekur þá hey í burt eða skemmir grasið með mold og aur, að óslægt er það árið. – Hagar eru með þeim bestu er gjörast í þessu byggðarlagi; víðáttumiklir.⁴

Jörðin var síðan seld ábuandanum fyrir 4000 kr. með bréfi, dags. 12. október 1910, að fengnu leyfi ráðherra.⁵ Heimildir benda ekki til annars en að eftir þetta hafi Hörgsdalur verið framseldur og veðsettur á venjubundinn hátt.⁶

Árið 1992 fóru fram landskipti á jörðinni og voru heiðarlönd norðan þeirra marka, sem þar voru dregin upp, í óskiptri sameign. Samkomulag var um að eignarhlutarnir sem þannig urðu til skyldu nefnast Hörgsdalur I og Hörgsdalur II.⁷

5.10. Hörgslandsporp

Hörgslands er getið í máldaga Kirkjubæjarklausturs sem talinn er frá um 1343. Klaustrið átti þá „itölu“ í Hörgslandi, hálfá mörk vöru (um fimmtung úr kúgildi).⁸ Ítalan var ein mörk vöru sam-

1 Skjal nr. 2 (6). Ábuendur á Hörgslandstorfundi eru frá Magnúsi Þorlákssyni og hingað.

2 Sbr. skjöl nr. 2 (74) (mat umboðsmanns 1891) og 2 (77) (lýsing umboðsmanns 1897).

3 Skjal nr. 2 (77).

4 Skjal nr. 2 (56).

5 Skjal nr. 2 (22).

6 Sbr. skjöl nr. 8 (6-9), 4 (56).

7 Skjal nr 8 (9).

8 Skjöl nr. 4 (3, 17).

kvæmt máldaga klaustursins 1397.¹ Hörgsland hefur þannig komist í eigu klaustursins og varð eign konungs eftir siðaskiptin.

Árið 1652 gaf konungur út tilskipun um stofnun holdsveikraspítala á Hörgslandi og fleiri konungsjörðum.² Fimm árum síðar hafði Eiríkur Sigvaldason, bóndi á Búlandi og lögréttumaður, látið reisa þar „spítalshús“ að fyrirsögn Brynjólfs biskups Sveinssonar.³ Heimildir eru fyrir því frá byrjun 18. aldar að greiddur var „hospítalshlutur“ til Hörgslands af veiði Mýrdælinga.⁴

Hörgsland var ekki metið til dýrleika í jarðabók 1686 en í jarðabók 1695 var það talið 24 hundruð.⁵ Í manntali 1703 eru nafngreindir 27 einstaklingar á Hörgslandi auk þeirra sem bjuggu í Hörgslandshjáleigu, samtals 32.⁶ Hörgsland er einnig skráð sem spítalajörð („Hospitals Gaard“) í jarðamati 1804. Auk Hörgslandskots eru tvær aðrar hjáleigur nefndar frá Hörgslandi: Mosakot og Múlakot.⁷ Dýrleiki Hörgslands er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847, 24 hundruð, og voru hjáleigurnar þrjár þar reiknaðar með.⁸ Í Nýrri jarðabók 1861 var Hörgsland ásamt hjáleigunum hins vegar talið 44,5 hundruð að dýrleika.⁹

Elsta landamerkjalyfing Hörgslands, sem kunnugt er um, er frá 1707:

Það vær underskrifader sannast heirt höfum landamerke vera Hospitals Jardarenar Hörgslands ä Sydu, og ätölulaust brukad ad Vorre Vitund, er sem effterfilger. Ä Nordursydu Hallsteins Varda og Audulbruarä, a Vestur Sydu Rædur Hörgsä sudur ad Merkegarde. Ä Mille Kieldugnups og Hörgslands skal standast ä Midmark rett Mille skogfoss og landbrots tänga, ad sunnann verdu er ad fornu nefnd Hörgslands Þufa Mark vered hafa. Ä austur sy[du] ad sunnann rædur Merkeskier, þaðann i Vodhamar, sem er sialfft firer vestann Merkelæk, og so upp ur Merkedal, og það rett uppeffter gegnt fossmarke, þar til þuerär, og Dals land vidtekur og það allt Nordur ad Audulbruarä. Skögar itak er sagt Hörgsland eige i þuerärlande Nef[nt?] Brattland, Med Vissum ummerkium /: Hraunfiöru ad fornu Nefnda Nu Hörgslands fiöru, hefur Hospital[] brukad sydann stiftfad var, su fiara liggur Næst firer Vestann Foss Fiöru, og ad allt firrskrifad so i sannleika sie sem ofannskrifad er, effter Vorre Vitund og Skinseme eru til Merkes Vor Nöfn. Utgefed ad Kleifabingue under Fialle ä Sydu d 24 Maÿ Anno 1707.

Eyrekur Sigurdsson meh

Arne Ereksson meh

Sæmundur Jonsson meh

Jön Jonsson meh¹⁰

Í byrjun 19. aldar greina heimildir frá því ágreiningur hafi verið milli spítalahaldarans á Hörgslandi og eignarmanna hálftrar jarðarinnar Foss. Á sáttafundi, sem haldinn var að Kirkjubæ 23. september 1807, sökuðu þeir spítalahaldarann um að hafa tekið undir ábylissjörð sína, Hörgsland, „Part af Landi fyrr tédrar Jardar Foss, og umm nockur undan farin Ár brúkad og yrkt, bædi Haga Engiar; Meltak og iafnvel Part af Fiöru, móti gömlum Landamer[k]ia Skiölum og lögfestum nefndrar Jardar, er hann í Hendi hefur“. Síðan gerðu þeir nánari grein fyrir þessum gömlu landamerkjaskjöllum:

Þad eldsta og helsta þar af (hvar ä Lögfesturnar bygdar eru) af dato 28da Octobr 1701 var framlagt og

1 Skjal nr. 4 (12).

2 Björn Lárusson 1967, s. 170 (22. nmgr.).

3 *Alþingisbækur Íslands*. 6. b. Reykjavík 1933-1940. S. 412.

4 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 479-480.

5 Björn Lárusson 1967, s. 335.

6 Skjal nr. 4 (35).

7 Skjal nr. 2 (34).

8 Skjal nr. 4 (24).

9 Skjal nr. 4 (25).

10 Skjal nr. 2 (58). Í heimild frá 1702 um héraðsþing á Kleifum er Árni Eiríksson sagður hreppstjóri en Sæmundur Jónsson fyrrverandi hreppstjóri. Um hina mennina er ekki vitað með vissu (sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 443).

upplesid, það tilgreinir: „ad Landamerki milli Foss og Hörgslands hafi verið haldin átölulaust frekan Manns Aldur (þegar Meining þess er adgiætt) úr Fialls Gnípu, edur réttara ad segja Kambinum, skamt fyrir vestann Fossin sem rennur ofan úr Merkidal, og í MerkiSkér sem stendur sudur á Sandinum, og so Sionhendíng út eftir Sandi til Skaptár, so langt sem Sandur og Gras tilvinnt; svo og á sömu Síðu uppá Heidinni tilvísa Vordurnar, er þar eiga ad vera, og so langt nordur eftir, sem á austur Síðu er umm gétid.“ Hér til svarar Hóspítalshaldarin: Ad so miklu Leiti, er eg Híngad til hefi forsvarad Abyli mitt Hörgsland, hefi eg haldid mér vid Vitna Tekt Sysslumans Lids Gudmundssonar af 23ia Septembr 1801, og henni samhlióda Vitnisburd Formans míns Klausturhaldara Páls Jónssonar, af 7da Sept. S.A., n[efni][ega] ad hann (ásamt 4m Vitnum) hafi ej nockurn Tíma heyrð Tvímæli á leika, ad so kalladur Merkilækur skyldi La[nd mi]lli¹ Foss og Hörgslands; samt Politie Úrskurdar Sysslumanns J. Gudmundssonar, génginn þann 29da Maíi 1804, er segir: „ad Hóspítals Jörðin Hörgsland skuli med fullu Frelsi hafa til allra mögulegra Nota og Brúkunar alt það Land, sem liggur fyrir vestan þau, nú á nærverandi Tíð, fastsettu Fiðrumörk milli Foss og nefndrar Hóspítals Jarðar Hörgslands beina Línu úr Merkilæk ad reikna, m.m.“ – „sem gylda skal sem endilegur osvektur Dómur, so léngi Eigendur Bænda Eignarinnar hálfis Fosslands, ecki vid Áreid og nyar sterkari Bevísingar framfærdar á síálfu Þrætu Plátsinu, útretta endilegann Réttarins Dóm sem gæti upphafid þenna Politie Úrskurd og þá Hefð er eg meina komin sé á Brúkun optnefnds Þrætu Parts.[“²

Eigendur hálftrar jarðarinnar Foss buðu því næst landaskipti í sáttaskyni:

Til þess, ad Forlíkun gæti akomist í hér téðu Málefni, bíður Sækiandin, ad hann vili afstanda þeim Parti af Skialdbreidar Melumm er hann meinar sér, eftir sinu hér innfærda gamla Landamerkia Skiali, mundi vid Áreid ad mestu tilheyra, til Hóspítals Haldarans, soleidis: Ad annar Helmingur nefndra Skialdbreidar Mela skuli hér eptir, um þeirra Lífs Tíð, tilheyra Hóspítals Jörðunni Hörgslandi, enn hinn Hálfpartur sömu Mela Jörðunni Fossi.³

Sítalahlaldarinn svaraði því til að hann hefði ekkert umboð sem leiguliði til að semja um landamerki. Varð því ekki um sættir að ræða.

Frá lokum 19. aldar eru til a.m.k. tvær úttektir á klausturjörðum sem umboðsmaður vann fyrir sýslumannsembættið ef til þess kæmi að þær yrðu seldar.⁴ Í síðari úttektinni 1897 kemst umboðsmaðurinn m.a. svo að orði:

Jörðin hefur stór og falleg tún, og með góðri rækt myndu þau gefa mikið af sjer. Útslægjur eru víðáttu miklar og heldur grasgefnar, og má með litlum tilkostnaði stórum bæta þær með áveitum, graslendi er þar óðum að gróa upp úr sandi og melum, og yfir höfuð stendur jörðin til bóta, fjara fylgir fremur rekasæl, hagarimindi mikil og afrijetarland að tiltölu við aðrar jarðir í hreppnum.⁵

Landamerkjabréf „þjóðjarðarinnar“ Hörgslands var undirritað 21. maí 1890 og er á þessa leið:

Landamerki fyrir þjóðjörðinni Hörgslandi í Vestur Skaptafellssýslu.

Að austan milli Foss og Hörgslands: Úr Upsatanga að norðan á vörðu á Krókaskeri og þaðan í Kamb-

1 Það sem er í hornklofa er tilgáta.

2 Skjal nr. 2 (69).

3 Skjal nr. 2 (69).

4 Sbr. skjöl nr. 2 (54) (úttekt 1891) og 2 (76) (úttekt 1897).

5 Skjal nr. 2 (76). Umboðsmaðurinn taldi hæfilegt söluverð jarðarinnar vera 5800 kr. en sýslunefnd vildi færa það niður í 5000 kr.

inn vestanvert við hinn svonefnda Merkilæk, úr þeim Kambi í skerið niðri á sandinum, þaðan beina línu eptir áðurgreindum mörkum í stiku, sem er ofanvert við mela heimajarðarinnar Hörgslands, – þaðan austur á við í aðra stiku efst í breiðu leirunni, sem aðskilur Foss- og Hörgslands-mela, þaðan enn í stiku syðst í sömu leiru, þaðan beint í suður að rekamáli.

Að vestan milli Hörgsdals og Hörgslands: Úr Hallsteinsvörðu, sem er endamark að norðan, í gljúfrið vestur af Stakki, úr því ræður Hörgsá, sem ræður þar til gljúfrið endar; svo úr minni Hörgsárgljúfurs í vörðu á Merkigarðsenda, þaðan beina línu í vörðu austan¹ við háskerid á Uppsalahálsi; úr þeirri vörðu beina línu að rekamáli þannig, að nefnd varða beri í Skógfoss. Þeir ábúendur í Landbroti, sem hjer eiga land að, hafa rjett til sinn ábúðartíma að nota graslendi það, sem liggur að línu þessari utan Skaptár. Fjara tilheyrir jörðinni. Vesturmörk: stika við flæðarmál, er beri mitt á milli Killa og Hlöðubrekknna. Austurmörk: Stika við flæðarmál í aðra stiku ofar, er beri í Harðavallarfall og það aptur beri í hvössu öxlina á Kaldbak að austan.

Jörðin á upprekstur á Síðumannaafrétt að rjettri tiltölu við aðra Síðumenn.

Gjört á Prestsbakka 21. maim. 1890

Bjarni Þórarinsson [prestur á Prestsbakka]

Ólafur Pálsson umboðsmaður

Helgi Bergsson [Fossi]

Sigríður Steingrímsdóttir [Hörgslandi]²

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 19. júní 1890 og ritað í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Í öðru landamerkjabréfi, frá 5. maí 1922, er lýst sameiginlegum merkjum þriggja jarða, Hörgslandskots, Hörgslands og Múlakots:

Landamerki fyrir jörðunum Hörgslandskoti, Hörgslandi og Múlakoti í Vestur-Skaftafellssýslu.

Að austan milli Brattlands, Foss og ofangreindra jarða: Úr Ystatanga að norðan, bein lína í vörðu á Krókaskeri. Þaðan bein lína í Kambinn vestanvert við hinn svonefnda Merkilæk. Þaðan bein lína eftir garðinum, sem þar er fyrir neðan í vörðu á skerinu, sem er á sandinum neðan við graslendið. Úr þeirri vörðu bein lína í vörðu, sem hlaðin er upp neðan við Foss og Hörgslandsmela. Þaðan bein lína í aðra vörðu, sem hlaðin er upp austan við svonefnda Hörgslandsmelabót. Þaðan bein lína eftir sömu stefnu að rekamáli.

Að vestan milli Hörgslands, Keldunúps og Landbrotsjarða er hlut eiga að máli og ofangreindra jarða:

Úr Hallsteinsvörðu, sem er endamark að norðan í gljúfrið vestur af Stakki. Úr því ræður Hörgsá þar til gljúfrið endar norðvestan við Múlakot. Svo úr minni Hörgsárgljúfurs í Merkigarðsenda. Þaðan bein lína í vörðu austan við háskerid á Uppsalahálsi. Úr þeirri vörðu bein lína að rekamáli þannig að nefnd varða beri í Skógfoss í Hörgsdalslandareign, (miðað að sunnan).

Fjara fylgir jörðunum. Vesturmörk: Stika við flæðarmál er beri í melakoll stakan ofan við rekamál og mitt á milli Killa og Hlöðubrekknna í Geirlands landareign. Austurmark: Stika við flæðarmál er beri í

¹ *austan* bætt við milli lína.

² Skjal nr. 2 (9). Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 68, 72.

hamrabrúnina á Harðavallarfjalli þar sem hún er hæst og þau mið beri í hvössu öxlina á Kaldbaki að austan.

Jarðirnar eiga upprekstur á Síðumannafrjett að tiltölu við aðra Síðumenn.

Gjört að Hörgslandi 5. maí 1922

Loftur Ólafsson Þorlákur Vigfússon Einar Pálsson

Steingrímur Steingrímsson fyrir hönd Hörgslandsjarða

Lárus Helgason (Fyrir $\frac{3}{4}$ jarðarinnar Foss)¹

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi fyrir Hörgslandshrepp 13. júlí 1922 og fært í landamerkjabók Skaftafellssýslu.

Þegar fasteignamat var gert 1916 skiptist Hörgsland í tvær jarðir. Önnur þeirra var þriðjungur heimajarðarinnar, metin á 7,4 hundruð, en hin var 14,8 hundruð að dýrleika. Hörgslandskot (11,2 hundruð) og Múlakot (11,5 hundruð) eru tilgreind sem sérstakar jarðir og „þjóðeign“ eins og Hörgsland en Mosakot er þar ekki nefnt.² Jarðirnar Hörgsland (þ.e. þriðjungur heimajarðar annars vegar og tveir þriðju hins vegar), Hörgslandskot og Múlakot voru allar seldar sama dag árið 1919 með afsölum sem atvinnu- og samgöngumálaráðherra gaf út 19. nóvember það ár.³ Salan fór fram að undangenginni matsgerð í samræmi við lög nr. 31, 20. október 1905, um sölu þjóðjarða.

Í ágúst 1963 komu eigendur og umráðamenn jarða í Hörgslandshreppi sér saman um skiptingu lands „milli þjóðveggar að ofan og sandsins að neðan, Fossmarka að austan og óskiptri landsræmu að vestan, sem ætluð er fyrir umferð búfjar“. Skipt var í þessum hlutföllum: Múlakot 25%, Hörgsland II 39,58%, Hörgsland I 16,67% og Hörgslandskot 18,75%.⁴

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld á Hörgslandi frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum og að Hörgsland, Hörgslandskot og Múlakot hafi verið framseld og veðsett á venjubundinn hátt eftir að þessar jarðir voru seldar úr eigu landssjóðs árið 1919.⁵

5.11. Þverá/Brattland

Þverá er nefnd í máldaga Kirkjubæjarklausturs frá um 1218. Frá Þverá skyldi þá greidd mörk (tæplega hálftrýð) til klaustursins. Klaustrið átti þannig „ítölu“ í Þverá en hún er ekki talin með þeim jörðum sem „[lágu] með ollvm gæðvm. melvm oc fiorvm oc skogvm til kirkivbæiar“.⁶

Heimildir eru fyrir því að á jörðinni Þverá hafi verið starfrækt kristbú með fjórðungskirkju (messuskyldu fjórða hvern helgan dag). Í eina varðveitta máldaga kristbúsins, sem talinn er frá um 1367, er greint frá eignum þess í fríðu og ófríðu, ítökum og hlunnindum en um fasteignir er ekki getið:

Christzbued ad þuera a þremur am fatt j lx. [þ.e. 57 ær] vj kyr. mæler korns. xij alner og. c. j ofridu voruvirdt.

1 Skjal nr. 2 (12).

2 Skjal nr. 2 (36). Í matsgerð um Múlakot, dags. 12. júní 1918, er Mosakot talið með Múlakoti (sbr. skjal nr. 2 (57)).

3 Sbr. skjöl nr. 2 (30-32, 33, 57).

4 Skjal nr. 9 (14). Þetta eru sömu hlutföll og koma fram í ritinu *Sunnlenskum byggðum* 6, s. 69, 71, 72 og 73.

5 Sbr. skjöl nr. 4 (57-60), 9 (9, 13, 16-25). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 69-73.

6 Skjal nr. 4 (2). Sbr. einnig skjöl nr. 4 (3 og 17) (máldagi Kirkjubæjarklausturs 1343?) og skjal nr. 4 (12) (máldagi Kirkjubæjarklausturs 1397).

ij skogarteigar j sulufell. þridie j blagilium. fiorde j leitulande. fimte a logey. siotte j eireksfelle.

Eingeteigur fyrir austann fosslæk vtann gardz. tueggia fadma einge j backaland.

Siottung j horksdælafioru. þridiung j christbua fioru.

lx. mels j skialldbreid.

vijj hrossa beit j hrossamírar fra veturnottum til sumars.

þar skulu vera þrijr kuenngildir omagar. luka preste mork og syngia hinn fiorda huerinn dag loghelgann.

atta hrossa heytoll,

gefa skal eyre til klæda huerium omaga a xij manudum þeim sem a christzbuinu situr.

luka ix. aura voru til kirkiubæar arliga.¹

Brattland mun vera sama jörð og nefnd er Þverárdalur (Dalur ytri) í fornum heimildum.² Í máldaga Kirkjubæjarklausturs, sem talinn er frá um 1343, er Vestridalur nefndur með „londvum stadarins í kirkiubæ“ sem klaustrið átti „jnnitekt af“, að upphæð eitt hundrað.³ Tvær jarðir með nafninu Dalur eru eignaðar Kirkjubæjarklaustri í máldaga 1397 og er önnur trúlega Dalshöfði en hin Þverárdalur.⁴

Bæði Þverá og Þverárdalur eru skráðar sem konungseignir í jarðabókum eftir siðaskiptin eins og aðrar klausturjarðir. Í jarðabók 1686 er Þverá talin 28 hundruð og 80 álnir að dýrleika, og var þá miðað við landskuld hennar, en 12 hundruð í jarðabók 1695 í samræmi við fornt mat. Í sömu jarðabókum er Þverárdalur fyrst metinn á 13 hundruð og 80 álnir (1686) og síðan 6 hundruð (1695).

Í úttekki á jörðum Kirkjubæjarklausturs, sem gerð var í ágúst 1703, er þessi lýsing á Þverárdal:

Landskuld 80 álnir, kúgildi 0. Tún þar nokkuð uppbrotið af Hverfisfljóti fyrrum og nú, horfist og framvegis til meiri spjalla. Engjar öngvar nema hvað litið slegið verður í beitarlandi. Skógur að mestu eyddur. Hefur föðrast það menn vita 9 nauta þungi, en nú tvær kýr og vetrungur. Af oss álitíð, að byggist með 60 álnum, kúgildislaust.⁵

Frá sama tíma er þessi lýsing á Þverá:

Landskuld 1° 60 ál., kúgildi 4. Túnið spillt af læk, sem á ber leir og grjót árlega so og víðar af moldarálhlaupi, en engjar, sem verið hafa, komnar í grjót og hrjóstur, mjög gagnlitlar, hverjar og árlega spillast af skriðum og steinahlauptum úr fjallinu og ei horfist til lagfæringar. Hafa þar föðrast það menn til vita 12 naut, 3 hestar, 3 trippi og 20 lömb. Nú í betra ári 6 kýr, einn hestur og 20 lömb. Álitum vér og metum, að sú jörð þolanlega byggjast kunni fyrir 1° 20 álnir með 2 kúgildum.⁶

1 Skjal nr. 4 (10).

2 Þetta kemur fram í „heimildaskráningu jarða í fornum prenheimildum“, ópr. handriti án titils í vörslu óbn.

3 Skjöl nr. 4 (4, 17).

4 Skjal nr. 4 (12).

5 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 454, sbr. s. 444.

6 *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 454, sbr. s. 444.

Þverárdalur (Ytridalur) fór í eyði í Skaftáreldum 1783.¹ Samkvæmt jarðamati 1804-1806 var það, sem eftir var af eyðijörðinni Ytradal, nytjað af ábúendum Þverár og Hörgslands.² Á fyrri hluta 19. aldar hófst búseta að nýju á hinum byggilega hluta Þverárdals og nefndist jörðin eftir það Brattland.³ Það var metið á 6 hundruð í Jarðatali 1847 en Þverá var eins og áður 12 hundruð að dýrleika.⁴ Í Nýrri jarðabók 1861 er Brattland einungis metið á 3,6 hundruð en Þverá er þar talin 12,9 hundruð að dýrleika.⁵

Árið 1836 var reynt að komast að samkomulag um landamerki Brattlands, Þverár og Foss. Deildu ábúendur þessara jarða um skógarrið sem bóndinn á Brattlandi taldi heyra sínu landi til:

Ár 1836 þ. 18 junji mættu eftir löglegu fyrirkalli fyrir sættanefndina bændurnir David Jonsson á Brattlandi, Eiríkur Jónsson á Þverá og Þorsteinn Helgason á Fossi, sá fyrstnefndi ákjærir hina fyrir ágang [og] skógarrið í Brattlandslandi, einnig ólöglega lögfestu, fyrir hvað allt hann krefur þá til bóta. Klögun þessi var upplesinn. Sydan frammlag[di] David Jonsson lögfestu fyrir Brattlandi og var hún upplesinn. – Mótpartarnir leggja fram lögfestu fyrir Þverá og var hún einnig upplesinn. – Milliganga var töluverð tilreind enn til forgéfin.⁶

Í úttekt jarðarinnar Brattlands frá 1847 er visir að landamerkjalyðingu:

Á landi jarðarinnar að austan liggur brunahraunið; eru því óviss landamerki; að sunnan er mark siónehending úr Dalshöfðanefi í Skálatind, úr Skálatindi í Krokaskersvörðu, þaðan beint norður í Upsatanga við afjett.⁷

Á sama tíma var landamerkjum Þverár lýst á þessa leið í úttektarbók klaustrajarða 1847:

Yfir landi nefndrar iardar að austan og sunnan liggur brunahraun, þessvegna á þessa tvo veji óviss landamerki. Að vestan og sunnan úr vörðunni á Orustuhol og austantil í Mannabrún⁸ og þaðan í vörðu á Krókaskéri; ur nefndri vörðu í Skálatind og úr Skálatindi í Dalshöfðanef.⁹

Landamerkjabréf Brattlands var undirritað 18. júní 1886 og er þannig:

Að vestan: Úr vörðu á Krókaskeri eptir beinni línu norður á Upsatanga.

Að norðan: Úr Upsatanga miðja vega austur í Eldhraunið milli Upsatanga og Hnútu, að markinu milli Dalshöfða og Brattlands. Þar skerst Brattlandsland¹⁰ úr; og¹¹ austurmark verður¹² þá bein lína fram úr Hrauninu austan við Grenháls, – þar til að kemur að markinu milli Brattlands og Þverár, þar skerst Brattlandsland úr. Suður mark: Úr áður nefndri vörðu á¹³ Krókaskeri eptir beinni línu í Skálatind, þaðan austur í Hraunið, þar til Brattlandsland skerst úr, þegar það kemur að markinu milli Dalshöfða og Brattlands.

1 Sbr. skjal nr. 4 (24) (*Jarðatal Johnsens* 1847, s. 7, 10. nmgr.).

2 Skjal nr. 2 (34).

3 Skjal nr. 4 (24) (*Jarðatal Johnsens* 1847, s. 7, 10. nmgr.).

4 Skjal nr. 4 (24).

5 Skjal nr. 4 (25).

6 Skjal nr. 2 (71).

7 Skjal nr. 2 (48). Sbr. skjöl nr. 2 (52, 69).

8 Sýnist standa svo. Í tveimur öðrum uppskriftum af skjalinu stendur *Murnabrún* (sbr. skjöl nr. 2 (51, 69)).

9 Skjal nr. 2 (49).

10 Upphaflega ritað *Brattlandslandareign* en *areign* yfirstríkað.

11 og bætt við milli lína.

12 og hér næst á undan yfirstríkað.

13 *vörðu* á bætt við milli lína.

Brattlandi, 18. júní 1886

Páll Einarsson handsalað.

Jón Magnússon

Guðlaugur Guðmundsson

Magnús Þorláksson

Páll Stefánsson

Runólfur Sigurðsson¹

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Kleifum 15. júní 1887 og ritað í landamerkja-bók Skaftafellssýslu. Ekki er þess getið hverjir þeir menn voru sem undirrituðu bréfið en vitað er að Guðlaugur Guðmundsson var á þessum tíma bóndi á Þverá.² Páll Stefánsson er líklega sami maður og bjó á Hörgslandi 1869-1908.³

Landamerkjabréf Þverár var undirritað 3. júní 1890 og er sem hér segir:

Landamerki jarðarinnar Þverár:

Suðvesturmark úr þúfunni á Orustuhól þráðbeina línu uppá Nupsbrýrnar og norður og vestur úr heiði í Kvíguhvammahól og úr Kvíguhvammahól í Krókasker. Norðvesturmark aptur úr Krókaskeri í Skálatind og þaðan sjónhending í Dalshöfðanefið, en í hrauninu skammt fyrir austan og framan⁴ Grenhálkana skerst Þverárland úr, þar sem koma saman mörk milli jarðarinnar Dalshöfða og Þverár. Svo þaðan fram úr hrauni þráðbeina línu fram í Háakletti, sem sendur hjeðan frá Þverá ofarlega í land-norðri, hjerumbil í miðju hrauni, svo þetta verður norðausturmark.

Svo úr Háakletti í vörðu, sem stendur austast og fremst í svonefndum Dyngjum, og stendur hún hjerumbil í austri hjeðan frá Þverá og svo eptir sömu línu úr Háakletti og vörðunni suður úr hrauni svo lengi sem til vinnst, sem verður þangað til Þverárland skerst úr, þar sem markið milli Hruna og Orustustaða liggur austur og suður úr hrauninu og þaðan aptur í þúfuna á Orustuhól.

Þverá 3. júní 1890

Guðlaugur Guðlaugsson Anes Jonasson Elín Jónsdóttir

Jón Magnússon Páll Einarsson Þorgerður Björnsdóttir

Guðlaugur Guðmundsson⁵

Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi að Fossi á Síðu 29. maí 1895 og fært í landa-

1 Skjal nr. 2 (5).

2 Sbr. skjal nr. 2 (19).

3 Sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 71. Samkvæmt sóknarmannatali í Þjóðskjalasafni var Páll Einarsson ábúandi í Brattlandi og Jón Magnússon í Dalshöfða.

4 Hér næst á eftir virðist skrifað *Dalshöfða* en yfirstrikað.

5 Skjal nr. 2 (11).

merkjabók Skaftafellsýslu. Það sama á við hér og um landamerkjabréf Brattlands að engin grein er gerð fyrir þeim sem undirrituðu bréfið. Af öðrum heimildum má þó sjá að Anes Jonasson var ábúandi í Hruna og Páll Jónsson á Brattlandi.¹ Guðlaugur Guðlaugsson er líklega ábúandinn að Þverá á þessum tíma og Guðlaugur Guðmundsson sýslumaðurinn.

Árið 1884 var „þjóðjörðin“ Þverá metin til verðs í tilefni af því að þá stóð til að selja hana ábúandanum.² Tveimur árum síðar, 7. janúar 1886, gaf landshöfðinginn út afsalsbréf fyrir jörðinni í samræmi við lög nr. 26 frá 8. nóvember 1883. Brattland var á sama hátt selt ábúanda jarðarinnar með afsalsbréfi 3. maí 1893 með heimild stjórnvalda samkvæmt lögum nr. 31 frá 11. desember 1891.³ Áður hafði farið fram úttekt á jörðinni að beiðni sýslumanns.⁴

Brattland fór í eyði um 1910 og lagðist þá undir Þverá.⁵ Í fasteignamati 1916 segir um eyðijörðina Brattland að hún sé eign notanda hennar, Jóns Jónssonar, bónda á Þverá. Jarðarnytjar voru þá þessar:

1. Beitlandið er fjalllendi, kjarngott fyrir allan fjenað, snögglent en skjólgott og snjóþungt.
2. Jörðin er notuð til uppreksturs, bæði af eigandanum og öðrum. Tekjur fyrir upprekstur síðustu árin frá öðrum en eiganda hafa verið 10 krónur.⁶

Heimildir benda ekki til annars en að búseta hafi verið samfelld á Þverá og Brattlandi frá því að jarðanna er fyrst getið í heimildum og að eftir gerð landamerkjabréfanna hafi þær verið framseldar og veðsettar á venjubundinn hátt.⁷

5.12. Síðumannaafréttur

Ekki er kunnugt um neinar þinglýstar heimildir um mörk Síðumannaafréttar. Í *Sunnlenskum byggðum* er afréttinum þannig lýst:

Afréttur fylgir Kirkjubæjarhreppi og liggur hann norður af byggðinni. Skammt norðan við Geirlandshraun fellur Hellisá vestur í Skaftá. Norðan Hellisár er Síðumannaafréttur og einnig er Geirlandshraun og svæðið umhverfis það notað sem afréttur þar sem girðingar milli afréttar og heimalanda eru í heiðunum nokkuð sunnan og vestan við Geirlandshraun. Síðumannaafréttur fylgdi hinum forna Kleifahreppi eða jörðum á Síðu og í Landbroti. eru því á afréttunum ekki glögg mörk Kirkjubæjar- og Hörgslandshrepps heldur er það hefð um smalamennsku sem ræður.⁸

Hér er einnig rétt að vitna til þess sem stendur í gögnum Örnefnastofnunar Íslands en þau eru upphaflega fengin frá Eiríki Skúlasyni.⁹

Afréttur þessi skiptist í þrjú svæði: Austurafrétt, Miðafrétt og Vesturafrétt. Vesturpartinn smala búendur í Landbroti, og er hann oft nefndur Landbrotsafréttur.

Þegar talað er um afrétt, er átt við (landið) norðan Hellisár. Austur að Hellisárbotnum, sem teljast byrja við stóran læk, er kemur frá Kaldbaksskerjum í Hellisá, drjúgan spöl vestan við Tjarnartanga, eru

1 Sbr. skjal nr. 2 (1).

2 Skjal nr. 2 (73).

3 Skjal nr. 2 (20).

4 Skjal nr. 2 (55).

5 *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 60.

6 Skjal nr. 2 (36).

7 Sbr. skjal nr. 4 (61). *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 60.

8 *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 91.

9 Eiríkur (1902-1977) var fæddur í Mörtungu, sonur Skúla Jónssonar og Rannveigar Eiríksdóttur sem bjuggu í Mörtungu II 1900-1955 (upplýsingar frá Örnefnastofnun Íslands).

byggðalönd, og þaðan eru mörkin nokkuð á reiki, um Bárðarhnúka, Hallsteinsvörðu og Miklafell. Land að Hellisá eiga nokkrar jarðir, svo sem Skaftárdalur, Skál, Holt, Heiðarsel, Eintúnaháls og Mörtinga.¹

Að síðustu skal hér vitnað í það sem stendur um mörk afréttarins í *Göngum og réttum*:

Síðumannafréttur liggur milli Hverfisfljóts að austan og Skaftár að vestan, sunnan frá heiðatakörkum og norður að Vatnajökli. Hann er yfirleitt flatlendur og mjög grösugur nema nyrst. Þar er hann lítt gróinn.²

Eins og fram kemur í þessum lýsingum eru mörk norðan byggðar nokkuð á reiki og verður nánar vikið að því síðar.

Heimildir um Síðuafrétt frá fyrri tíð eru fágætar og má í því sambandi benda á að sá hluti Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, sem náði yfir Skaftafellssýslur, glataðist í brunanum mikla í Kaupmannahöfn 1728.

Elsta heimildin um byggð á afréttinum eða á afréttarmörkum er Landnáma. Þar segir af Leiðólfi kappa sem nam land fyrir austan Skaftá til Drífanda og bjó að Á fyrir austan Skaftá, „en annat bú átti hann á Leiðólfsstöðum undir Leiðólfsfelli, ok var þar þá mart byggða“.³ Ekki er þess getið nákvæmlega hversu langt til norðurs landnám Leiðólfs náði en Haraldur Matthíasson taldi landnámsmörkin þó glögg: „Hann nemur land fyrir austan Skaftá til móts við Böðmóð“⁴, en með Skaftá allt á heiðar upp.⁵ Sagnir voru um það að sunnan Leiðólfsfjalls hafi áður verið mikil byggð og einnig í Tólfahringsfjöllum þar norður frá, en þau eru sögð draga nafn sitt af 12 hjáleigum sem þar eiga að hafa verið. Tólfahringar eru vestan Skaftár og koma því ekki frekar hér við sögu.⁶

Snemma á nýliðinni öld kannaði Brynjúlfur Jónsson rústir við Leiðólfsfell og birti niðurstöður rannsóknar sinnar í Árbók Fornleifafélagsins 1909. Hann segir svo frá:

Leiðólfsfell er ekki stórt ummáls. Framundan því gengur hjalli nokkur, sem að framan hefir lágur brekkur og ofan frá þeim líðandi halla ofan að ánni,⁷ sem þar kemur austan fyrir fellið, rennur vestur sunnan megin þess og síðan út í Skaftá. Austan og ofan til er hinn líðandi halli rennsléttir vellir, einkar fagrir, en þeir skiftast þó í margar spildur af giljum og skurðum, er koma ofan úr hjallanum og renna til árinna. eru þau meira og minna grafin af leysingarvatni. Ein hin stærsta og fegursta spildan er milli tveggja stærstu giljanna og eru þau með hinum austustu. ... Þar niðurfrá, sem sléttan þrýtur, liggur yfir um hana fornt garðlag, frá einu gilinu til annars. ... Ofarlega á vesturbakka eystra gilsins, eigi all langt frá hjallabrekkunni er tóftarbrot, sem liggur langs með gilinu og svo nærri því, að austurveggur tóftarinnar er fallinn í það.⁸

Brynjúlfi reiknaðist svo til að lengd tóftarinnar væri rúmlega 6 faðmar en breiddin frá vesturveggnum að gilsbakkanum 2 ½ faðmur. Þar hjá fann Brynjúlfur tvær aðrar tóftir sem hann gat sér til um að væru eftir heystæði og fjós. Hann taldi sig sjá af rústumum að byggð hefði eigi haldist þar

1 Skjal nr. 4 (72).

2 *Göngur og réttir*. 1. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri 1983. S. 134.

3 *Landnámabók* 1986, s. 326.

4 Böðmóður nam land milli Drífanda og Fjarðarár og upp til Böðmóðshorns (sbr. *Landnámabók* 1986, s. 324).

5 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 393.

6 Sbr. Helgi Magnússon, 1983: „Í byggðum.“ *Árbók Ferðafélags Íslands*. S. 62.

7 Hér mun átt við Hellisá.

8 Brynjúlfur Jónsson, 1909: „Rannsókn í Vestur-Skaftafellssýslu sumarið 1909.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 13. (Í öðrum heimildum er nafnið einnig ritað Brynjólfur, sbr. *Árbók Hins íslenska fornleifafélags* 1884-1885.)

lengi.¹ Árið 1979 fór Haraldur Matthíasson um svæðið og fann þessar sömu tóftir og aðra tóft að auki í gili „litlu austar“. Enn fremur fór hann í tóftaleit „um allt graslendi við Leiðólfsfell“ og fann tóftarbot niður af suðurenda Leiðólfsfells vestanverðum.² Næst verður vikið að stofnun nýbýla á þessu landsvæði, fyrst á Lauffellsmýrum og síðan við Leiðólfsfell.

Í lok mars 1828 ritaði Sveinn Þorláksson, húsmaður í Þykkvabæ, stiftamtmaninum bréf og óskaði eftir heimild til að reisa sér nýbýli á Síðuafrétti í samræmi við tilskipun konungs frá 15. apríl 1776 (nýbýlatilskipunina). Svæðið, sem hann hafði augastað á, var á Lauffellsmýrum sem hann vissi ekki til að væri eign nokkurrar jarðar. Hann kvaðst vera „húsvilltur“ með þrjá menn á framfæri, eiga nægilegt timbur til nauðsynlegustu íveruhúsa en geta hvergi fengið jarðnæði. Í umsókninni segir Sveinn m.a.:

Þá hefi jeg ásett mér, og Begiðri hér med undergéfnast ad meiga taka upp Nýbýli á Afréttis Plátssinu svo kölludum Lauffells mýrum, sem er Eirn Partur af Sýdumanna vídflugtuga Afrétti. Hvurt Fyrirtæki mig dyrfir því fremur sem eg veit að þetta ummællta Plátss, ecki er bevisannlega nokkurrar Bigdrar Jardar Eign, og ecki helldur veit eg til ad í heil mörg undann farinn Ár hafi þángad Geldfénaður rekinn verid, svo nokkur af Bigdar Mönnum hér hafi Ordsök til ad giöra lögmætt Forbod.³

Stiftamtmaðurinn sendi sýslumanninum málið til umsagnar. Í svari sínu kveðst sýslumaður hafa leitað áhlts hreppstjóranna sem hefðu haldið því fram að afrétturinn „tilheyrdi“ íbúum Síðusveitar og ef rétt reyndist væri ekki unnt að veita umbeðið leyfi. Orðrétt segir sýslumaður:

Efter Reppstyrernes erholdte Oplysing foregives at det af Svend Thorlaksen omsøgte Landstrækning Almindingen skal tilhøre Indbyggere paa Sidesveit, og hvis saa er synes det ikke at kunne udlægges til Nybyggerstæd, men da vedkommende Sysselmand bør ved alle saadanne Udlægs Forretninger indvarsle dem, der formeene sig berettigede til et til Nybyggerstæd omsøgt Land i følge F[orordninge]n 15. April 1776, for at fremkomme med deres Beviser for, at det virkeligen tilhører dem, og at det bliver benyttet, saa synes intet imod at Nybyggeriet tillades, under Betingelse at det ansøgte Land ligger øde, eller til ingen Nytte, som ved Udlægs Forretningen endeligen maae vorde afgjort ved Vidner. Dette vilde maaske ogsaa tvinge nogle af Kleifer Repps Indvaanere til at opfylde sin Pligt i at afbenytte bedre deres store Almindig, med at drive derhen alle golde Creaturer, som paa Hjemmemarkene gjøre baade dem selv, og andre stor Skade om Sommeren. Hvor om de ogsaa paa hvert Aars Mandtalsting alvorligen bliver paamindede, men alt for ofte funde Leilighed til at forsomme.⁴

Í svari sýslumannsins kemur fram, sem Sveinn Þorláksson hafði áður fullyrt í umsókn sinni, að íbúar Kleifarhrepps hefðu ekki í mörg ár rekið fé á afrétt þrátt fyrir ítrekaðar áminningar þar um. Ekki er að sjá af heimildum að máli þessu hafi verið fylgt frekar eftir.

Annar maður, Jón Sverrisson í Hólmi í Landbroti, hafði um svipað leyti einnig sótt um leyfi til að stofna nýbýli á Lauffellsmýrum án þess að hafa fengið þau svör sem hann sætti sig við. Í bréfi til stiftamtmannsins 15. júní 1829 kvartaði Jón yfir því að sýslumaðurinn í Skaftafellssýslu hefði ekki sinnt því að skoða landið sem hann hefði sótt um að fá undir nýbýli og var sýslumanni gert að skýra mál sitt. Sýslumaður benti á að amtmaður („Amet“) hefði sjálfur verið þeirrar skoðunar „at saadanne Nybyggerier i eller ved Afretter vare meget utilraadelige“. Einnig bar sýslumaður því við

1 Brynjúlfur Jónsson 1909, s. 14.

2 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 393-395. Í gögnum Örnefnastofnunar er minnst á leifar af gömlum byggingum „miðleiðis milli [Leiðólfsfells] og Hellisár“ (sbr. skjal nr. 4 (72)).

3 Skjal nr. 2 (63).

4 Skjal nr. 2 (63). Svar sýslumannsins er frá 29. maí 1828.

að hann hefði fengið vitneskju um að afrétturinn væri eign jarða í Kleifarhreppi, og mundi það kalla á mótmæli og hvers kyns vandræði ef hann færi að ósk Jóns:

Baade paa Grund af disse Amtets Udtrykke hvoraf Sandheden er umis kiendelig som og at den Plads John Sverrisen ansøger til Nybyggerie skal tilhøre Gaarde inden Kleifer Repp og aarligen afbenyttes, ansaae ieg det uhensigtmessigt, at foretage Udmaalingen af det til Nybyggerie ansøgte Land, hvorved imod Vedkommendes Protest vænteligen intet ville kunde udrettes, men det Offentlige foraarsages Udgivter ved de derved medgaaende Omkostninger og Umage, hvortil endnu kommer at saadanne Nybyggerier give Anledning til megen Ueenighed imellem Bønderne, og foraarsage enda den reedeligste ofte Mistanke om Tyverie, hvormeget meen en¹ kun lidet prøvet i saadanne Henseende, men har Formodning imod sig formedelst slet ryktede Nærpaarørende.²

Umsóknnum beggja þessara manna, Sveins Þorlákssonar og Jóns Sverrissonar, um stofnun nýbýlis í Lauffellsmýrum virðist þannig hafa verið hafnað.

Í lýsingu séra Páls Pálssonar á Kirkjubæjarklaustursókn 1841 segir um afréttinn:

Afrétti á sóknin öll sameiginlega, og er það kallaður Austur- og Vesturafréttur. Liggja afréttir þessir fyrir norðan byggðarfjöllin, og skilur þá eldhraunsbelti hvörn frá öðrum. Venjulegt er, að af Síðunni sé rekið á Austur-, en úr Landbroti á Vesturafrétt. Ekki eiga þar aðrar sveitir skylduupprekstur. Afréttirnir eru safnaðir, oftast þremur, stundum fjórum vikum fyrir vetur og fænaður af þeim rekkinn fram í Kirkjubæjarheiði. Þar er rétt sú, er Almennungur heitir, og þar eru skil gjörð á fænaðinum.³

Á öðrum stað í lýsingu prestsins er lítilliga vikið að norðurmörkum afréttarins þegar greint er frá vatnsföllum í sókninni:

Engin eru þar stór rennandi vötn. Það stærsta af þeim er Skaftá. Hún hefur upptök sín í vesturenda Skaftárjökuls, rennur þaðan á sléttum söndum í útsuður allt fram undir Úlfarsdal, sem er nyrsta haga-pláss á Síðuafrétti.⁴

Þá er þess að geta að 1884 fór sýslumaðurinn í Skaftafellssýslu fram á það við amtsyfirvöld að fá styrk til að láta rannsaka hin ókunnu fjallendi sem lágu fyrir norðan afrétti Skaptártungu og Síðu. Amtsráðið féllst á að veita allt að 500 króna styrk „til þess að rannsökuð yrðu hin ókunnu fjallendi með fram Vatnajökli og Skaptárjökli“.⁵

Í lok aldarinnar sótti Jón Þorleifsson á Búlandsseli um land undir nýbýli á Leiðólfsfelli við afrétt Síðumanna, milli Skaftár og að landamerkjum Eintúnaháls og norðan Geirlandshrauns. Mörkin eru ekki nánar tilgreind. Í bréfi til sýslumannsins 28. apríl 1894 kvaðst amtmaðurinn neita að fyrirskipa áreiðar- og útmælingargjörð á nefndu landi sökum þess að eigandi Holts og ábúandi jarðarinnar Skaftárdals hefðu báðir fært rök fyrir því að umrætt nýbýli mundi skerða land þessara jarða.⁶ Eigandi Holts, Runólfur Jónsson, tiltók tvær ástæður þegar hann andmælti umsókn Jóns Þorleifssonar:

1 *meen en*, svo í handriti.

2 Skjal nr. 2 (64).

3 *Skaftafellssýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1873*. Jón Aðalsteinn Jónsson og Svavar Sigmundsson sáu um útgáfunu. Reykjavík 1997. S. 191.

4 *Skaftafellssýsla* 1997, s. 185. Eldri heimildum ber ekki saman um hvort Úlfarsdalur hafi verið „fyrir norðan Síðumanna afrétt“ (Annáll Skaftárelda), sbr. einnig þetta orðalag: „...som ligge norden for Afretten, kaldet Siidumannaafrettur“ (Skúli Magnússon landfógeti 1783) – eða „í þeim svokallaða Úlfarsdal, sem liggur norðast á Síðuafrétti“ (Sigurður Ólafsson klausturhaldari í ódagsettri skýrslu) (*Skaftáreldar 1783-1784. Ritgerðir og heimildir*. Reykjavík 1984. S. 13, 289, 293).

5 Skjal nr. 4 (73) (úr fundargerð sýslunefndar Rangárvallasýslu 25. júní 1884).

6 Skjal nr. 2 (80).

1. Allar slægjur, sem Holtinu til heira á firnefndu svæði eru bigðar ábúandanum á Hervararstöðum.
2. Sumar hagar (fyrir ofan búfjárhaga) eru ljeðir árlega afretta lausum mönnum, ábúendum á Efri-Fljótum og Syðri-Steinsmýri móti jarðnitjum, sem Holtið vantar.¹

Ekki liggja fyrir aðrar heimildir um stofnun nýbýla við Leiðólfsfell.

Í fasteignamati 1916 er komist svo að orði eftir að lokið hafði verið að lýsa jörðum í Kleifahreppi (að hluta) og Kirkjubæjarhreppi: „Allar framangreindar jarðir eiga Síðumannaafrett í sameiningu.“² Einhver brögð virðast þó hafa verið að því, a.m.k. áður en fasteignamatið var gert, að bændur í Kleifahreppi leyfðu utanhreppsmönnum að reka fê á afréttinn. Þetta mun hafa mælst misjafnlega fyrir og bar sýslumaður málið undir bændur í sveitinni. Ekki er kunnugt um hvernig þeir brugðust við en athugasemdir tveggja liggja fyrir, B. Bjarnasonar og R. Sverrissonar.³ Í athugasemdum sínum gera þeir greinarmun á landríkum jörðum og afréttum sem allir bændur í sveitinni hafi sameiginlega aðgang að:

Þó að hver bóndi í sveitinni eigi vafalausann rjett til afrettar tiltölu eptir því jarðarmegni, sem hann býr á, þá eru jarðir hjer næsta misjafnar að landrýmindum, nokkrar svo litlar að þær bera naumast málnytu fjenað, en aðrar, einkum sumar fjalljarðirnar svo landríkar að ábúendur þeirra, geta sjer að skaðlausu, tekið fje af öðrum í heimalöndin, auk heldur afrettinn; þetta hafa sveitarmenn hjer notað sjer næsta misjafnt og hafa ónot og ágreiningur af því risið, sem við og fleiri búendur með okkur höfum reynt að koma í veginn fyrir svoleiðis: að við höfum viljað tiltaka hverjum utanhreppsmönnum leyft skyldi, að reka fje hingað á afrett, en gjaldið fyrir það fjelli til sveitarsjóðsins, þetta hafa margir látið sjer vel lynda en nokkrir hafa viljað vera einráðir um fjártökuna og einir um endurgjaldið fyrir hana, og tekið óhæfilegann fjágrúa bæði í afrettar tiltölu sína og heimalönd.

Við erum sannfærðir um að af nokkrum mönnum má sauðfje taka á afrett sveitarinnar, öllum að bagalaus, en sveitin verður öll að verða ínitja gjaldsins fyrir það, og getur það ekki með öðru móti orðið, en gjald það leggist í einu lagi sveitinni til inntektar; öðru máli er að gegna, með fje það, er þeir taka í heimalönd sín, er búa á landríkustu jörðunum, það verður ei fyrirmunað að hver hafi not jarðarhlunninda sinna, en með þeirri reglu að við, ásamt nágrönnum þeirra megum hafa vald til, að ákvarða hvað hverjum einum sje leyfilegt, að taka margt fje til uppreksturs á heimalandið; það verða því okkar uppástungur í þessu málefni:

1° Leyft skal þeim mönnum í Meðallandi, sem eru fyrir ofan Eldvatnið, en engum öðrum utansveitarmönnum, að reka sauðfje sitt á Síðumanna afrett, með því skylirði, að þeir árlega gefi Hreppstjórunum í Kleifahrepp, skriflegt skirteini um tölu þessa fjár, sem þeir með eiði vilja sanna, ef grunaðir verða um að þeir hafi rekið fleira fje, gjaldi hreppstjórunum eptir samningi við þá fyrir uppreksturinn, reki fjeð forsvaranlega í miðjan afrett á vorin, og gjöri full lögskil á haustum. Upprestrargjaldið komi sveitinni til inntekta og þarfa í reikningi hennar. Brjóti nokkur móti þessu, þá fær hann hjer ekki upprekstur á afrettinn framár.

2° Ábúendum á landríkustu fjalljörðum hjer í sveit, sje heimilt að taka upprekstrarfje í heimalönd sín, en ekki fleira að tölu en hreppstjóramir og nágrannar þeirra sem taka fjeð, tiltaka, annars sektist þeir sem fleira fje taka. Um gjald fyrir það fje sem eptir þessari reglu er í heimaland tekið, semji sá er landið ljær og hinn eða hinir, sem uppreksturinn fá, án þess það komi frekar hreppnum við.⁴

1 Skjal nr. 2 (80).

2 Skjal nr. 2 (36).

3 Nöfnin eru þannig rituð í heimild. Hér mun líklega eiga í hlut Bjarni Bjarnason í Hörgsdal (sbr. *Sunnlenskar byggðir* 6, s. 75) en engin deili eru sögð á R. Sverrissyni.

4 Skjal nr. 2 (81).

Í upphafi þessa kafla var greint frá því að Síðumannaafréttur skiptist í þrjú svæði: Austurafrétt, Miðafrétt og Vesturafrétt (Landbrotsafrétt). Þetta er eitt sameiginlegt afréttarsvæði en skiptist í tvær fjallskiladeildir: Austursíðuafrétt annars vegar og Landbrots- og Miðafrétt hins vegar. Í 2. og 3. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174 frá 24. apríl 1992 er kveðið á um að héraðsnefnd skuli fara með yfirstjórn allra afrétta- og fjallskilamála í sýslunni en framkvæmdin sé á hendi hreppsnefnda.¹ Í 6. gr. er tekið fram að hreppsnefndum sé skylt, í samráði við gróðurverndarnefnd og Landgræðslu ríkisins, að hafa eftirlit með því að gróðurlendi á afréttum og heimalöndum sé ekki íþyngt með of miklu beitarálagi.

Nokkrar girðingar hafa verið reistar á heiðum og afréttum en að sögn heimamanna marka þær ekki skil á milli afrétta og bújarða.² Nú á tímum er féð flutt á afrétt og því sleppt þar sem góðir hagar eru, lengst norður fyrir Stíg og inn í Blágil. Sumir fara inn fyrir Leiðólfsfell og inn að Sæmundarskeri.³ Austar á Síðunni, frá jörðunum Fossi, Hörgslandi og Hörgslandskoti er fénu sleppt í gegnum afréttargirðingu og síðan ræður það ferðinni. Það eru aðeins þeir, sem eiga heima frammar og vestar, sem keyra féð og þá inn í Miklafell.⁴ Venja er að leggja af stað í haustsmölun á þriðjudegi og fara menn úr Landbroti og Útsíðu í Hrossatungur og Blágil á fyrsta degi en Austur-Síðumenn í Miklafell.⁵ Blágil er sunnan undir fjallinu Galta og er þar leitarmannakofi.⁶ Á öðrum degi er farið inn í Stakfell og að jökli. Leitarsvæðið nær þannig frá jökli „og alveg framúr“ að sögn Sólrúnar Ólafsdóttur, formanns fjallskilaneftdar Landbrots- og Miðafréttar.⁷ Á Austurafrétti er farið að Skaftá og síðan upp að jökli. Þaðan er farið í Blæng og Bugaháls og víðar um svæðið norður undir jökli enda finnast oft kindur á því svæði, t.d. í Langaskeri. Við Bugaháls eru mörk leitarsvæða og smala Miðafréttarmenn Varmárfellið.⁸

Að því er varðar leitir í Mörtungulandi hefur venjan verið sú að á fjórða afréttardegi koma bændur í Mörtungu til móts við safnið af afrétti og smala efsta hluta jarðarinnar norðan afréttargirðingar. Landið er þannig smalað með afréttinum. Engin gjöld eru greidd vegna nýtingar þessa landsvæðis.⁹ Tilhögun smölunar er nánar lýst í fjallskilaseðlum. Í fjallskilaseðli, dags. 31. ágúst 1986, segir m.a.:

Ábúendur Mörtungu og Prestbakka skulu smala lönd sín, norðan heiðargirðingar í þrjú lögsöfn og ábúandi Prestbakkakots með þeim í eitt lögsöfn og skulu þeir skila óskilafé til lögréttar að lokinni hverri heimarétt.¹⁰

Í fjallskilaseðli, dags. 19. ágúst 2002, er skyldum gangnamanna þannig lýst:

2. Í fyrsta safn verður farið þriðjudaginn 3. september n.k. og skulu þeir sem smala eiga afréttinn í því safni mæta í Miklafell fyrrnefndan dag.

Gangnamenn á Mið- og Austur-afrétti skulu hittast efst á Bugahálsi í fyrsta safni.

1 Skjal nr. 4 (33).

2 Ólafur Helgason, bóndi í Hraunkoti, við skýrslutökur í máli nr. 8/2003, 9. október 2003.

3 Sólrún Ólafsdóttir, formaður fjallskilaneftdar Landbrots- og Miðafréttar, við áðurnefndar skýrslutökur.

4 Davíð Ólafsson, bóndi á Þverá og formaður fjallskilaneftdar Austurafréttar, við áðurnefndar skýrslutökur.

5 Sólrún Ólafsdóttir við áðurnefndar skýrslutökur.

6 Sbr. *Göngur og réttir* 1 (1983), s. 135.

7 Skýrslutökur í máli 8/2003. Að fara fram/fram úr merkir hér í áttina að byggð (sbr. svar Ólafs Helgasonar, bónda í Hraunkoti, við spurningu Einarssonar lögmanns um áttaviðmiðanir við sömu skýrslutökur).

8 Davíð Ólafsson við áðurnefndar skýrslutökur.

9 Sólrún Ólafsdóttir við áðurnefndar skýrslutökur. Að sögn Ólafs Helgasonar er þetta land norðan girðingarinnar nýtt sem afréttur.

10 Skjal nr. 11 (16). Svipað orðalag er í fjallskilaseðli, dags. 28. ágúst 1990 (skjal nr. 11 (17)).

Ábúendur Mörtungu og Prestsbakka skulu smala Þverártungur og austanverðan Kaldbak daginn sem smalað verður fram og rekið til réttar í Hörgsdal og þar skulu gerð skil til lögréttar á Fossi.

Að lokinni smölun afréttar- og heiðarlands norðan girðingar skal reka allt fé, austan Hörgsár, til réttar að Fossi og verður réttað þar föstudaginn 6. september n.k. ...

3. Ábúendur Mörtungu I og II skulu smala heiðarlönd sín norðan heiðargirðingar í þrjú lögsöfn og ábúandi Prestsbakkakots með þeim í eitt lögsafn. Skulu þeir skila óskilafé til lögréttar að lokinni hverri heimarétt.¹

Árið 1999 var stofnað veiðifélag um vötn og ár á Síðumannaafreitti (Veiðifélag Síðumannaafreittar).² Samþykkt félagsins var staðfest af landbúnaðarráðherra 5. júní 2001 samkvæmt 16. k. laga nr. 76/1970, um lax- og silungsveiði. Verkefni félagsins átti að vera að viðhalda góðri fiskgengd á félagssvæðinu og ráðstafa veiði til félagsmanna og annarra eftir því sem félags- og aðalfundur samþykktu (3. gr.). Í annarri gr. segir m.a.:

Félagið nær yfir öll stöðuvötn, ár og læki er um Síðumannaafreitt falla, en hann afmarkast af Hverfisfljóti að austan, Síðujökli að norðan, Skaftá að vestan og eignarlöndum jarða að sunnan.³

Síðan eru taldar upp allar þær jarðir sem áttu upprekstrarétt á afreittinn og aðild að félaginu.⁴

Í samþykktinni eru suðurmörk afreittarins miðuð við heimalönd jarða án frekari tilgreiningar enda taka landamerkjalyásingar ekki af öll tvímæli um þetta.

Áætlun um stofnun veiðifélags um vötn á Síðumannaafreitti varð til þess að Skaftárhreppur óskaði eftir því með bréfi til sýslumanns 23. júní 1997 að hann túlkaði landamerkjalyásingar jarða er land ættu að Hellisá. Þær jarðir sem til greina komu voru Skaftárdalur, Skál, Holt, Heiði/Heiðasel, Eintúnaháls og Mördtunga. Málið snerist í reynd um það hvar mörkin lágu milli eignarlands þessara jarða og „almenningsafreittarins“.⁵ Í sáttatillögu sýslumanns, sem send var út 12. desember, var talið eðlilegast að draga línu neðst úr Miðvatni „beint í austur og í punkt þar sem hún sker línu sem dregin er beint í norður frá Leiðólfsfelli“. Síðan segir:

Afrettarlínan skal því dregin úr þeim punkti með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman, og að Hellisá, sem skal ráða þar til kemur að Kálfá, og síðan ræður Kálfá að mörkum Mörtungu.⁶

Aðilar fengu frest til 15. janúar 1998 og barst ein athugasemd, frá Böðvari og Oddsteini Kristjánssonum í Skaftárdal. Töldu þeir engan vafa leika á því að mörk jarðarinnar Skaftárdals væru „frá Miðvatni Skaftár, skammt sunnan við þann stað þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu í beina línu austur um Áningsfit í hraunbrúnina norðan Leiðólfsfells“.⁷ Eftir þessa athugasemd gerði sýslumaður þá breytingu á tillögu sinni að upphafspunktur línu úr Skaftá (Miðvatni) skyldi vera „efst úr Áningsfit skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu, og beint í austur í skurðpunkt við línu sem dregin er beint í norður úr toppi Leiðólfsfells“.⁸ Tekið var fram að tillaga sýslu-

1 Skjal nr. 11 (15).

2 Sbr. skjal nr. 5 (4).

3 Skjal nr. 5 (5).

4 Sbr. einnig skjöl nr. 5 (6-8).

5 Skjal nr. 4 (36).

6 Skjal nr. 4 (36).

7 Skjal nr. 5 (10). Sbr. skjal nr. 5 (11).

8 Skjal nr. 4 (37).

manns skyldi gilda, þótt ekki yrði sátt um hana, uns dómur félli um annað eða aðilar næðu sjálfir samkomulagi. Þetta sama ár (1998) lét hreppsnefnd Skaftárhrepps taka saman lýsingu á mörkum heimalanda og afréttar og er gerð nánari grein fyrir henni í kafla 5.8.

Ekki eru aðrar nytjar af afréttinum en þær sem hér hefur verið fjallað um, þ.e. beit og veiði í vötnum. Þó skal þess getið að sveitarstjórnin leigir út hús á afréttinum til ferðamanna og þjónusta við ferðamenn sem m.a. fara um afréttinn er vaxandi atvinnugrein meðal bænda í sveitinni.¹

6. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1. Inngangur

Í úrskurðum óbyggðanefndar á fyrsta landsvæðinu, sem tekið var til meðferðar, málum nr. 1-7/2000, er í kaflanum „Almennar niðurstöður óbyggðanefndar“ gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra. Í úrskurðum óbyggðanefndar á næsta landsvæði, sem tekið var til meðferðar er í kaflanum „Viðauki við almennar niðurstöður óbyggðanefndar“, aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við, sjá mál nr. 1-5/2001. Framangreindir tveir kaflar hafa nú verið felldir saman, með lítills háttar breytingum, og fylgja í viðauka með úrskurði þessum.

Þannig er gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þær breytingar sem á því hafa orðið síðan. Einnig er fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda. Gerð er grein fyrir flokkun lands í jarðir, almenninga og afrétti og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað er sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka sem og eignarhaldi á og undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá er fjallað um það hvort og þá hvaða visbendingar um eignarréttarlega stöðu lands megi draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins. Því næst er fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem helst fjalla um eignarréttindi fyrir á tímum. Í því sambandi er gerð sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitásium, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum. Loks eru dregnar saman meginniðurstöður um þau atriði sem að framan hafa verið rakin.

Þá hefur óbyggðanefnd við úrlausn sína litið til og tekið mið af niðurstöðum Hæstaréttar í fyrstu dómum réttarins í þjóðlendumálum, varðandi úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi. Dómar þessir voru kveðnir upp 21. október 2004 í málum nr. 47 og 48/2004.

Í þeim köflum, sem hér fara á eftir, verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggist á. Sú umfjöllun er í beinu sambengi við framangreindar almennar niðurstöður óbyggðanefndar á svæðum I og II og vísar til þeirra. Í upphafi verður fjallað um landnám á því svæði sem hér er til meðferðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða, í staðfræðilegri röð frá vestri til austurs.² Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

6.2. Landnám

Í Landnámabók eru nefndir fjórir menn sem telja má til landnámsmanna á Síðu. Fyrst skal nefna landnámsmanninn Eyvind karpa sem nam land milli Almannafljóts (Hverfisfljóts) og Geirlandsár. Eyvindur karpi bjó að Forsi (Foss) fyrir vestan Móðólfsgrúp (Fossnúpur). Fyrir vestan Eyvind nam

1 Sbr. orð Sólrúnar Ólafsdóttur við ádurnefndar skýrslutökur.

2 Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbyggðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. skjal nr. 8, útgefnu kortum Landmælinga Íslands, örnefnaskrá frá Örnefnastofnun Íslands, athugunum í vettvangsferð, sbr. kafla 4.4., og almennum uppláttaritum, svo sem Árbókum Ferðafélags Íslands.

Ketill hinn fíflski land, milli Geirlandsár og Fjarðarár (Fjaðurá), og bjó hann í Kirkjubóli. Böðmóður bjó á Böðmóðstungu og nam land milli Drífanda og Fjarðarár. Vestast á svæðinu nam Leiðólfur kappi land. Hann nam land fyrir austan Skaftá til Drífanda og bjó að Á en átti auk þess bú að Leiðólfsstöðum undir Leiðólfsfelli.

Landnámslýsingar eru allar þeim annmörkum háðar að í þeim er ekki tiltekið hversu langt til fjalla landnámín náðu. Verður því ekkert um það fullyrt hvort þau hafi fylgt ám og fljótum að upp-tökum eða miðast við önnur óskilgreind kennileiti. Skaftá og Hverfisfljót ná norður að jökulbrún en önnur vatnsföll, sem vísað er til í þessum lýsingum, eiga uppök sín mun sunnar eða á heiðunum sunnan við Síðumannaafrétt. Gildir þar einu hvort með Drífanda sé átt við þann læk sem fossinn Drífandi er í eða Holtsá.

Land á Síðu er afmarkað af jöklum hið efra og sjó hið neðra. Skaftáreldahraun þekur undirlendi Út-Síðunnar að vestan en að austan tekur við Landbrot; gamalt hraun, talið runnið úr Eldgjá. Á undirlendinu milli Skaftár og Hverfisfljóts skiptast á víðáttumiklar áreyrar, fjörusandur, brunasandur og efst gróið hraun. Hæðarmörk láglandis og heiða eru víða í um 100 m hæð en heiðarnar ná víða 400-500 m að hæð. Þær enda sunnanvert í bröttum hliðum og klettabeltum. Smádalir ganga víða inn í heiðarbrúnirnar. Norðan við heiðarnar er Síðuafréttur, fjallendur með mörg 500-700 m há fjöll. Afrétturinn verður jafnlendari er vestar og norðar dregur, uns kemur að Laka og Blæng sem eru yfir 800 m að hæð. Þaðan er landið tiltölulega jafnlend háslétta, 600-800 m há, inn að norður-mörkum afréttarins við Skaftá og Síðujökul.

Þess ber þannig að geta að sé tekið mið af staðháttum við túlkun landnámslýsinga verður að telja ólíklegt að land á Síðu hafi verið numið frá sjávarmáli og að þáverandi jökulbrún. Vafi um þetta atriði hlýtur að vaxa eftir því sem norðar dregur. Óvissa um aðferðir við landnám er þó of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.¹

6.3. Skaftárdalur I-III

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Skaftárdals, ódags. en þingl. 19. júní 1886, án þess að tekið sé tillit til síðari skiptingar lands innan þeirra merkja.

Að Skaftárdal liggja Svartínúpur og Búland í fyrrum Skaftártunguhreppi til vesturs, Síðumannaafréttur til norðurs, Skál til austurs og Á til suðurs.

Vestasti hluti þess landsvæðis, sem hér um ræðir, er þakið hraunþekju. Austar rís svo talsvert gróið heiðar- og fjalllendi sem er einkennandi fyrir ofanverða Síðuna. Heiðin er ekki samfelld heldur sundur skorin af smádölum og giljum. Hellisá rennur skammt norðan við bæjarstæði Skaftárdals og sameinast straumharðri og vatnsmikilli Skaftánni sem rennur í farvegi að vestan. Nyrst rís kollóttur móbergshnjúkurinn Leiðólfsfell í 564 m hæð.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr landamerkjapunkti Skaftárdals í Skaftá beina línu í toppinn á Leiðólfsfelli í 564 m hæð. Samkvæmt þeirri kröfugerð fellur m.a. hluti Leiðólfsfells og hraun þar norðvestur af innan þjóðlendu. Á móti hafa eigendur Skaftárdals lýst kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.2.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyýsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru und-

1 Sbr. umfjöllun um landnám í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

irorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Varðandi Skaftárdal er sérstaklega vísað til þess að umsókn um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell árið 1893 veiki kröfu um beinan eignarrétt að svæðinu verulega. Bara umsóknin segi að landið hafi verið talið almenningur eða afréttur og andstaðan gegn umsókninni sé ekki sönnun fyrir eignarrétti Skaftárdals enda hafi eigendur jarðarinnar einkum vísað til nota sinna af landinu er þeir mótmæltu nýbýlisstofnun en ekki eignarréttar.

Af hálfu eigenda Skaftárdals I-III, sbr. skjöl nr. 15 og 11(4), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar Skaftárdals, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirbyggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrir hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar. Þeir hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Bent er á að eigendur jarðarinnar hafi á sínum tíma andmælt þeirri nýbýlastofnun sem vísað sé til af hálfu ríkisins og hafi stjórnvöld á þeim tíma fallist á þau sjónarmið enda hafi landið verið hluti jarðarinnar. Sé því um öræka sönnun þess að viðkomandi landsvæði sé eignarland að ræða.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Skaftárdals er rakin í kafla 5.2. Þar kemur fram að Skaftárdal er getið í heimildum allt frá því 1340. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Þá eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Skaftárdals er lýst í fyrirbyggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, þ.e. merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Vesturmörk Skaftárdals við Búlandstorfu í Skaftá, sem jafnframt voru hreppamörk fyrrum Kirkjubæjarhrepps og fyrrum Skaftártunguhrepps, eru utan við það svæði sem kröfugerð íslenska ríkisins tekur til. Landamerkjabréf Skaftárdals er samþykkt vegna Búlands og landamerkjabréf Búlands samþykkt vegna Skaftárdals. Þau mörk þykja því ekki vekja sérstakan vafa. Hið sama gildir um suðurmörk Skaftárdals við Á sem einnig eru samþykkt á báða bóga. Þessi merki verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Skaftárdals verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Elstu heimildir um landamerki Skaftárdals eru lýsingar á austurmörkum jarðarinnar gagnvart Skál sem gerðar voru í tilefni af landamerkjadeilum þar á milli. Þær deilur vörðuð ekki mörk á kröfusvæði íslenska ríkisins og verða því ekki tíundaðar hér að öðru leyti en því að skodað verður hversu langt til norðurs merkjum er lýst í umræddum heimildum. Þær elstu eru vitnisburðir tveggja manna frá því í júlí 1859. Í báðum kemur fram að mörkin liggja úr Leirumýrarhól í Afstapa. Í ágúst sama ár var gerð áreið á umrædd merki þar sem deilt var um hvaða stefna skyldi tekin úr Leirumýrarhól. Í október sama ár var gerð tilraun til sátta. Samkvæmt henni skyldu mörkin á milli Skaftárdals og Skálar vera bein stefna úr fremri Leirumýrarhól og í toppinn á Leiðólfsfelli fyrir framan Hellisá. Endanleg sát komst svo á í desember 1860 en samkvæmt henni skyldi stefnulínan eftirleiðis vera frá Leirumýrarhól eystri í toppinn á Leiðólfsfelli, sem eftir leiðarsteini vill vera frá miðsvæði milli suðurs og landsuðurs til miðsvæðis milli norðurs og útnorðurs. Í landamerkjabréfi Skaftárdals, ódags. en þingl. 19. júní 1886, er austurmerkjum gagnvart Skál lýst úr Eystri-Leirumýrarhól og í þann Vestri, og beina línu úr Vestri-Leirumýrarhól í toppinn á Leiðólfsfelli, og norður að eldhrauni. Eldri heimildir lýsa mörkum því skemmra til norðurs en landamerkjabréfið. Í því sambandi ber þó að geta þess að farvegur Hellisár er talinn hafa verið norðan við Leiðólfsfell fyrir Skaftárelda 1783 en að hraunið hafi fært farveginn til suðurs þannig að áin rennur nú austan og

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

sunnan megin við fellid. Hellsá kann að hafa afmarkað jarðirnar gagnvart afrétti áður og kunna deilur um ný merki jarðanna því að hafa einskorðast við tiltekið svæði. Af vitnisburðunum og sáttargerðunum verða því ekki dregnar víðtækari ályktanir um nyrstu merki jarðanna. Landamerkjabréfið fær þannig samrýmst eldri heimildum svo langt sem þær ná. Landamerkjabréfið er samþykkt vegna Skálar. Þá er landamerkjum lýst með svipuðum hætti í landamerkjabréfi Skálar, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, sem jafnframt er samþykkt vegna Skaftárdals en þar er þó nánar tekið fram að stefnulína úr afréttarlínu í toppinn á Leiðólfsfelli sé milli hásuðurs og landsuðurs (suðsuðaustur). Eldri heimildir um merki Skálar að þessu leyti, aðrar en þær sem að framan greinir, liggja ekki fyrir. Landamerkjabréfunum ber þannig ekki fyllilega saman um hvaða stefnu skuli taka úr toppi Leiðólfsfells að eldhrauninu eða afréttarlínu. Í því sambandi skal tekið mið af því að bæði eigendur Skaftárdals I-III og eigendur Skálar miða kröfugerð sína í máli þessu við þá stefnu sem fram kemur í landamerkjabréfi Skálar og virðist því vera sátt um hana.

Fyrstu lýsinguna á norðurmörkum Skaftárdals gagnvart Síðumannaafrétti er að finna í landamerkjabréfi jarðarinnar. Þar kemur fram að mörkin liggja úr eldhrauninu norður af toppinum á Leiðólfsfelli beina línu til vesturs út að Miðvatni að Búlandslandi. Landamerkjabréfið ber ekki með sér að vera samþykkt sérstaklega vegna afréttarins. Það er hins vegar áritað af Runólfi Jónssyni í Holti sem á þessum tíma var hreppstjóri Kirkjubæjrehrepps og kann því að vera að hann hafi áritað bréfið fyrir hönd hreppsins vegna afréttarins. Eina heildstæða lýsingin á suðurmörkum afréttarins er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19. júní 1998. Þar er mörkum gagnvart Skaftárdal lýst þannig að mörkin liggja frá punkti við suðurbrún Eldhrauns, norðvestur af hæsta toppi Leiðólfsfells, beint vestur til Skaftár, í Miðvatn skammt sunnan við þann stað þar sem landvatnið greinist til austurs frá Miðvatninu. Einsýnt er að markalýsingu afréttarins er ætlað að byggja á landamerkjabréfum aðliggjandi jarða, eins og síðar verður rakið, og hefur ósamræmi um stefnulínu úr toppi Leiðólfsfells því ekki þýðingu hér. Vegna ágreinings um suðurmörk Síðumannaafréttar gerði sýslumaðurinn í Vestur-Skaftafellssýslu sáttatillögu, dags. 11. desember 1997, um þessi mörk, m.a. gagnvart Skaftárdal. Leiðrétting var gerð á tillögunni í janúar 1998 vegna skýringa sem komið höfðu fram um norðurmörk Skaftárdals við Skaftá. Í leiðréttri sáttatillögu er lagt til grundvallar að upphafspunktur línu úr Skaftá (Miðvatni) skuli vera efst úr Áningsfit skammt sunnan við þann stað þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu. Svo er að sjá að sátt hafi verið um þennan þátt í tillögu sýslumanns þótt sættir næðust ekki um tillögu hans að öðru leyti og verður við hann miðað hér enda er það í góðu samræmi við það sem fram kemur í landamerkjabréfi jarðarinnar.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Skaftárdal. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst. Bréfið er áritað af hálfu aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágretta. Lýsing á suðurmörkum Síðumannaafréttar í bréfi hreppsnefndar Skaftárhrepps frá 1998 er byggð á Skaftárdalsbréfinu og hugsanlegur skortur á áritun fyrirsvarsmanna hreppsins vegna afréttarins verður því ekki talinn hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi. Þá eru landamerkjabréf Búlands, Ár og Skálar árituð af hálfu Skaftárdals og þinglesin. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Skaftárdals hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Skaftárdals hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Skaftárdalur hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1886, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta, skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Þá telur óbyggðanefnd afgreiðslu yfirvalda á beiðni um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell í lok 19. aldar ekki til þess fallna að veikja grundvöll beins eignarréttar á því svæði enda var synjunin fyrst og fremst reist á því að jarðir á þessu svæði hefðu fært viðhlítandi rök fyrir því að umrætt nýbýli mundi skerða land þeirra.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Skaftárdals hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að viðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Skaftárdals sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Skaftárdals, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.4. Skál

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Skálar, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887.

Að Skál liggja Skaftárdalur og Á að vestan og Holt og Hólmur að austan. Til norðurs er Síðumannaafréttur og til suðurs eru Botnar í fyrrum Leiðvallahreppi.

Nyrsti hluti þess svæðis sem hér um ræðir er fjalllendi og heiðarland, en talsvert gróin hraunþekja liggur sunnan heiðarinnar. Bærinn Skál stendur neðst í stórri hvilft sunnan í heiðinni milli tveggja lækja. Ofar rís allmikil fjallabunga er nefnist einu nafni Skálarheiði (427 m). Heiðin er ekki samfelld heldur sundur skorin af smádölum og giljum. Að austan sker heiðarlandið Holtsá sem rennur um djúpan Holtsdalinn niður á láglandi. Ofar rísa sker og hnúkar er nefnast Kanafjöll (441 m). Vestasti hluti Geirlandshrauns (489 m) er í Skálarlandi og kallast Hraunsendi. Norðar rennur Hellisá í um 400 m hæð og nyrst rís móbergshnjúkurinn Leiðólfsfell (564 m).

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína beint frá toppi Leiðólfsfells í 564 m hæð þangað sem bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnar-

botna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá. Samkvæmt þessari kröfugerð fellur m.a. hluti Leiðólfsfells og stór hluti Hellisár innan Þjóðlendu. Á móti hafa eigendur Skálar lýst kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.3.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyásingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi sé merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Ekki njóti við eldri heimilda um landamerki Skálar en landamerkjabréf jarðarinnar frá 1886. Þar séu austurmörk dregin langt inn á öræfi norður fyrir Geirlandshraun, sem öll rök bendi til að sé þjóðlenda bæði miðað við landnámsmörk á svæðinu og með hliðsjón af útmældu landi Eintúnaháls, sem áður en til nýbýlis var stofnað var talið utan eignarlanda. Auk þess liggja enginn samningur eða sátt um að afréttarmörk séu norðan við Leiðólfsfell fyrir og þaðan af síður geti það verið mörk þjóðlendu og eignarlands. Því er enn fremur mótmælt sérstaklega sem örökstuddu að landnámsjörð við sunnanvert Leiðólfsfell hafi verið sameinuð jörðinni Skál eftir að búskap þar lauk. Þá er því mótmælt að Hellisá hafi verið á afréttarmörkum og í því sambandi vísað til umsóknar um stofnun nýbýlis á Lauffellsmýrum sem eru sunnan við Hellisá. Þeirri umsókn var hafnað þar sem landsvæðið væri á afrétti Síðumanna og tilheyrði íbúum Síðusveitar. Þá er vísað til þess að umsókn um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell árið 1893 veiki kröfu um beinan eignarrétt að svæðinu verulega. Bara umsóknin segi að landið hafi verið talið almenningur eða afréttur. Það sem lögð sé megináhersla á í þessu sambandi sé hins vegar að eigendur Skálar hafi ekki mótmælt fyrirhugaðri stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell og því ekki talið það andstætt landrétti sínum.

Af hálfu eigenda Skálar, sbr. skjöl nr. 6 og 6(5), er vísað til sögulegra og landfræðilegra forsendna og þýðingu þess að Skaftáreldar hafi fært farveg Hellisár suður fyrir Leiðólfsfell. Vísað er til landamerkjabréfs sem hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Skál hafi frá fornu fari verið stórbýli og leiði nýting eigenda þannig til þess að um sé að ræða eignarland. Bent er á að stjórn Suðurlandsskóga hafi samþykkt verkefni um atvinnuskógrækt á jörðinni og sé unnið að skipulagningu þess í samráði við stjórnvöld. Þá hafi verið stunduð veiðirækt á norðanverðri jörðinni í Hellisá. Auk þessa hafi eigendur jarðarinnar nýtt upprekstrarétt á Síðumannaafreitti og átt aðild að félagi veiðiréttareigenda í Lamba- og Kambsvatni. Um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell er bent á að eigendur aðliggjandi jarða hafi andmælt beiðni þar um með vísan til þess að um eignarlönd væri að ræða. Eðlilegt hafi hins vegar verið af hálfu eigenda Skálar að andmæla ekki beiðninni þar eð beiðnin hafi verið sett fram fyrir tilstuðlan og með stuðningi hans en beiðandi var náskyldur þáverandi eiganda Skálar. Bent er á að kröfulína ríkisins fái ekki staðist miðað við fyrirbyggjandi gögn.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Skálar er rakin í kafla 5.3. Þar kemur fram að Skálar er getið í heimildum allt frá 12. öld en sagnir um búsetu þar má rekja aftur til loka 9. aldar. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Skálar er lýst í fyrirbyggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, þ.e. merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Vesturmörk Skálar gagnvart Á, austurmörk gagnvart Hólmi og suðurmörk gagnvart Botnum eru utan við kröfu-

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

svæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Skálar er samþykkt bæði vegna Ár og Botna og landamerkjabréf bæði Ár og Botna eru samþykkt vegna Skálar. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Skaftárdals verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Í fyrirliggjandi heimildum um landamerki Skálar er að finna lýsingar á vestur-, austur- og suðurmörkum jarðarinnar en norðurmörkum er hvergi lýst sérstaklega.

Elstu heimildir um landamerki Skálar eru annars vegar lýsingar á vesturmörkum jarðarinnar gagnvart Skaftárdal og hins vegar lýsingar á austurmörkum gagnvart Holti sem gerðar voru í tilefni af landamerkjadeilum þar á milli. Þær deilur vörðuð ekki mörk á kröfuvæði íslenska ríkisins og verða því ekki tíundaðar hér að öðru leyti en því að skoðað verður hversu langt til norðurs merkjum er lýst í umræddum heimildum.

Elstu heimildirnar varðandi vesturmörk Skálar gagnvart Skaftárdal eru vitnisburðir tveggja manna frá því í júlí 1859. Í báðum kemur fram að mörkin liggja úr Leirumýrarhól í Afstapa. Í ágúst sama ár var gerð áreið á umrædd merki þar sem deilt var um hvaða stefna skyldi tekin úr Leirumýrarhól. Í október sama ár var svo gerð tilraun til sátta. Samkvæmt henni skyldu mörkin á milli Skálar og Skaftárdals vera bein stefna úr fremri Leirumýrarhól og í toppinn á Leiðólfsfelli fyrir framan Hellisá. Endanleg sátt komst svo á í desember 1860 en samkvæmt henni skyldi stefnulínan eftirleiðis vera frá Leirumýrarhól eystri í toppinn á Leiðólfsfelli sem eftir leiðarsteini vill vera frá miðsvæði milli suðurs og landsuðurs til miðsvæðis milli norðurs og útnorðurs. Í landamerkjabréfi Skálar, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, segir að vesturmark skuli vera úr afréttarlínu fyrir norðan Leiðólfsfell línu milli hásuðurs og landsuðurs í toppinn á nefndu felli og þaðan í Leirumýrarhólinn eystri. Eldri heimildir lýsa mörkum því skemmra til norðurs en landamerkjabréfið. Í því sambandi ber þó að geta þess að farvegur Hellisár er talinn hafa verið norðan við Leiðólfsfell fyrir Skaftárelða 1783 en að hraunið hafi fært farveginn til suðurs þannig að áin rennur nú austan og sunnan megin við fellið. Hellisá kann að hafa afmarkað jarðirnar gagnvart afrétti áður og kunna deilur um ný merki jarðanna því að hafa einskordast við tiltekið svæði. Af vitnisburðunum og sáttargerðunum verða því ekki dregnar víðtækari ályktanir um nyrstu merki jarðanna. Landamerkjabréfið fær þannig samrýmst eldri heimildum svo langt sem þær ná. Landamerkjabréfið er samþykkt vegna Skaftárdals. Þá er landamerkjum lýst með svipuðum hætti í landamerkjabréfi Skaftárdals, ódags. en þingl. 19. júní 1886, sem jafnframt er samþykkt vegna Skálar. Stefnulína úr toppi Leiðólfsfells er þó ekki tilgreind með nákvæmlega sama hætti í því bréfi en af kröfugerð eigna Skaftárdals verður ráðið að miðað sé við stefnulínu milli hásuðurs og landsuðurs, sbr. umfjöllun í kafla 6.3. Eldri heimildir um merki Skaftárdals að þessu leyti, aðrar en þær sem að framan greinir, liggja ekki fyrir.

Elsta heimildin varðandi austurmörk Skálar gagnvart Holti er áreið á landamerki Holts og Skálar á Síðu frá 1849. Þar merkjum til fjalla lýst frá ónefndum fossi í Holtsá, sem fellur á bergi ofan af fjöllunum í ána þar sem hún tekur á sig olnboga austan undir Kanafjöllun að framan, þráðbeina stefnu á norður, þ.e. miðja vegu á milli útnorðurs og norðurs að réttvísandi áttum og norður í Geirlandshraun. Austurmörkum Skálar er næst lýst í vitnisburðum tveggja manna frá því í júlí 1859. Þar kemur fram að mörkin liggja úr Brúnuskerjum í hæsta hnúkinn á Kanafjöllum og svo beina stefnu í Hellisá. Í ágúst sama ár var gerð áreið á framangreind mörk þar sem eigendur Skálar vildu láta beina stefnu frá Brúnaskeri, fjórðung frá útnorðri til norðurs, ráða norður til afréttar. Á þetta vildu eigendur Holts ekki fallast heldur halda sig við þau mörk sem ákveðin voru við áður nefnda áreið 1849. Í október 1859 var svo gerð tilraun til sátta. Samkvæmt henni skyldu mörkin liggja úr Brúnuskerjum í austasta og nyrsta hnúk Kanafjalla og svo beina stefnu í Hellisá. Endanleg sátt komst svo á í desember 1860. Samkvæmt henni skyldi Holtsá ráða að upptökum sínum uppi í Geirlandshrauni og þaðan bein stefna til afréttar í sömu stefnulínu og vesturmörkin frá eystri Leirumýrarhól í Leiðólfsfell. Í landamerkjabréfi Skálar er austurmörkum gagnvart Holti lýst þann-

ig að þau liggja úr vörðu fram af miðju Holtslóni í Holtsá vestan undir Staðarhólsnefi, svo ráði áin upp í Hamarsnef, svo lína til afréttar milli norðurs og útnorðurs. Bréfið er samþykkt vegna Holts. Merkjum er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi Holts, dags. 9. maí 1895 og þingl. 17. júní s.á., sem er að sama skapi samþykkt vegna Skálar.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins sem og eldri heimilda varðandi mörk jarðarinnar til norðurs þarfnast frekari athugunar.

Í kröfulýsingu eigenda Skálar er gert ráð fyrir því að mörk Skálar gagnvart afrétti fylgi ætluðum fornum farvegi Hellisár sem fyrir Skaftárelda hafi runnið norðan við Leiðólfsfell. Í kröfulýsingu Skaftárhrepps f.h. eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti vegna Síðumannaafréttar er aftur á móti byggt á sáttargjörð sýslumannsins í Vík í deilumáli um afréttarmörk á þessu svæði, dags. 16. maí 1998, og bréfi hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19. júní 1998, og gerð krafa um að mörk Skálar gagnvart afrétti séu u.þ.b. 0,5-1 km sunnar, eða frá punkti, sem er við suðurbrún Eldhrauns norðvestur af hæsta toppi Leiðólfsfells, með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman, og að Hellisá sem síðan ráði að landi Holts.

Eins og áður er komið fram er talið að farvegur Hellisár hafi verið norðan við Leiðólfsfell fyrir Skaftárelda 1783 en að hraunið hafi fært farveginn til suðurs þannig að áin rennur nú austan og sunnan megin við fellid. Vegna kröfugerðar eigenda Skálar þarf að fjalla nánar um áhrif þessara breytinga.

Í ákvæði 56. kap. landsleigubálks Jónsbókar segir svo: „Vötn öll skulu svo renna sem að fornu hafa runnið; veiti það engi maður af bæ eða á bæ annars, nema það brjóti sjálf.“ Óljóst er hvort ákvæði þetta gilti um landamerki og ekki unnt að slá því föstu að nýr farvegur af náttúrunnar völdum hafi breytt eignamörkum. Ákvæði um þetta efni eru nú í 3. og 8. gr. vatnalaga, nr. 15/1923. Í 3. gr. er þannig kveðið á um þá meginreglu að ef á eða lækur skilji landareignir eigi hvort land í miðjan farveg og að eigi breytist merki þótt farvegur breytist. Í 8. gr. kemur fram að ef farvegur breytist, án þess að af mannavöldum sé og sama ástand haldist í 20 ár eða lengur, skuli um það fara svo sem það hefði að fornu fari verið svo. Hugsanlegt er að breyttur farvegur Hellisár hafi leitt til breytinga á mörkum á milli Skálar og aðliggjandi landsvæða en einnig er mögulegt að merkjalýsingu hafi verið breytt í þeim tilgangi að halda mörkum því sem næst óbreyttum. Um þetta verður ekkert full- yrt. Ljóst er hins vegar að landamerkjabréf Skálar tiltekur að afréttarmörk séu norðan við Leiðólfs- fell án nánari skýringa og að gögn frá 1859 vísa um austurmörk jarðarinnar til Hellisár án sérstakra skýringa og hlýtur þá að vera átt við farveg árinna á ritunartíma þeirra. Hafi Hellisá ráðið mörkum Skálar og afréttar fyrir Skaftárelda er því ljóst að eftir að breytingar urðu á farvegi fljótsins var farið að miða við önnur merki og þá nýjan farveg árinna að hluta til. Framangreind ákvæði Jónsbókar og vatnalaga styðja þá niðurstöðu. Verður því ekki fallist á kröfu eigenda Skálar um að miða skuli norðurmörk jarðarinnar við ætlaðan fornan farveg Hellisár.

Óbyggðanefnd telur að lýsing landamerkja „úr afréttarlínu fyrir norðan Leiðólfsfell“ að vestan- verðu og um línu „til afréttar milli norðurs og útnorðurs“ að austanverðu sýni að litið hafi verið svo á að jörðin ætti mörk að afrétti og að þau mörk lægju norðan við Leiðólfsfell að vestanverðu. Nákvæm lega þessara marka verður hins vegar ekki ráðin af orðalagi bréfsins og því nauðsynlegt að skoða aðrar fyrirliggjandi heimildir. Þess ber að geta að engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafréttar liggja fyrir.

Um nyrsta punkt að vestanverðu verður einkum litið til landamerkjalyýsingar Skaftárdals sem samþykkt er vegna Skálar. Þar er mörkum gagnvart Skál lýst frá toppinum á Leiðólfsfelli norður að Eldhrauni. Óbyggðanefnd telur að fyrirliggjandi gögn bendi til þess að umræddur punktur sé í stefnulínu milli hánorðurs og útnorðurs (norðnorðvestur) frá toppinum á Leiðólfsfelli. Norðurmörk Skaftárdals I-III eru tilgreind lína beint í austur úr Miðvatni í Skaftá. Í leiðréttri sáttatillögu sýslu- manns um afréttarmörk, dags. 22. janúar 1998, sem áður er nefnd, er lagt til grundvallar um norður- mörk Skaftárdals I-III að upphafspunktur línu úr Skaftá (Miðvatni) skuli vera efst úr Áningsfit

skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu. Óbyggðanefnd telur að norðausturmörk Skaftárdals I-III séu þar sem þessi lína sker línu sem liggur norðnorðvestur frá toppi Leiðólfsfells en sá skurðarpunktur er um það bil í jaðri Eldhrauns.

Öðrum merkjum er ekki að dreifa sem notuð hafa verið í lýsingum og styðja myndu kröfugerð landeigenda Skálar. Hafa ber í huga að landamerkjalyking Skálar er gerð löngu eftir að farvegur Hellisár breyttist. Er vafalaust að lýsing hefði borið með sér ef eigendur Skálar teldu sig eiga land lengra til norðurs inn í Eldhraun en Skaftárdalur I-III. Samkvæmt þessu telur óbyggðanefnd eðlilegt að líta svo á að lýsing landamerkja „úr afréttarlínu fyrir norðan Leiðólfsfell“ vísi til sama punkts í hraunbrúninni norðnorðvestur við Leiðólfsfell og afmarkar land Skaftárdals I-III í norðaustri.

Landamerkjabréf Skálar lýsir austurmörkum jarðarinnar „til afréttar“ án nánari tilgreiningar. Eldri gögn frá árinu 1859 lýsa merkjum í Hellisá og liggur ekki fyrir að þeim hafi átt að breyta við gerð landamerkjabréfsins. Um þessi mörk veitir landamerkjalyking Holts litla vísbendingu en þar er mörkum gagnvart Skál ekki lýst nákvæmar en að þau liggi norður til afréttar. Mörkum gagnvart afrétti er svo lýst um línu að norðan úr hrauninu norðan við Leiðólfsfell í Lauffetshorn. Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að örnefnið Lauffetshorn væri týnt. Eldri heimildir um landamerki Holts veita ekki frekari vísbendingu hvað þetta varðar. Er því ekki um annað að ræða en að byggja á eldri lýsingum á austurmörkum Skálar í Hellisá.

Eins og hér hefur verið rakið hefur óbyggðanefnd komist að niðurstöðu um nyrstu mörk Skálar bæði í vestri og austri. Telja verður að Hellisá ráði merkjum að einhverju leyti en ákvarða þarf stefnulínu úr norðvesturhorni jarðarinnar að Hellisá. Engar vísbendingar liggja fyrir um hvar þessi lína sker Hellisá. Eins og áður er fram komið er mögulegt að merkjalýsingu hafi verið breytt í þeim tilgangi að halda mörkum því sem næst óbreyttum eftir að farvegur Hellisár færðist sunnar en ekki er hægt með neinni vissu að upplýsa hvar Hellisá rann áður. Í ljósi þessa þykir ekki annað fært en að ákvarða stefnulínu frá áðurgreindum punkti í norðvesturhorni jarðarinnar að Hellisá þar sem hún gengur lengst til norðurs fyrir landi Skálar en að Hellisá ráði síðan sjálf mörkum þar til kemur að punkti í norðausturhorni jarðarinnar. Landamerki, sem ákvörðuð eru með þessum hætti, samræmast einnig ágætlega legu landamerkja jarða sem liggja austan við Skál.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Skál. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Bréfið er áritað af hálfu flestra aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Þá eru landamerkjabréf Skaftárdals, Holts, Ár og Botna árituð af hálfu Skálar og þinglesin. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Skálar hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Skálar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Skál hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1887 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Þá telur óbyggðanefnd afgreiðslu yfirvalda á beiðni um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell í lok 19. aldar ekki til þess fallna að veikja grundvöll beins eignarréttar á því svæði enda var synjunin fyrst og fremst reist á því að jarðir á þessu svæði hefðu fært viðhlítandi rök fyrir því að umrætt nýbýli mundi skerða land þeirra.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Skálar hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðattu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framanagreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Skálar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlenda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Skálar, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.5. Holt I-II

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Holts, dags. 9. maí 1885 og þingl. 17. júní s.á.

Að Holti liggja Skál að vestan og sunnan og Ytri-Dalbær, Heiði og Heiðarsel að austan. Til norðurs er Síðumannaafréttur.

Fjalllendi og gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landssvæðis sem hér um ræðir. Heiðin er ekki samfelld heldur mjög sundur skorin af smáðölum og giljum. Holtsdalur liggur inn með hliðinni að vestanverðu og að austan er Fjaðurá sem rennur um djúpt Fjaðurárgljúfrið. Skaftá rennur fast við hliðarbrekkuna sunnan til þar sem hún fellur víðast í þröngum stökk. Bæjarstæði Holts er í um 150 m hæð yfir sjávarmáli sunnan við Holtsborg. Norðar hækkar land lítið eitt og tekur við svæði er nefnist Steinsheiði. Víða rísa bungur og sker í grónu heiðarlandinu, þar á meðal Bunusker (400 m) og Hellnasker (385 m). Ofar tekur við viðamikil móbergbunga er nefnist Geirlandshraun (586 m) sem er að mestu gróin. Nyrst renna Hellisá og síðan Kálfá í 400 m hæð.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína beint frá toppi Leiðólfsfells í 564 m hæð þangað sem bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðarárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá. Á móti hafa eigendur Holts lýst kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.4.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyðingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trú-

verðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi sé merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Ekki njóti við eldri heimilda um landamerki Holts en landamerkjabréf jarðarinnar frá 1885, að undanskildu afsali frá 1862 þar sem mörkum hins selda sé lýst upp í Geirlandshraun. Í landamerkjabréfinu séu mörk svo dregin norður fyrir Geirlandshraun, sem öll rök bendi til að sé þjóðlenda bæði miðað við landnámsmörk á svæðinu og með hliðsjón af útmældu landi Eintúnaháls, sem áður en til nýbýlis var stofnað var talið utan eignarlanda. Virðist sem mörk Holts hafi við gerð landamerkjabréfsins verið færð til samræmis við legu Eintúnaháls eftir að til beins eignarréttar var stofnað á því landsvæði. Ef eignarlönd hefðu verið beggja vegna Eintúnaháls áður en til nýbýlis var stofnað hefði það land legið sem nes inn í eignarlöndin sem sé fremur ólíklegt. Þá er sérstaklega vísað til þess að umsókn um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell árið 1893 veiki kröfu um beinan eignarrétt að svæðinu verulega en hún hafi tekið til svæðisins frá Skaftá að landi Eintúnaháls. Bara umsóknin segi að landið hafi verið talið almenningur eða afréttur og andstaðan gegn umsókninni sé ekki sönnun fyrir eignarrétti Holts enda hafi eigendur jarðarinnar einkum vísað til nota sinna af landinu er þeir mótmæltu nýbýlisstofnun en ekki eignarréttar.

Af hálfu eigenda Holts I-II, sbr. skjöl nr. 7 og 11(4), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirbyggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrir hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar og staðfesti tilhögun fjallskila að um eignarland sé að ræða. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Bent er á að eigendur jarðarinnar hafi á sínum tíma andmælt þeirri nýbýlastofnun sem vísað sé til af hálfu ríkisins og hafi stjórnvöld á þeim tíma fallist á þau sjónarmið enda hafi landið verið hluti jarðarinnar. Sé því um óræka sönnun þess að um eignarland hafi verið að ræða. Vísað er til 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sem verndi eignarrétt, sbr. og 1. gr. 1. viðauka Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Mannréttindaákvæði verji eignarréttindi sem menn hafi haft réttmætar væntingar um ef ríkisvaldið hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt þann rétt, t.d. með því að þinglýsa eignaskjöllum athugasemdalaust um áratuga skeið. Þá er vísað til úrskurða óbyggðanefndar frá 21. mars 2002.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Holts er rakin í kafla 5.4. Þar kemur fram að Holts er getið í heimildum allt frá síðari hluta 14. aldar. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Holts er lýst í fyrirbyggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðurmerkja jarðarinnar og norðanverðra vestur- og austurmerkja, þ.e. merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Austurmörk Holts gagnvart Heiði og Ytri-Dalbæ og suðurmörk gagnvart Skál eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Holts er samþykkt vegna allra þessara jarða og landamerkjabréf þessara jarða eru samþykkt vegna Holts. Þessi mörk þykja því ekki vekja sérstakan vafa og verða ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Holts verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Elstu heimildir um landamerki Holts eru lýsingar á vesturmörkum jarðarinnar gagnvart Skál sem gerðar voru í tilefni af landamerkjadeilum þar á milli. Þær deilur vörðuð ekki mörk á kröfuvæði íslenska ríkisins og verða því ekki tíundaðar hér að öðru leyti en því að skoðað verður hversu langt til norðurs merkjum er lýst í umræddum heimildum.

Elsta lýsingin á vesturmörkum Holts er áreið á landamerki Holts og Skálar á Síðu frá 1849. Þar er merkjum til fjalla lýst frá ónefndum fossi í Holtsá sem fellur á bergi ofan af fjöllumum í ána þar sem hún tekur á sig olnboga austan undir Kanafjöllum að framan, þráðbeina stefnu á norður, þ.e. miðja vegu á milli útnorðurs og norðurs að réttvísandi áttum og norður í Geirlandshraun. Vesturmörkum Holts er næst lýst í vitnisburðum tveggja manna frá því í júlí 1859. Þar kemur fram að mörkin liggja úr Brúnuskerjum í hæsta hnúkinn á Kanafjöllum og svo beina stefnu í Hellisá. Í ágúst sama ár var gerð áreið á framangreind mörk þar sem eigendur Skálar vildu láta beina stefnu frá Brúnaskeri, fjórðung frá útnorðri til norðurs, ráða norður til afréttar. Á þetta vildu eigendur Holts ekki fallast heldur halda sig við þau mörk sem ákveðin voru við áðurnefnda áreið 1849. Í október 1859 var svo gerð tilraun til sátta. Samkvæmt henni skyldu mörkin liggja úr Brúnuskerjum í austasta og nyrsta hnúk Kanafjalla og svo beina stefnu í Hellisá. Endanleg sát komst svo á í desember 1860. Samkvæmt henni skyldi Holtsá ráða að upptökum sínum uppi í Geirlandshrauni og þaðan bein stefna til afréttar í sömu stefnulínu og vesturmörk Skálar frá eystri Leirumýrarhól í Leiðólfsfell. Í landamerkjabréfi Holts, dags. 9. maí 1885 og þingl. 17. júní s.á., er vesturmörkum gagnvart Skál lýst þannig að Holtsá ráði að Hamarsnefi og þaðan liggja línan mitt á milli hánorðurs og útnorðurs til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Skálar. Merkjum er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi Skálar, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, sem er að sama skapi samþykkt vegna Holts. Eldri heimildir um merki Skálar að þessu leyti, aðrar en þær sem að framan greinir, liggja ekki fyrir.

Austurmörkum Holts gagnvart Heiðarseli er fyrst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar. Þar er merkjum lýst þannig að Fjaðurá ráði norður að efstu upptökum og þaðan lína á milli hánorðurs og útnorðurs til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Heiðarsels. Í sameiginlegu landamerkjabréfi Heiðarsels og Heiðar, dags. 24. maí 1890, er merkjum gagnvart Holti lýst úr Kálfá mitt á milli hásuðurs og landsuðurs í efstu upptök Fjarðarár og þaðan eftir Fjarðará að brunahrauninu. Bréfið er ekki samþykkt sérstaklega vegna Holts. Af fyrirliggjandi heimildum verður ráðið að Fjaðurá og Fjarðará eru sama áin. Mörkum er þannig lýst með sambærilegum hætti. Áður hafði staðið ágreiningur um mörk Holts og Heiðarsels en þann ágreiningur virðist hafa verið búið að útljá á þeim tíma sem landamerkjabréfin voru gerði, sbr. nánari umfjöllun í kafla 6.6.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins varðandi mörk jarðarinnar til norðurs þarfnast sérstakrar athugunar. Þar kemur fram að landamerki milli afréttar og Holtsins séu að norðan úr hrauninu norðan við Leiðólfsfell, lína í Lauffetshorn. Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að örnefnið Lauffetshorn væri týnt og veitir þessi lýsing því litla vísbendingu. Hvorki liggja fyrir eldri heimildir um norðurmörk Holts né heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafréttar. Er því nauðsynlegt að líta til annarra fyrirliggjandi heimilda um afmörkun Holts til norðurs.

Eldri heimildir um merki Holts lýsa mörkum að vestanverðu almennt úr Hellisá. Ekki verður annað talið en að með því sé átt við Hellisá á ritunartíma þeirra, þ.e. eftir að áin breytti um farveg. Er því ekki um annað að ræða en að byggja á þessum gögnum um landamerki Holts. Þá lýsir landamerkjabréf Heiðarsels og Heiðar mörkum gagnvart Holti úr Kálfá en hún rennur í Hellisá.

Að framangreindu virtu telur óbyggðanefnd eðlilegt að líta svo á að mörk Holts gagnvart Síðumannaafrétti fylgi Hellisá þangað sem Kálfá rennur í hana og síðan Kálfá að mörkum gagnvart Heiðarseli eins og krafa er gerð um af hálfu eigenda Holts í máli þessu. Þessu til stuðnings má vísa til lýsingar á norðurmörkum í fyrirliggjandi heimildum um merki bæði Heiðarsels og Eintúnaháls en þar er bæði vestur- og austurmerkjum lýst í Kálfá. Norðan bæði Heiðarsels og Eintúnaháls virðist Kálfá því hafa ráðið mörkum gagnvart afrétti, sbr. einnig umfjöllun í köflum

6.6. og 6.7. Er því um eðlilegt framhald merkja gagnvar afrétti að ræða. Þessi niðurstaða er enn fremur í samræmi við fyrirliggjandi heimildir og niðurstöðu óbyggðanefndar um merki Skálar gagnvart afrétti, sbr. umfjöllun í kafla 6.4.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Holt. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Bréfið er áritað af hálfu aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Holts. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Holts hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Holts hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Holt hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1885 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta, skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum, sem í byggð eru, nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Þá telur óbyggðanefnd afgreiðslu yfirvalda á beiðni um stofnun nýbýlis við Leiðólfsfell í lok 19. aldar ekki til þess fallna að veikja grundvöll beins eignarréttar á því svæði enda var synjunin fyrst og fremst reist á því að jarðir á þessu svæði hefðu fært viðhlítandi rök fyrir því að umrætt nýbýli mundi skerða land þeirra.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Holts hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Holts sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Holts, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.6. Heiðarsel I-II

Hér verður fjallað um þann hluta þess landsvæðis sem lýst er í landamerkjabréfi Heiðar og Heiðarsels, dags. 24. maí 1890 og þingl. 19. júní s.á., sem Heiðarseli tilheyrir.

Að Heiðarseli liggja Holt að vestanverðu og Eintúnaháls, Kirkjubæjarklaustur og Hunkubakkar að austanverðu. Til norðurs liggur Síðumannaafreittur og til suðurs Heiði.

Fjalllendi og gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Selá rennur um mýrlendan dal sem liggur inn með heiðarlandinu og kallast Skálir. Bæjarstæði Heiðarsels er í heiðinni austan Selár. Norðar hækkar land lítið eitt og rísa í landslaginu bungur og sker, þar á meðal Skálasker, Geldingasker og ofar Lágöxl (461 m) og Háöxl (571 m). Þá tekur við viðamikil móbergsbunga er nefnist Geirlandshraun. Það er sundurskorið af giljum en annars að mestu vaxið mosa og lyngi. Nyrst rennur Kálfá í 400 m hæð.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína beint frá toppi Leiðólfsfells í 564 m hæð þangað sem bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá. Á móti hafa eigendur Heiðarsels lýst kröfu um beinan eignarrétt að umræddu landsvæði að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.6.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyásingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið lítið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Kröfugerð eigenda Heiðarsels sé mjög á skjön við landfræðilega legu nýbýlisins að Eintúnahálsi sem áður en til nýbýlis var stofnað var talið utan eignarlanda. Virðist sem mörk Heiðarsels hafi við gerð landamerkjabréfsins verið færð til samræmis við legu Eintúnaháls eftir að til beins eignarréttar var stofnað á því landsvæði. Ef eignarlönd hefðu verið beggja vegna Eintúnaháls, áður en til nýbýlis var stofnað, hefði það land legið sem nes inn í eignarlöndin sem sé fremur ólíklegt.

Af hálfu eigenda Heiðarsels I-II, sbr. skjöl nr. 16 og 11(14), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar Heiðarsels, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirliggjandi þinglýstra afsala og öðrum eignarheimildum sem aldrei fyrr hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar. Þeir hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Sé því um óræka sönnun þess að um eignarland hafi verið að ræða.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Heiðarsels er rakin í kafla 5.5. Þar kemur fram að jarðarinnar Heiðar er getið í heimildum allt frá því á fyrri hluta 13. aldar. Heiðarsels er svo fyrst getið í heimild frá 1845 og virðist þá hafa verið gerð að hálfendu til móts við Heiði. Af heimildum verður ráðið að frá þeim tíma hafi verið um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Heiðarsels er lýst í fyrirbyggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja jarðarinnar, þ.e. að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Suðurmörk Heiðarsels gagnvart Heiði og austurmörk gagnvart Kirkjubæjarklaustri og Hunkubökkum eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf fyrir Heiði og Heiðarsel er sameiginlegt og samþykkt af eiganda jarðanna. Það er hvorki samþykkt sérstaklega vegna Kirkjubæjarklausturs né Hunkubakka. Hvorki hefur fundist landamerkjabréf fyrir Kirkjubæjarklaustur né Hunkubakka. Þessi mörk þykja hins vegar ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Heiðarsels verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Í fyrirbyggjandi heimildum um landamerki Heiðarsels er merkjum að vestan-, austan- og sunnanverðu lýst en norðurmörkum ekki lýst sérstaklega.

Fyrstu lýsinguna á vesturmörkum Heiðarsels gagnvart Holti er að finna í úttekt Heiðar frá árinu 1847. Þar segir að ágreiningur sé um landamerki að vestan en mælt sé að markið liggja úr Hellisnesi í Tæpigötu til norðurs, þaðan sömu stefnu í Markstein á Steinsheiði, úr þessum steini í sömu stefnu í Geirlandshraun. Vesturmörkum er svo lýst með öðrum hætti í landamerkjabréfi Heiðar og Heiðarsels, dags. 24. maí 1890 og þingl. 19. júní s.á., þannig að lína skuli dregin úr Kálfá mitt á milli hásuðurs og landsuðurs í efstu upptök Fjarðará; þaðan ráði Fjarðará að brunahrauninu. Bréfið er ekki samþykkt sérstaklega vegna Holts. Merkjum er hins vegar lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi Holts, dags. 9. maí 1885 og þingl. 17. júní s.á., þannig að Fjaðurá ráði norður að efstu upptökum og þaðan lína á milli hánorðurs og útnorðurs til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Heiðarsels. Af fyrirbyggjandi heimildum verður ráðið að Fjaðurá og Fjarðará eru sama áin. Á þeim tíma sem landamerkjabréfin voru gerð virðist því hafa verið búið að útkljá framangreindan ágreining. Eldri heimildir um merki Holts að þessu leyti liggja ekki fyrir.

Fyrstu lýsinguna á austurmörkum Heiðarsels gagnvart Eintúnahálsi er að finna í framangreindri úttekt frá árinu 1847. Þar er þessum mörkum lýst úr Rastargili í öxlina fyrir vestan Stjórnarbotna. Í landamerkjabréfi Heiðar og Heiðarsels er mörkum gagnvart Eintúnahálsi svo lýst úr Rastargili í vörðu á Stjórnarbotnaöxlinni háu og þaðan beina línu í Kálfá. Bréfið er ekki samþykkt sérstaklega vegna Eintúnaháls. Í lýsingu á landamerkjum Eintúnaháls í dómi uppkveðnum á Kleifum 1. október 1834, þegar jörðinni var úthlutað landi sem nýbýli, er merkjum að þessu leyti lýst úr brúninni á Geldingaskeri upp yfir Rastargili miðju í hæstu öxlina milli Stjórnarbotna og Fjaðarárbotna og þaðan beina stefnu norður eftir Geirlandshrauni í Kálfá. Landamerkjabréfið er þannig í ágætu samræmi bæði við lýsinguna í dómnum og lýsinguna ú úttektinni svo langt sem hún nær.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins varðandi mörk jarðarinnar til norðurs þarfnast hins vegar frekari athugunar. Sem að framan greinir er norðurmörkum Heiðarsels gagnvart Síðumannaafreitti ekki lýst sérstaklega í landamerkjabréfi jarðarinnar en bæði vestur- og austurmerkjum lýst í Kálfá. Engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafreittar liggja fyrir. Eina fyrirbyggjandi heimildin um suðurmörk Síðumannaafreittar að þessu leyti er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19. júní 1998, þar sem óskað er eftir að sýslumaður kanni hvort sú lýsing sem þar kemur fram sé í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila. Sú lýsing miðar við að Kálfá ráði afréttarmörkum á þessu svæði.

Óbyggðanefnd telur að landamerkjalyýsing Heiðarsels sýni glögg að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar næðu að Kálfá. Merkjum til vesturs er lýst úr Kálfá og merkjum til austurs er lýst í Kálfá en norðurmörkum ekki lýst að öðru leyti. Kálfá hefur þannig afmarkað land jarðarinnar að norðanverðu með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Þessu til frekari stuðnings má vísa til þess að í fyrirbyggjandi heimildum um merki Holts og Eintúnaháls er merkjum lýst í Kálfá. Norðan Holts, Heiðarsels og Eintúnaháls virðist Kálfá því hafa ráðið mörkum gagnvart afrétti, sbr. einnig umfjöllun í köflum 6.5. og 6.7. Er því um eðlilegt framhald merkja gagnvart afrétti að ræða. Enn fremur er þetta á ágætu samræmi við fyrirbyggjandi heimildir og niðurstöðu óbyggðanefndar um merki Skálar gagnvart afrétti, sbr. kafla 6.4.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Heiðarsel. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Sá formgalli sem er á Heiðarselsbréfinu að því leyti að áritanir vegna aðliggjandi vantar verður því ekki talinn hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi. Framangreint bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Heiðarsels hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Heiðarsels hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Heiðarsel hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta skuli skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum, sem í byggð eru, nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Heiðarsels hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Heiðarsels sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Heiðarsels, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.7. Eintúnaháls

Hér verður fjallað um landsvæði það, sem lýst er í dómi uppkveðnum á Kleifum 1. október 1834, þegar Eintúnahálsi var úthlutað landi sem nýbýli.

Að Eintúnahálsi liggja Heiðarsel að vestan og sunnan og Mörtunga og Geirland að austan. Til norðurs er Síðumannafréttur.

Fjalllendi og gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landssvæðis sem hér um ræðir. Að norðan rís Geirlandshraun, móbergsbunga sem nær 648 m hæð í Markhnúk. Sunnan Geirlandshrauns hallar landinu tiltölulega jafnt en áin Stjórn á þar upptök sín í Stjórnarbotnum og rennur um Stjórnargljúfur framan í hrauninu. Norður af Geirlandshrauni lækkar landið og rennur þar áin Kálfá nyrst í 400 m hæð.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína beint frá toppi Leiðólfsfells í 564 m hæð þangað sem bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá. Þaðan fylgir línan Kálfá í upptök hennar í land-norðri. Þaðan liggur línan vestur fyrir Lauffellið að ármótum þar sem Innri-Geirlandsá beygir í norðaustur, svo fylgir línan Geirlandsá áfram. Á móti hefur eigandi Eintúnaháls lýst kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem hann telur að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.6.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyðsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Þá kemur fram að íslenska ríkið viðurkenni lög sem stofnunarhátt beins eignarréttar og að land Eintúnaháls sé á þeim grundvelli undirorpið beinum eignarrétti.

Af hálfu eiganda Eintúnaháls, sbr. skjöl nr. 5 og 5(3), er því haldið fram að land á þessu svæði hafi allt verið numið og nýtt á einhvern hátt á hverjum tíma. Landamerki hafi verið átölulaus og landamerkjabréfum þinglýst án athugasemda. Íslenska ríkið beri sönnunarbyrðina fyrir því að landamerkjum sé ranglega lýst í heimildum þessum. Bent er á að í raun virðist ekki vera um ágreining að ræða heldur sé líklega um að kenna ónákvæmni við kortagerð í upphafi málsins.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Eintúnaháls er rakin í kafla 5.6. Þar kemur fram að til nýbýlis var stofnað að Eintúnahálsi með dómi uppkveðnum á Kleifum 1. október 1834, á grundvelli nýbýlatilskipunar um landnám og byggingu eyðijarða sem gefin var út 15. apríl 1776. Af heimildum verður ráðið að frá þeim tíma hafi verið um sjálfstæða jörð að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Eintúnaháls er lýst í fyrirliggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja jarðarinnar, þ.e. að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Austurmörk Eintúnaháls gagnvart Geirlandi eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Geirlands lýsir mörkum gagnvart Eintúnahálsi ekki sérstaklega en vísar til þess að tiltekin lína ráði norður að útmældu landi Eintúnaháls. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Eintúnaháls verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Eina fyrirliggjandi heimildin um landamerki Eintúnaháls er framangreindur dómur frá 1. október 1834, sem síðar var tekinn upp sem landamerkjalyðsing jarðarinnar. Þar er mörkum Eintúnaháls gagnvart Heiðarseli, Mörtungu og Geirlandi lýst en norðurmörkum gagnvart Síðumannafrétti ekki lýst sérstaklega. Vesturmörkum Eintúnaháls gagnvart Heiðarseli er í dóminum lýst úr brúninni á

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Geldingaskeri upp yfir Rastargili miðju í hæstu öxlina milli Stjórnarbotna og Fjaðurárbotna og þaðan beina stefnu norður eftir Geirlandsþrauni í Kálfá. Merkjum er lýst með sambærilegum hætti í sameiginlegu landamerkjabréfi Heiðar og Heiðarsels, dags. 24. maí 1890 og þingl. 19. júní 1890. Það er ekki sérstaklega samþykkt vegna Eintúnaháls.

Austurmerkjum Eintúnaháls gagnvart Mörtungu er í dóminum lýst þannig að Geirlandsá ráði allt norður að vesturenda á Lauffelli og síðan úr vesturenda Lauffells beint að upptökum Kálfár úr landnorðri. Í landamerkjabréfi Mörtungu, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, er merkjum gagnvart Eintúnahálsi lýst þannig að Geirlandsá ráði norður til Lauffells og svo lækur, er renni niður í Geirlandsá fyrir vestan Lauffell allt norður að upptökum hans, síðan beina línu þaðan og norður til Hellisár. Bréfið er samþykkt vegna Eintúnaháls. Merkjum Mörtungu er því lýst með öðrum hætti þegar komið er norður fyrir Lauffell. Í kröfugerði eiganda Eintúnaháls er við það miðað að upptök Geirlandsár séu þau sömu og upptök þess lækjar, sem vísað er til í landamerkjalytingu Mörtungu, nánast í hánorður af Lauffelli. Krafa er síðan gerð um að merki jarðarinnar séu „lína til norðurs til upptaka Kálfár“. Samkvæmt kröfugerð eiganda Eintúnaháls liggur lína þessi í hánorður frá umræddum upptökum lækjarins. Í skýrslutöku fyrir óbyggðanefnd kom fram af hálfu Árna Jóns Eliassonar, oddvita Skaftárhrepps, að upptök Kálfár væru vestan við kröfulínu vegna jarðarinnar, en þótt hefði eðlilegt að haga kröfugerð með þessum hætti þar sem merki Mörtungu væru mjög skýr að þessu leyti. Í þessu sambandi er rétt að taka það fram að landamerkjalyting Mörtungu er ekki í fullkomnu samræmi við eldri heimildir um merki jarðarinnar sem allar lýsa mörkum um Geirlandsá, sbr. umfjöllun í kafla 6.8.

Að framangreindu virtu er ljóst að merki Eintúnaháls samkvæmt áður nefndum dómi liggja vestar en krafa er gerð um í máli þessu og verður við það miðað í úrskurði þessum að austurmörk Eintúnaháls fylgi Stjórn í Krókinn fyrir norðan og vestan Helgustaðafjall, beint í Fagrafoss, úr því ráði Geirlandsá að upptökum hennar og þaðan bein lína í upptök Kálfár. Óbyggðanefnd telur eðlilegt að túlka orðalag dómsins þannig að miða skuli við upptök Geirlandsár í upptökum þess lækjar sem nefndur er í landamerkjabréfi Mörtungu eins og krafist er af hálfu eiganda Eintúnaháls þrátt fyrir aðra stefnu frá Lauffelli.

Þá þarfnast óljóst orðalag dómsins frá 1832 varðandi mörk jarðarinnar til norðurs frekari athugunar. Sem að framan greinir er norðurmörkum Eintúnaháls gagnvart Síðumannaafrétti ekki lýst sérstaklega í dóminum en bæði vestur- og austurmerkjum lýst í Kálfá. Engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafréttar liggja fyrir. Eina fyrirliggjandi heimildin um suðurmörk Síðumannaafréttar að þessu leyti er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19.6.1998, þar sem óskað er eftir að sýslumaður kanni hvort sú lýsing sem þar kemur fram sé í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila. Sú lýsing miðar við að Kálfá ráði afréttarmörkum á þessu svæði.

Óbyggðanefnd telur að lýsing á landamerkjum Eintúnaháls í dóminum frá 1834 sýni glögg að miða hafi átt merki hennar við Kálfá. Merkjum til vesturs og austurs er lýst í Kálfá en norðurmörkum ekki lýst að öðru leyti. Kálfá hefur þannig afmarkað hið útmælda land að norðanverðu með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunarið. Þessu til frekari stuðnings má vísa til þess að í fyrirliggjandi heimildum um merki Holts og Heiðarsels er merkjum lýst í Kálfá. Norðan Holts, Heiðarsels og Eintúnaháls virðist Kálfá því hafa ráðið mörkum gagnvart afrétti, sbr. einnig umfjöllun í köflum 6.5. og 6.6. Er því um eðlilegt framhald merkja gagnvart afrétti að ræða. Enn fremur er þetta á ágætu samræmi við fyrirliggjandi heimildir og niðurstöðu óbyggðanefndar um merki Skálar gagnvart afrétti, sbr. kafla 6.4.

Hér að framan hefur verið komist að niðurstöðu um merki Eintúnaháls. Kemur þá til skoðunar hvort land innan þeirra merkja hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að frá stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi hafi jörðin verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru í

dóminum frá 1832 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Búið var á Eintúnahálsi til ársins 1934 og þremur árum síðar var jörðin seld Kirkjubæjarhreppi. Frá þeim tíma hefur land jarðarinnar verið nýtt til beitars ásamt Síðumannaafreitti. Nýting jarðarinnar með þessum hætti breytir engu um eignarréttarlega stöðu landsins.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Eintúnaháls hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Eintúnaháls sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Eintúnaháls, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.8. Mörtunga I-II

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Mörtungu, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, sem og fyrirliggjandi eldri heimildum um merki jarðarinnar.

Að Mörtungu liggja Eintúnaháls að vestanverðu og Prestsbakkajarðir að austanverðu. Að norðanverðu liggur Síðumannaafreittur og að sunnanverðu Geirland.

Fjalllendi og víðlent gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Að norðvestan er fjalllendi og heiðarland tiltölulega slétt þó einstakar bungur og sker rísi í landslaginu. Að norðaustan ris land hæst í Geirlandsárbotnum (696 m) við upptök Geirlandsár. Á suðvestanverðu svæðinu rísa Lambatungur (521 m) og þar fyrir austan vesturhluti Kaldbaks (hæst 703 m). Mörtunguheiði liggur suður af Kaldbaki (305 m) og þar suður af er bæjarstæði Mörtungu. Undirlendi er lítið.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr upptökum Kálfár í landnorðri, vestur fyrir Lauffellið að ármótum þar sem Innri-Geirlandsá beygir í norðaustur. Svo fylgir línan Geirlandsá í Fagrafoss og svo áfram að gili sem Miðtungnaá rennur eftir. Þaðan liggur línan upp eftir umræddu gili og í punkt í 685 m hæð á Kaldbaki. Þaðan er tekin sjónhending í toppinn á Hnútu. Samkvæmt þessari kröfugerð eru m.a. Lambatungur og stærstur hluti Kaldbaks innan þjóðlendu. Á móti hafa eigendur Mörtungu gert kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.7.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalýsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið lítið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Ekki liggja fyrir glöggar heimildir um landamerki Mörtungu eldri en landamerkjabréf jarðarinnar frá 1886. Það leiði af dómi um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi að landið frá suðurbrúnum Geirlandshrauns og norður að Lauffellsmýrum sem og Lauffell hafi verið í almenningi. Þar með séu líkur á að land þar fyrir austan hafi einnig verið í almenningi. Austur af landi Eintúnaháls séu Lambatungur sem samkvæmt máldaga frá 1150 séu afreittur frá kristbúinu á Breiðabólstað. Suður af Lambatungum sé svo Geirlandsheiði sem samkvæmt umræddum máldaga tilheyrði einnig krist-

búinu á Breiðabólstað. Þrátt fyrir þetta nái merkjalýsing Mörtungu til Lambatungna auk alls lands með fram Geirlandsá austan við Eintúnahálsland norður fyrir Lauffell og þaðan að Hellisá. Að austanverðu sé merkjum hins vegar lýst skemur eða norður til afréttar á Kaldbak og sé kröfulína íslenska ríkisins miðuð við þá lýsingu. Samkvæmt þeirri lýsingu sé Kaldbakur afréttur. Því er haldið fram að vesturmerki Mörtungu séu greinilega færð til norðurs samhliða stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi. Augljóslega sé um síðari tíma viðbót að ræða.

Af hálfu eigenda Mörtungu I-II, sbr. skjöl nr. 10 og 11(14), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirbyggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrr hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Landamerki Mörtungu séu gömul og bendi til að jörðin hafi verið numin allt til afréttarmarka. Reyndar hafi landnám náð mun norðar en land jarðarinnar nú. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars hafi not hennar verið háð leyfi eigenda og staðfesti tilhögun fjallskila að um eignarland sé að ræða. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Sé því um óræka sönnun þess að um eignarland hafi verið að ræða. Vísað er til 72. gr. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, sem verndi eignarrétt, sbr. og 1. gr. 1. viðauka Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Mannréttindaákvæði verji eignarréttindi sem menn hafi haft réttmætar væntingar um ef ríkisvald hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt þann rétt, t.d. með því að þinglýsa eignaskjölum athugasemdalaust um áratuga skeið. Þá er vísað til úrskurða óbyggðanefndar frá 21. mars 2002.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Mörtungu er rakin í kafla 5.7. Þar kemur fram að Mörtungu er getið í heimildum allt frá 1218. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Mörtungu er lýst í fyrirbyggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Suðurmörk Mörtungu gagnvart Geirlandi eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Mörtungu er samþykkt vegna Geirlands. Landamerkjabréf Geirlands virðist ekki vera samþykkt vegna Mörtungu en lýsingum bréfanna ber saman. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Mörtungu verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Í öllum fyrirbyggjandi heimildum um landamerki Mörtungu er vestur-, austur- og suðurmörkum jarðarinnar lýst en norðurmörkum hvergi lýst sérstaklega.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum Mörtungu er að finna í úttekt frá árinu 1847. Þar kemur fram að Geirlandsá ráði mörkum að vestan. Mörkum er lýst með sama hætti í úttekt frá árinu 1857. Í lýsingu á landamerkjum Eintúnaháls eftir dómi uppkveðnum á Kleifum 1. október 1832 kemur fram að Geirlandsá ráði allt norður að vesturenda á Lauffelli og síðan úr vesturenda Lauffells beint að upptökum Kálfár úr landnorðri. Hvorki eldri heimildir um mörk Eintúnaháls að þessu leyti né sérstakt landamerkjabréf fyrir Eintúnaháls liggja fyrir. Vesturmörkum Mörtungu gagnvart Eintúnahálsi er næst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887. Þar er merkjum lýst þannig að Geirlandsá ráði norður til Lauffells og svo lækur er renni niður í Geirlandsá fyrir vestan Lauffell allt norður að upptökum hans, síðan beina línu þaðan og norður til Hellisár. Bréfið er samþykkt vegna Eintúnaháls. Í kröfugerð eigenda Mörtungu eru upptök Geirlandsár talin vera í upptökum umrædds lækjar. Eins og fram kemur í umfjöllun um jörðina Eintúnaháls telur óbyggðanefnd einnig að miða skuli upptök Geirlandsár við upptök þessa lækjar sem nefndur er í bréfinu,

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

sbr. umfjöllun í kafla 6.7. Lýsingin í landamerkjabréfi Mörtungu er þannig í samræmi við lýsingar í eldri heimildum að öðru leyti en um stefnulínu úr upptökum lækjarins til Hellisár. Sá hluti lýsingarinnar er í ósamræmi við eldri lýsingar sem þó eru tiltölulega skýrar að þessu leyti, þ.e. að land jarðarinnar nái norður að upptökum Geirlandsár. Ætla má að skýrar hefði verið vísað til þeirra norðurmarka í hinum eldri heimildum hefðu þau verið talin afmarka land jarðarinnar. Þá verður ekki horft fram hjá því að merkjum Eintúnaháls og Heiðarsels gagnvart Síðumannaafrétti er lýst í Kálfá en ekki Hellisá og því ekkert sem bendir til þess að Hellisá hafi skilið að afréttinn og jarðir á þessu svæði. Má þvert á móti ætla, miðað við afmörkun Eintúnaháls í dóminum frá 1832, að nyrstu mörk Mörtungu að vestan gagnvart Síðumannaafrétti liggi einmitt í upptökum Geirlandsár. Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd landamerkjabréf Mörtungu ekki eiga við rök að styðjast að þessu leyti. Verður því við það miðað í úrskurði þessum að land Mörtungu hafi ekki náð lengra til norðurs en að upptökum greinds lækjar sem rennur í Geirlandsá og að lýsing á merkjum jarðarinnar í Hellisá í landamerkjabréfi hennar hafi ekki sjálfstæða þýðingu.

Fyrstu lýsinguna á austurmörkum Mörtungu er einnig að finna í framangreindri úttekt frá 1847. Þar kemur fram að Þverá ráði að austan. Mörkum er lýst með sama hætti í úttekt frá árinu 1857. Mörtungu gagnvart Prestsbakkajörðum er næst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar þannig að Þverá ráði norður til afréttar á Kaldbak. Bréfið er áritað vegna Prestsbakka. Í landamerkjabréfi Prestsbakka með hjáleigunni Prestsbakkakoti, dags. 4. júní 1890 og þingl. 19. s.m., kemur fram að Þverá ráði. Bréfið er ekki áritað sérstaklega vegna Mörtungu. Eldri heimildir um merki Prestsbakka að þessu leyti liggja ekki fyrir. Framangreindum lýsingum ber þannig öllum saman þótt lýsingin í landamerkjabréfi Mörtungu sé nokkuð nákvæmari. Samkvæmt framangreindu er austurmörkum Mörtungu því ekki lýst lengra en að upptökum Þverár.

Hér að framan hefur verið komist að niðurstöðu um nyrstu landamerkjapunkta Mörtungu til vesturs og austurs. Sérstakrar athugunar þarfnast svo ósamræmi í kröfugerð jarðeigenda við fyrirliggjandi heimildir um landamerki Mörtungu að þessu leyti. Verður fyrst vikið að vesturmörkum jarðarinnar og síðan að austurmörkum.

Sem að framan greinir er það niðurstaða óbyggðanefndar að lýsing á merkjum Mörtungu í Hellisá í landamerkjabréfi jarðarinnar hafi ekki sjálfstæða þýðingu enda er hún bæði í ósamræmi við eldri heimildir um merki Mörtungu og fyrirliggjandi heimildir um merki aðliggjandi jarða. Kemur þá til álita hvort eigendur Mörtungu hafi eignast land norðan við upptök Geirlandsár fyrir hefð. Eins og fram er komið hefur nýting landsins einskorðast við beitarafnot. Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að afréttargirðing liggur um jörðina talsvert sunnan við upptök bæði Geirlandsár og Þverár. Norðurhluti jarðarinnar er nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti. Girðingin liggur að hluta til norðan við kröfulínu íslenska ríkisins en því hefur ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun eignarlands á Síðu. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Allt land norðan afréttargirðingar er smalað í samhengi, sbr. umfjöllun í kafla 5.12. Smölun er skipulögð sameiginlega fyrir afréttinn og land jarðanna norðan afréttargirðingar og smala eigendur Mörtungu og Prestsbakka Þverártungur og austanverðan Kaldbak. Í skýrslutökum komu ekki fram nein sjónarmið eða staðhæfingar um að glögg skil væru á hvar land Mörtungu endaði og land Síðumannaafréttar tæki við. Þá liggja engin gögn eða upplýsingar fyrir um að eigendur Mörtungu, nú eða fyrr, hafi nýtt land norðan upptaka Geirlandsár með öðrum hætti en aðrir jarðeigendur á Síðu og hefur því ekki verið haldið fram í málinu. Þá er til þess að líta að í minnispunktum, dags. 30. september 1998, sem undirritaðir eru af eigendum Mörtungu og fyrirvarsmönnum hreppsins, kom fram að óvissa væri um staðsetningu landamerkja milli Mörtungu og Eintúnaháls annars vegar og sömu jarða og almennings hins vegar.

Þegar þessi aðstaða er virt í heild sinni telur óbyggðanefnd að þrátt fyrir tilgreiningu í landamerkjabréfi Mörtungu um að land jarðarinnar næði til Hellisár í norðri hafi eigendur hennar aldrei farið með umrætt land sem sína eign.

Í ljósi alls þess, sem hér hefur verið rakið, telur óbyggðanefnd að eigendur Mörtungu hafi ekki haft réttmætar ástæður til að vænta þess að land þeirra næði norður fyrir upptök Geirlandsár. Á það verður því ekki fallist að eigendur Mörtungu hafi eignast land svo langt til norðurs fyrir hefð.

Sem að framan greinir er nyrsti punktur að austanverðu í fyrirbyggjandi heimildum um landamerki Mörtungu í upptökum Þverár. Kröfugerð jarðeigenda miðar þó við að austurmörk jarðarinnar nái u.þ.b. 4 km lengra til norðurs. Ekkert í landamerkjabréfi jarðarinnar eða öðrum fyrirbyggjandi heimildum gefur tilefni til að ætla að land jarðarinnar nái svo langt til norðurs. Lýsing á Síðumannafrétti frá 1998 hefur enga þýðingu í þessu sambandi enda byggist hún ekki á eldri skjallegum heimildum. Eigendur Mörtungu hafa ekki sýnt fram á að þeir hafi réttmætar væntingar til þess að land þeirra nái lengra til norðurs en landamerkjabréf jarðarinnar sjálft tilgreinir. Af hálfu óbyggðanefndar verður því ekki fallist á kröfugerð landeigenda að þessu leyti.

Þá þarfnast norðurmörk jarðarinnar sérstakrar athugunar en eins og áður er rakið liggja engar heimildir um nákvæma legu þeirra fyrir. Heimildir um norðurmörk jarða á Síðu frá vesturmörkum Mörtungu að austurmörkum Brattlands eru mjög óljósar. Þá liggja engar sjálfstæðar heimildir um mörk Síðumannafréttar að þessu leyti fyrir. Í landamerkjabréfum þeirra jarða sem á umræddu svæði liggja er merkjum gjarnan lýst til afréttar án nánari tilgreiningar og í þeim tilvikum að norðurmörkum er sérstaklega lýst er um óljósar lýsingar að ræða. Náttúrulegar aðstæður á þessu landsvæði veita að sama skapi litla vísbendingu og engin glögg skil frá náttúrunnar hendi að styðjast við. Að þessu virtu telur óbyggðanefnd eðlilegast að draga beina línu á milli upptaka Geirlandsár að vestan austur að upptökum Þverár. Upptök Þverár verða ekki tilgreind með nákvæmum hætti. Af hálfu eigenda Mörtungu hafa upptökin verið færð á kort þar sem kröfulína íslenska ríkisins sker kröfulínu eigenda jarðarinnar. Ekki hafa verið gerðar athugasemdir við þá staðsetningu og verður því við hana miðað í úrskurði þessum.

Enginn vafi er á því samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land Mörtungu næði norður að mörkum Síðumannafréttar. Það leiðir því af framangreindri niðurstöðu óbyggðanefndar um landamerki Mörtungu til norðurs, að suðurmörk Síðumannafréttar liggja sunnar fyrir landi Mörtungu en krafa er gerð um í máli þessu. Um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem liggur á milli línunnar úr upptökum Geirlandsár í upptök Þverár og kröfulínu landeigenda verður fjallað í kafla 6.12.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Mörtungu. Þar er merkjum lýst mun lengra til norðurs en í eldri landamerkjalýsingum í úttektum frá árunum 1847 og 1857 sem þó eru tiltölulega skýrar. Ekki er í ljós leitt að land norðan upptaka Geirlandsár, eins og þau hafa verið ákvörðuð hér að framan, hafi verið innan landamerkja Mörtungu fyrir gerð landamerkjabréfsins árið 1886. Fyrirbyggjandi gögn benda hins vegar ekki til annars en að landamerkjum Mörtungu til annarra átta sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nær. Landamerkjabréf Mörtungu er áritað af hálfu aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og er ekki að sjá að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágretta. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Mörtungu.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Mörtungu hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Mörtunga hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan framangreindra marka hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggæringum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Eins og rakið er í kafla 5.7. greina heimildir frá því að kristsbúið og síðar þjóðjörðin á Breiðabólstað hafi átt upprekstur í Lambatungum sem samkvæmt framangreindu eru innan merkja Mörtungu. Umfjöllun um upprekstur þennan er í framangreindum heimildum skipað þar sem greint er

frá réttindum jarðarinnar til selsáturs, upprekstrar á Síðumannaafrétt o.þ.h. auk þess sem beinlínis er tekið fram í úttekt frá 1890 að jörðin eigi „lambaupprekstur í svokölluðum Lambatúngum í Mörtúngu landi“. Með hliðsjón af þessu verður talið að um ítak Breiðabólstaðar í land Mörtungu hafi verið að ræða en óbyggðanefnd telur tilvist ítaks fremur benda til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi a.m.k. einhvern tíman verið eignarland.

Áður er fjallað um afréttargirðingu sem liggur um land Mörtungu en land norðan hennar er nýtt til beitars ásamt Síðumannaafrétti. Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum er að fjallskilum lúta skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Mörtungu hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að viðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Mörtungu sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlenda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Mörtungu, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.9. Prestsbakkajarðir

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi „prestsetursins Prestbakka í Vesturskaftafellssýslu með hjáleigunni Prestbakkakoti“, dags. 4. júní 1890 og þingl. 19. s.m.

Að Prestsbakkajörðunum liggja Mörtunga og Geirland að vestanverðu og Hörgsdalur að austanverðu. Að norðanverðu liggur Síðumannaafréttur og Breiðabólstaður að sunnanverðu.

Fjalllendi og gróið heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir, upp frá bæjarstæði Prestsbakkabýla rís landið með 100 m hárrí heiðarbrún. Ofan við brúnina hækkar land lítið eitt og tekur við svæði er nefnist Prestsbakkaheiði. Upp frá Prestsbakkaheiðinni er allmikill fjallaklasi er nefnist Kaldbakur og sést víða að. Þá eru Þverártungur, dalur milli Prestsbakka-Kaldbaks og Mörtungu-Kaldbaks. Þar upp af er 703 m hár hnúkur sem heitir Háihnúkur. Annar hærri er vestar, 732 m hár.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr punkti í 685 m hæð á Kaldbaki sjónhendingu í toppinn á Hnútu. Á móti hafa eigendur Prestsbakkajarða gert kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðanna. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.8.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalysingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr

trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Loks er vísað til þess að jarðir fyrir austan Mörtungu lýsi landamerkjum ekki norður fyrir Kaldbak og með því hugsanleg landnámsmörk.

Af hálfu eigenda Prestsbakkajarða, sbr. skjöl nr. 11 og 11(14), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirliggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrr hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar, og staðfesti tilhögun fjallskila að um eignarland sé að ræða. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Vísað er til 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sem verndi eignarrétt, sbr. og 1. gr. 1. viðauka Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Mannréttindaákvæði verji eignarréttindi sem menn hafa haft réttmætar væntingar um ef ríkisvald hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt þann rétt, t.d. með því að þinglýsa eignaskjölum athugasemdalaust um áratuga skeið. Þá er vísað til úrskurða óbyggðanefndar frá 21. mars 2002.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Prestsbakka er rakin í kafla 5.8. Þar kemur fram að Prestsbakka er getið í heimildum allt frá 1397. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Prestsbakkajarða er lýst í fyrirliggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja jarðarinnar, þ.e. merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Suðurmörk gagnvart Breiðabólstað sem og vesturmörk gagnvart Geirlandi eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Prestsbakkajarða er samþykkt vegna Breiðabólstaðar. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Mörtungu verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Einu lýsinguna á landamerkjum Prestsbakkajarða er að finna í landamerkjabréfi Prestsbakka með hjáleigunni Prestsbakkakoti, dags. 4. júní 1890 og þingl. 19. s.m. Þar er að finna lýsingu á vestur- og austurmörkum en norðurmörkum er ekki lýst sérstaklega.

Vesturmörkum Prestsbakkajarða gagnvart Mörtungu er í bréfinu lýst þannig að Þverá ráði. Bréfið er ekki áritað sérstaklega vegna Mörtungu. Merkjum er lýst með nokkuð nákvæmari hætti í landamerkjabréfi Mörtungu, dags. 1886 og þingl. 15. júní 1887, þannig að Þverá ráði norður til afréttar á Kaldbak. Bréfið er áritað vegna Prestsbakka. Þá er sömu mörkum lýst um Þverá í úttekktum Mörtungu frá árunum 1847 og 1857. Samkvæmt þessu virðist ekki hafa verið litið svo á að land jarðarinnar næði norður fyrir upptök Þverár.

Austurmörkum Prestsbakkajarða gagnvart Hörgsdal er fyrst lýst í landamerkjabréfinu úr Tvíþúfu á Hraunfelli beina línu í austuröxlina á Há-Kaldbak og þaðan til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Hörgsdals. Í landamerkjabréfi Hörgsdals, dags. 19. júní 1888 og þingl. 23. s.m., er merkjum lýst úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak og þaðan sömu línu til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Prestsbakka. Í úttekkt Hörgsdals frá árinu 1847 er merkjum svo lýst úr Tvíþúfu á Hraunfelli í Öxlina fyrir vestan Herdisarkrök á Kaldbak og þaðan sömu stefnu til

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

afréttar. Engin framangreindra lýsinga er þannig orðuð eins um stefnuna úr Tvíþúfu til afréttar og deila eigendur Prestsbakkajarða annars vegar og eigendur Hörgsdals hins vegar um það hvernig línan úr Tvíþúfu til afréttar skuli dregin. Er hvort tveggja ágreiningur um það úr hvaða punkti línan skuli dregin og í hvaða stefnu til afréttar. Óbyggðanefnd telur með engu móti unnt að slá því föstu á grundvelli landamerkjabréfs Prestsbakka hvar norðausturmörk jarðarinnar liggji. Þá veitir lýsing í landamerkjabréfi Hörgsdals á sömu mörkum litla visbendingu, ekki síst þar sem upplýst er að staðkunnugir deili um legu þeirra.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins varðandi mörk jarðarinnar til norðurs sem og ósamræmi í kröfugerð jarðeigenda við það sem þó verður af landamerkjabréfinu ráðið þarfnast hér sérstakrar athugunar.

Sem að framan greinir er nyrsti punktur að vestanverðu í landamerkjabréfi Prestsbakkajarða í upptökum Þverár. Samkvæmt kröfugerð jarðeigenda liggja mörk Prestsbakkajarða u.þ.b. 4 km þar norðan við. Ekkert í landamerkjabréfi jarðarinnar eða öðrum fyrirliggjandi heimildum gefur tilefni til að ætla að land jarðarinnar nái svo langt til norðurs. Lýsing á Síðumannaafrétti frá 1998 hefur enga þýðingu í þessu sambandi enda byggist hún ekki á eldri skjallægum heimildum. Eigendur Prestsbakkajarða hafa ekki sýnt fram á að þeir hafi réttmætar væntingar til þess að land þeirra nái lengra til norðurs en landamerkjabréf jarðarinnar sjálft tilgreinir. Af hálfu óbyggðanefndar verður því ekki fallist á kröfugerð landeigenda að þessu leyti.

Sem áður segir er landamerkjabréf Prestsbakkajarða mjög óljóst hvað norðanverð austurmök varðar. Er því nauðsynlegt að líta til fyrirliggjandi heimilda um mörk aðliggjandi landsvæða. Engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafréttar liggja fyrir. Eina fyrirliggjandi heimildin um suðurmörk Síðumannaafréttar að þessu leyti er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19. júní 1998, þar sem óskað er eftir að sýslumaður kanni hvort sú lýsing sem þar kemur fram sé í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila. Þar kemur fram að mörk afréttarins frá Hallsteinsvörðu að vesturmörkum Mörtungu séu óljós að öðru leyti en því að frá Hallsteinsvörðu liggji þau beint í vestur.

Vesturmörkum Hörgsdals er eins og áður segir lýst í landamerkjabréfi þeirrar jarðar sem línu úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak og þaðan „sömu línu til afréttar“. Bendir þetta til þess að merki gagnvart afrétti liggji talsvert sunnan við þá línu sem eigendur bæði Prestsbakka og Hörgsdals miða kröfugerð sína við. Þrátt fyrir þetta er norðurmörkum Hörgsdals lýst þannig að þau liggji úr Hallsteinsvörðu „beint vestur að Prestbakkalandi“ en það er í ósamræmi við lýsingu vesturmarkanna. Óbyggðanefnd telur að samanburður á lýsingu landamerkja þessara jarða og það ósamræmi, sem hér er nefnt, leiði til þeirrar niðurstöðu að þessi lýsing á norðurmerkjum Hörgsdals fái ekki staðist. Að þessu virtu telur óbyggðanefnd ekki um annað að ræða en að ákvarða norðurmörk þessara jarða með þeim hætti að draga beina línu úr nyrsta punkti í merkjalýsingu Hörgsdals að austanverðu í nyrsta punkt í merkjalýsingu Prestsbakkajarða að vestanverðu, þ.e. úr Hallsteinsvörðu í upptök Þverár, sbr. einnig umfjöllun í kafla 6.10. Hallsteinsvarða er þekkt kennileiti en upptök Þverár verða ekki tilgreind með nákvæmum hætti. Af hálfu eigenda Prestsbakkajarða hafa upptökin verið færð á kort þar sem kröfulína íslenska ríkisins sker kröfulínu eigenda jarðarinnar. Ekki hafa verið gerðar athugasemdir við þá staðsetningu og verður við hana miðað í úrskurði þessum.

Enginn vafi er á því samkvæmt fyrirliggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land Prestsbakkajarða næði norður að mörkum Síðumannaafréttar. Það leiðir því af framangreindri niðurstöðu óbyggðanefndar um landamerki Prestsbakkajarða til norðurs, að suðurmörk Síðumannaafréttar liggja sunnar fyrir landi þeirra en krafa er gerð um í máli þessu. Um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis, sem liggur á milli línunnar úr upptökum Þverár í Hallsteinsvörðu og kröfulínu landeigenda, verður fjallað í kafla 6.12.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Prestsbakkajarðir.

Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst svo langt sem sú lýsing nær. Bréfið er áritað af hálfu hluta aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágretta. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Prestsbakkajarða. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Prestsbakkajarða hafa um langa hríð haft réttmæt- ar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Prestsbakkajarða hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að Prestsbakkajarðir hafi verið byggðar og nýttar eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1860 hafa eigendur jarðanna farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðanna og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta, skóða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Prestsbakkajarða hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Prestsbakkajarða sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Prestsbakkajarða, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.10. Hörgsdalur I-II

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Hörgsdals, dags. 19. júní 1888 og þingl. 23. s.m.

Að Hörgsdal liggja Prestsbakkajarðir að vestanverðu, Síðumannaafréttur að norðanverðu og Hörgslandsþorp að austanverðu og Keldunúpur að sunnanverðu.

Fjalllendi og heiðarland einkennir stóran hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir, upp frá bæjarstæði Hörgsdals rís landið skarpt með 100 m hári heiðarbrún og hamrabelti efst. Ofan við brúnina tekur land að hækka lítið eitt og tekur við svæði er nefnist Seltungur sem afmarkast af Dalsá og Hafradalsá. Fornaselsfell liggur ofar milli Hafradalsár og Hörgsár. Norðar kallast svæðið einu nafni Hörgsdalskaldbakur. Reglulega lagaður smágrjóthóll er þar nyrst og nefnist Hallsteinsvarða.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr punkti í 685 m hæð á Kaldbaki sjónhendingu í toppinn á Hnútu. Á móti hafa eigendur Hörgsdals gert kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.9.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyðsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið lítið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Loks er vísað til þess að jarðir fyrir austan Mörtungu lýsi landamerkjum ekki norður fyrir Kaldbak og með því hugsanleg landnámsmörk.

Af hálfu eigenda Hörgsdals I-II, sbr. skjöl nr. 8 og 11(4), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirliggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrr hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar, og staðfesti tilhögun fjallskila að um eignarland sé að ræða. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Vísað er til 72. gr. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, sem verndi eignarrétt, sbr. og 1. gr. 1. viðauka Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Mannréttindaákvæði verji eignarréttindi sem menn hafi haft réttmætar væntingar um ef ríkisvald hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt þann rétt, t.d. með því að þinglýsa eignaskjölum athugasemdalaust um áratuga skeið. Þá er vísað til úrskurða óbyggðanefndar frá 21. mars 2002.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Hörgsdals er rakin í kafla 5.9. Þar kemur fram að Hörgsdals er getið í heimildum allt frá því um 1200. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Hörgsdals er lýst í fyrirliggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja jarðarinnar, þ.e. merkja jarðarinnar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Hluti vesturmarka Hörgsdals við Prestsbakkajarðir og austurmarka við Hörgslandsþorp sem og suðurmörk við Keldunúp eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Hörgsdals er samþykkt vegna allra þriggja. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Hörgsdals verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Fyrstu lýsinguna á vesturmerkjum Hörgsdals gagnvart Prestsbakkajörðum er að finna í úttekt frá árinu 1847. Þar er merkjum lýst úr Tvíþúfu á Hraunfelli í Öxlina fyrir vestan Herdísarkrök á Kaldbak og þaðan sömu stefnu til afreitar. Merkjum Hörgsdals að þessu leyti er næst lýst í land-

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

merkjabréfi jarðarinnar, dags. 19. júní 1888 og þingl. 23. s.m. Þar er merkjum lýst úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak og þaðan sömu línu til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Prestsbakka. Í landamerkjabréfi Prestsbakka, dags. 2. júní 1890 og þingl. 23. s.m., er merkjum gagnvart Hörgsdal lýst úr Tvíþúfu á Hraunfelli beina línu í austuröxlina á Há-Kaldbak og þaðan til afréttar. Bréfið er samþykkt vegna Hörgsdals. Engin framangreindra lýsinga er orðuð eins um stefnuna úr Tvíþúfu til afréttar og deila eigendur Hörgsdals annars vegar og eigendur Prestsbakkajarða hins vegar um það hvernig línan úr Tvíþúfu til afréttar skuli dregin. Er hvort tveggja ágreiningur um það úr hvaða punkti línan skuli dregin og í hvaða stefnu til afréttar. Óbyggðanefnd telur með engu móti unnt að slá því föstu á grundvelli landamerkjabréfs Hörgsdals hvar norðausturmörk jarðarinnar liggir. Þá veitir lýsing í landamerkjabréfi Hörgsdals á sömu mörkum litla vísbendingu, ekki síst þar sem upplýst er að staðkunnugir deili um legu þeirra.

Fyrstu lýsinguna á austurmerkjum Hörgsdals gagnvart Hörgslandi er að finna í framangreindri úttekt frá árinu 1847. Þar segir að Hörgsá ráði norður fyrir fremri Hörgsárbotna og þaðan sé bein stefna til afréttar. Merkjum Hörgsdals að þessu leyti er næst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar þannig að þau liggja um Hörgsárgljúfur norður þangað sem innri Hörgsá komi að vestan, á brúninni norðan við þar sem Hörgsárgljúfur endi, sé varða hlaðin og úr henni sé markið í Hallsteinsvörðu austast. Bréfið er samþykkt vegna Hörgslands. Í landamerkjabréfi Hörgslands, dags. 21.5.1890 og þingl. 19.6. s.á., og landamerkjabréfi fyrir jörðunum Hörgslandskoti, Hörgslandi og Múllakoti, dags. 5.5.1922 og þingl. 13.7. s.á., er merkjum lýst með sambærilegum hætti. Hvorugt bréfið er samþykkt sérstaklega vegna Hörgsdals. Þessi lýsing er og í samræmi við lýsingu á landamerkjum Hörgslands frá 1707 svo langt sem sú lýsing nær.

Einu lýsinguna á norðurmörkum Hörgsdals gagnvart Síðumannaafrétti er að finna í landamerkjabréfi jarðarinnar. Þar segir að mörkin liggir úr Hallsteinsvörðu beint vestur að Prestsbakkalandi. Engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannaafréttar liggja fyrir. Eina fyrirliggjandi heimildin um suðurmörk Síðumannaafréttar að þessu leyti er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19.6.1998, þar sem óskað er eftir að sýslumaður kanni hvort sú lýsing sem þar kemur fram sé í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila. Þar kemur fram að mörk afréttarinnar frá Hallsteinsvörðu að vesturmörkum Mörtungu séu óljós að öðru leyti en því að frá Hallsteinsvörðu liggja þau beint í vestur.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins varðandi mörk jarðarinnar til norðurs sem og ósamræmi í kröfugerð jardeigenda við það sem þó verður af landamerkjabréfinu ráðið þarfnast hér sérstakrar athugunar.

Vesturmörkum Hörgsdals er eins og áður segir lýst í landamerkjabréfi þeirrar jarðar sem línu úr Tvíþúfu beina línu austast í brúnina á hæsta hnúknum á Kaldbak og þaðan „sömu línu til afréttar“. Bendir þetta til þess að merki gagnvart afrétti liggja talsvert sunnan við þá línu sem eigendur bæði Hörgsdals og Prestsbakka miða kröfugerð sína við. Þrátt fyrir þetta er norðurmörkum Hörgsdals lýst þannig að þau liggja úr Hallsteinsvörðu „beint vestur að Prestbakkalandi“ en það er í ósamræmi við lýsingu vesturmarkanna. Óbyggðanefnd telur að samanburður á lýsingu landamerkja þessara jarða og það ósamræmi, sem hér er nefnt, leiði til þeirrar niðurstöðu að þessi lýsing á norðurmerkjum Hörgsdals fái ekki staðist. Að þessu virtu telur óbyggðanefnd ekki um annað að ræða en að ákvarða norðurmörk þessara jarða með þeim hætti að draga beina línu úr nyrsta punkti í merkjalýsingu Hörgsdals að austanverðu í nyrsta punkt í merkjalýsingu Prestsbakkajarða að vestanverðu, þ.e. úr Hallsteinsvörðu í upptök Þverár, sbr. einnig umfjöllun í kafla 6.9. Ekkert liggur fyrir um að nýtingu landsins hafi verið þannig háttáð að glögg skil hafi afmarkað land jarðarinnar gagnvart afrétti norðar. Lýsing á Síðumannaafrétti frá 1998 hefur enga þýðingu í þessu sambandi enda byggist hún ekki á eldri skjalglegum heimildum. Eigendur Hörgsdals hafa ekki sýnt fram á að þeir hafi réttmætar væntingar til þess að land þeirra næði lengra til norðurs en landamerkjabréf jarðarinnar sjálft tilgreinir eða nýtt það með slíkum hætti. Hallsteinsvarða er þekkt kennileiti en upptök Þverár

verða ekki tilgreind með nákvæmum hætti. Af hálfu eigenda Prestsbakkajarða hafa upptökin verið færð á kort þar sem kröfulína íslenska ríkisins sker kröfulínu eigenda jarðarinnar. Ekki hafa verið gerðar athugasemdir við þá staðsetningu og verður við hana miðað í úrskurði þessum.

Enginn vafi er á því samkvæmt fyrirliggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land Hörgsdals næði norður að mörkum Síðumannaafréttar. Það leiðir því af framangreindri niðurstöðu óbyggðanefndar um landamerki jarðarinnar til norðurs, að suðurmörk Síðumannaafréttar liggja sunnar fyrir landi Hörgsdals en krafa er gerð um í máli þessu. Um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem liggur á milli línunnar úr upptökum Þverár í Hallsteinsvörðu og kröfulínu landeigenda verður fjallað í kafla 6. 12.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hörgsdal. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst. Bréfið er áritað af hálfu aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Hörgsdals. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Hörgsdals hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Hörgsdals hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Hörgsdalur hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1888, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta skoða sem afrétti, enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Hörgsdals hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan

tilgreindra landamerkja Hörgsdals sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Hörgsdals, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.11. Hörgslandsþorp

Í Hörgslandsþorpi eru nú jarðirnar Hörgsland I-II, Hörgslandskot og Múlakot. Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Hörgslands, dags. 21. maí 1890 og þingl. 19. júní s.á., án þess að tekið sé tillit til síðari skiptingar lands innan þeirra merkja.

Að Hörgslandsþorpi liggja Hörgsdalur, Keldunúpur og jarðir í Landbroti að vestanverðu og Brattland og Fosstorfa að austanverðu. Til norðurs er Síðumannaafrettur og til suðurs er hafið.

Syðsti hluti þess landsvæðis, sem hér um ræðir, er undirlendi en fjalllendi og heiðarlönd að norðanverðu. Skörp landfræðileg skil eru á milli undirlendis og heiðarlanda. Til suðurs kvíslast Skaftáin um hallalítla aurana allt niður að sjávarmáli og til norðurs rísa heiðarlöndin með 200 m hárra heiðarbrún og hamrabelti efst. Ofan við brúnina tekur land að hækka lítið eitt til norðurs og rísa þar nokkur aðskilin fell, Selfell (372 m), Hestur (516 m) og nyrst Stakkur (542 m).

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr punkti í 685 m hæð á Kaldbaki sjónhendingu í toppinn á Hnútu. Á móti hafa eigendur jarða í Hörgslandsþorpi gert kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan landamerkja torfunnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.10.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalýsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúna-hálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið lítið svo á að umrædd landsvæði væru undir- orpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Loks er vísað til þess að jarðir fyrir austan Mörtungu lýsi landamerkjum ekki norður fyrir Kaldbak og með því hugsanleg landnámsmörk.

Af hálfu eigenda Hörgslandsþorps, sbr. skjöl nr. 9 og 11(14), er vísað til landamerkjaskrár jarðarinnar, sem þinglýst hafi verið athugasemdalaust, fornra og nýrra fasteignamata, fyrirbyggjandi þinglýstra afsala og annarra eignarheimilda sem aldrei fyrr hafi sætt mótmælum. Sönnunargildi þessara heimilda sé mikið og íslenska ríkinu hafi ekki tekist að hnekkja þeim. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur jarðarinnar hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, meðal annars bannað öðrum not hennar, og staðfesti tilhögun fjallskila að um eignarland sé að ræða. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin væri öll háð beinum eignarrétti. Vísað er til 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands, sem verndi eignarrétt, sbr. og 1. gr. 1. viðauka Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Mannréttindaákvæði verji eignarréttindi sem menn hafi haft réttmætar væntingar um ef ríkisvald hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt þann rétt, t.d. með því að þinglýsa eignaskjölum athugasemdalaust um áratuga skeið. Þá er vísað til úrskurða óbyggðanefndar frá 21. mars 2002.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Hörgslandsþorps er rakin í kafla 5.10. Þar kemur fram að Hörgslands er getið í heimildum allt frá 1343. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Hörgslandsþorps er lýst í fyrirliggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja torfunnar, þ.e. merkja hennar að því leyti sem þau liggja innan kröfussvæðis íslenska ríkisins. Vesturmörk Hörgslandsþorps við Keldunúp og jarðir í Landbroti, austurmörk Hörgslandsþorps við Fosstorfu og suðurmörk til sjávar eru utan við kröfussvæði íslenska ríkisins. Bæði landamerkjabréf Hörgslandsþorps eru samþykkt vegna Foss. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Hörgslandsþorps verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Fyrstu lýsinguna á vesturmerkjum Hörgslands gagnvart Hörgsdal er að finna í lýsingu á landamerkjum Hörgslands frá 1707. Þar kemur fram að vestanverðu ráði „Hörgsá sudur ad Merkegarde...“. Merkjum Hörgslands að þessu leyti er næst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 21. maí 1890 og þingl. 19. júní s.á., þannig að þau liggi úr Hallsteinsvörðu í gljúfrið vestur af stakki, úr því ráði Hörgsá þar til gljúfrið endi og svo liggi línan úr mynni Hörgsárgljúfurs í vörðu á Merki-garðsenda. Þá er merkjum lýst með sama hætti í landamerkjabréfi fyrir jörðunum Hörgslandskoti, Hörgslandi og Múlakoti, dags. 5. maí 1922 og þingl. 13. júlí s.á. Lýsingin frá 1707 er þannig í samræmi við landamerkjabréfin svo langt sem hún nær. Hvorugt landamerkjabréfið er samþykkt sérstaklega vegna Hörgsdals. Merkjum er hins vegar lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi Hörgsdals, dags. 19. júní 1888 og þingl. 23. s.m., sem samþykkt er vegna Hörgslands. Lýsingin er og í samræmi við eldri heimildir um merki Hörgsdals að þessu leyti.

Fyrstu lýsinguna á austurmerkjum Hörgslands gagnvart Brattlandi er að finna í framangreindri lýsingu frá 1707. Þar er merkjum ekki lýst sjálfstætt heldur segir að Þverár og Dals land ráði norður að Ödulbrúará. Tekið skal fram að Brattland er sama jörð og fyrr á öldum nefndist Þverárdalur eða Ytridalur. Merkjum Hörgslands að þessu leyti er næst lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1890 þannig að merkin liggi úr Upsatanga að norðan á vörðu á Krákaskeri. Þá er sömu merkjum lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1922 úr Ystatanga að norðan beina línu í vörðu á Krákuskerti. Við skýrslutökur í málinu kom fram að Upsatangi eða Ufsatangi og Ystitangi eru sama örnefnið. Hvorugt landamerkjabréfið er samþykkt sérstaklega vegna Brattlands. Merkjum er hins vegar lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi Brattlands, dags. 18. júní 1886 og þingl. 15. júní 1887, sem samþykkt er vegna Hörgslands. Sú lýsing er og í samræmi við eldri heimildir um merki Brattlands að þessu leyti. Framangreindum merkjalýsingum ber því saman að þeirri elstu undanskilinni en þar er merkjum lýst norður að Ödulbrúará í stað Ufsatanga. Stafar þetta misræmi vafalaust af því að Ödulbrúará breytti um farveg í Skaftáreldum 1783 og því nauðsynlegt að finna ný viðmið. Þá deila eigendur jarða í Hörgslandsþorpi annars vegar og eigendur Brattlands hins vegar um staðsetningu Ufsatanga. Af hálfu eigenda Hörgslandsþorps er byggt á því að Ufsatangi sé í stefnulínu til austurs frá Hallsteinsvörðu við tanga þar sem Ödulbrúará beygir úr austur í suðaustur. Eigendur Brattlands byggja hins vegar á því að Ufsatangi sé bæði vestar og norðar en ekki hefur tanginn þó verið staðsettur með nákvæmum hætti. Athugun óbyggðanefndar leiðir í ljós að sú staðsetning, sem eigendur Hörgslandsþorps miða við og fær stuðning í framburði staðkunnugra í skýrslutökum fyrir nefndinni, vísar til tanga í landslagi en svo er ekki um það svæði sem eigendur Brattlands miða við. Að þessu virtu leggur óbyggðanefnd til grundvallar að Ufsatangi sé á þeim stað sem eigendur Hörgslandsþorps vísa til.

Óljóst orðalag landamerkjabréfanna tveggja um mörk jarðarinnar til norðurs þarfnast sérstakrar athugunar.

Einu lýsinguna á norðurmörkum Hörgslandsþorps gagnvart Síðumannafrétti er að finna í lýsingunni frá 1707. Þar segir að norðanverðu ráði Hallsteinsvarða og Ödulbrúará. Í landamerkjabréfunum frá 1890 og 1922 er vesturmörkum svo lýst úr Hallsteinsvörðu og austurmerkjum úr Upsatanga eða Ystatanga en norðurmörkum ekki lýst að öðru leyti. Engar heimildir frá fyrri tímum um mörk Síðumannafréttar liggja fyrir. Eina fyrirliggjandi heimildin um suðurmörk Síðumannaaf-

réttar að þessu leyti er bréf hreppsnefndar Skaftárhrepps til sýslumannsins í Vík, dags. 19. júní 1998, þar sem óskað er eftir að sýslumaður kanni hvort sú lýsing sem þar kemur fram sé í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila. Þar er merkjum á þessu svæði lýst úr Hallsteinsvörðu beint í stórt gil norðarlega í Hnútu.

Í ákvæði 56. kap. landsleigubálks Jónsbókar segir svo: „Vötn öll skulu svo renna sem að fornu hafa runnið; veiti það engi maður af bæ eða á bæ annars, nema það brjóti sjálf.“ Óljóst er hvort ákvæði þetta gilti um landamerki og ekki unnt að slá því föstu að nýr farvegur af náttúrunnar völdum hafi breytt eignamörkum. Ákvæði um þetta efni eru nú í 3. og 8. gr. vatnalaga, nr. 15/1923. Í 3. gr. er þannig kveðið á um þá meginreglu að ef á eða lækur skilji landareignir, eigi hvort land í miðjan farveg og að eigi breytist merki þótt farvegur breytist. Í 8. gr. kemur fram að ef farvegur breytist, án þess að af mannavöldum sé, og sama ástand haldist í 20 ár eða lengur, skuli um það fara svo sem það hefði að fornu fari verið svo. Hugsanlegt er að breyttur farvegur Öðulbrúarár hafi leitt til breytinga á mörkum Hörgslands og Brattlands en einnig er mögulegt að merkjalýsingu hafi verið breytt í þeim tilgangi að halda mörkum því sem næst óbreyttum. Um þetta verður ekkert fullyrt. Ljóst er hins vegar að landamerkjabréf Hörgslands tiltekur Hallsteinsvörðu og Ystatanga (Ufsatanga) sem merki gagnvart afrétti. Hafi Öðulbrúará ráðið mörkum fyrir Skaftárelda er því ljóst að eftir að breytingar urðu á farvegi hennar var farið að miða við önnur merki. Framangreind ákvæði Jónsbókar og vatnalaga styðja þá niðurstöðu. Að þessu virtu telur óbyggðanefnd eðlilegt að draga norðurmörk Hörgslandsþorps með beinni línu milli Hallsteinsvörðu og Ufsatanga.

Eins og rakið er í kafla 3.10. krefjast eigendur Hörgslands þess að land jarðarinnar nái upp að línu sem dregin er úr Hallsteinsvörðu í austnorðaustur að svokölluðu hornmarki í Eldhrauni u.þ.b. 2 km norðan við Ufsatanga. Ekkert í landamerkjabréfi Hörgslands eða Brattlands gefur tilefni til þess að land jarðarinnar hafi náð norður fyrir Ufsatanga. Þá liggur ekkert fyrir um að nýtingu landsins hafi verið þannig háttáð að glögg skil hafi afmarkað land jarðarinnar gagnvart afrétti norðar. Lýsing á Síðumannaafrétti frá 1998 hefur enga þýðingu í þessu sambandi enda byggist hún ekki á eldri skjallægum heimildum. Eigendur Hörgslands hafa ekki sýnt fram á að þeir hafi réttmætar væntingar til þess að land þeirra næði lengra til norðurs en landamerkjabréf jarðarinnar sjálf tilgreinir eða nýtt það með slíkum hætti. Á þessa kröfu eigenda Hörgslandsþorps verður því ekki fallist.

Enginn vafi er á því samkvæmt fyrirliggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land Hörgslandsþorps næði norður að mörkum Síðumannaafréttar. Það leiðir því af framangreindri niðurstöðu óbyggðanefndar um landamerki jarðarinnar til norðurs, að suðurmörk Síðumannaafréttar liggja sunnar fyrir landi Hörgslandsþorps en krafa er gerð um í máli þessu. Um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem liggur á milli línunnar úr Hallsteinsvörðu í Ufsatanga og kröfulínu landeigenda verður fjallað í kafla 6.12.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hörgsland og aftur í kjölfar gildistöku nýrra landamerkjalaga 1919. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst. Bréfin eru bæði árituð af hálfu hluta aðliggjandi jarða, þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Hörgslands. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Hörgslands hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Hörgslandsþorps hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

EKKI ERU heimildir um annað en að jarðir í Hörgslandsþorpi hafi verið byggðar og nýttar eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1890 og svo aftur 1922 hafa eigendur jarðanna farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðanna og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta, skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum, sem í byggð eru, nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. núgildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Hörgslandsþorps hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Hörgslandsþorps sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Hörgslandsþorps, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.12. Þverá/Brattland

Hér verður fjallað um landsvæði það sem lýst er í landamerkjabréfi Brattlands, dags. 15. júní 1886 og þingl. 15. júní 1887. Brattland fór í eyði í byrjun 20. aldar og lagðist þá undir Þverá.

Að Brattlandi liggja Hörgslandsþorp að vestan og jörðin Dalshöfði í Fljótshverfi að austan. Til norðurs er Síðumannaafréttur og til suðurs er Þverá.

Hraunþekja liggur yfir austasta hluta þess landsvæðis sem hér um ræðir. Til vesturs rís brekka brött uppá víðáttumikið heiðar- og fjalllendi, einkennandi fyrir ofanverða Síðu. Úfið og óslétt Skaftáreldahraunið þekur meira en helming af landsvæði jarðarinnar og rennur Ódulbrúará í vesturkanti þess niður á láglendi. Þverárdalur liggur norðan við Eyjalón og Geirlandstunga og Króksker (421 m) þar fyrir ofan.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr punkti í 685 m hæð á Kaldbaki sjónhendingu í toppinn á Hnútu. Á móti hafa eigendur Brattlands gert kröfu um beinan eignarrétt að því landsvæði sem þeir telja að falli innan merkja jarðarinnar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum gagnaðila í kafla 3.11.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalýsingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á

Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undir- orpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Loks er vísað til þess að jarðir fyrir austan Mörtungu lýsi landamerkjum ekki norður fyrir Kaldbak og með því hugsanleg landnámsmörk.

Af hálfu eiganda Brattlands, sbr. skjöl nr. 5 og 5(3), er því haldið fram að land á þessu svæði hafi allt verið numið og nýtt á einhvern hátt á hverjum tíma. Vísað er til landamerkjabréfs jarðarinnar sem þinglýst hafi verið án athugasemda og fært í landamerkjabók. Landamerki jarðarinnar hafi verið athugasemdalaus í tíð margra kynslóða og land innan merkja verði ekki tekið af eigendum nema með eignarnámi og gegn bótum. Þá er að auki vísað til hefðar. Það land sem samkvæmt landamerkjaskrá teljist til eignarlands verði ekki tekið til þjóðlendna nema ríkið geti annaðhvort sýnt skýrlega fram á eignarrétt sinn að landinu eða að landamerkjaskrá sé röng og að landeigandi hafi ekki unnið eignarhefð á landinu. Það hafi ekki verið gert.

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Brattlands er rakin í kafla 5.11. Þar kemur fram að Brattland sé sama jörðin og fyrir á öldum nefndist Þverárdalur eða Ytridalur. Hún hafi lagst í eyði í Skaftáreldum 1783 en á fyrri hluta 19. aldar hafi búseta hafist að nýju á þeim hluta jarðarinnar sem byggilegur var og þá nefnst Brattland. Enn fremur kemur þar fram að Þverárdals er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða.¹ Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms á Síðu, sbr. kafla 6.2.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum Brattlands er lýst í fyrirliggjandi heimildum. Athugun þessi tekur fyrst og fremst til norðanverðra merkja jarðarinnar, þ.e. merkja hennar að því leyti sem þau liggja innan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Suðurmörk Brattlands við Þverá eru utan við kröfusvæði íslenska ríkisins. Landamerkjabréf Brattlands er samþykkt vegna Þverár auk þess sem landamerkjabréf Þverár, dags. 3. júní 1890 og þingl. 29. maí 1895, er samþykkt vegna Brattlands. Þessi mörk þykja ekki vekja sérstakan vafa og verða því ekki talin þarfnast umfjöllunar hér. Að fenginni niðurstöðu um landamerki Brattlands verður fjallað um eignarréttindi innan þess landsvæðis sem til umfjöllunar er.

Fyrstu lýsinguna á vesturmerkjum Brattlands gagnvart Hörgslandsþorpi er að finna í úttekt jarðarinnar frá 1847. Þar segir að mörkin liggja úr Krókaskersvörðu beint norður í Upsatanga við afrétt. Merkjum er lýst með sambærilegum hætti í landamerkjabréfi jarðarinnar, dags. 18. júní 1886 og þingl. 15. júní 1887, eða úr vörðu á Krákaskeri eftir beinni línu norður á Upsatanga. Bréfið er samþykkt vegna Hörgslandsþorps. Í landamerkjabréfi Hörgslands, dags. 21. maí 1890 og þingl. 16. júní s.á., er merkjum lýst með sama hætti. Það er ekki samþykkt sérstaklega vegna Brattlands. Í landamerkjabréfi Hörgslandskots, Hörgslands og Múlakots, dags. 5. maí 1922 og þingl. 13. júlí s.á., er merkjum lýst úr Ystatanga að norðan, beina línu í vörðu á Krákuskeri. Það er ekki heldur samþykkt sérstaklega vegna Brattlands. Við skýrslutökum í málinu kom fram að Upsatangi eða Ufsatangi og Ystitangi eru sama örnefnið. Framangreindum merkjalýsingum ber því öllum saman. Hins vegar deila eigendur Brattlands annars vegar og eigendur jarða í Hörgslandsþorpi hins vegar um staðsetningu Ufsatanga. Af hálfu eigenda Hörgslandsþorps er byggt á því að Ufsatangi sé í stefnu- línu til austurs frá Hallsteinsvörðu við tanga þar sem Ódulbrúará beygir úr austur í suðaustur. Eigendur Brattlands byggja hins vegar á því að Ufsatangi sé bæði vestar og norðar en ekki hefur tanginn þó verið staðsettur með nákvæmum hætti. Athugun óbyggðanefndar leiðir í ljós að sú staðsetning, sem eigendur Hörgslandsþorps miða við og fær stuðning í framburði staðkunnugra í skýrslutökum fyrir nefndinni, vísar til tanga í landslagi en svo er ekki um það svæði sem eigendur Brattlands miða við. Að þessu virtu leggur óbyggðanefnd til grundvallar að Ufsatangi sé á þeim stað sem eigendur Hörgslandsþorps vísa til.

1 Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

Fyrsta heimildin um austurmörk Brattlands gagnvart Dalshöfða er áður nefnd úttekt frá 1847. Þar segir að á landi jarðarinnar að austan liggja brunahraunið og landamerki séu því óviss. Í landamerkjabréfi Brattlands er mörkum gagnvart Dalshöfða lýst úr Eldhrauninu miðja vega á milli Upsatanga og Hnútu beina línu fram úr Hrauninu austan við Grenháls þar til komi að markinu milli Brattlands og Þverár. Bréfið er samþykkt vegna Dalshöfða. Í landamerkjabréfi Dalshöfða, dags. 11. júní 1886 og þingl. 19. s.m., er vesturmörkum lýst úr Háakletti norður úr hrauni, mitt á milli Grenhálsa og Bæjarskers, norður í Þvermark það sem skiptir heiðalandi og afrétti. Virðist því vera um sambærilega lýsingu að ræða. Dalshöfðabréfið er samþykkt vegna Brattlands.

Óljóst orðalag landamerkjabréfsins um mörk jarðarinnar til norðurs þarfnast sérstakrar athugunar.

Einu lýsinguna á norðurmörkum Brattlands gagnvart Síðumannaafrétti er að finna í landamerkjabréfi jarðarinnar. Þar er mörkum lýst úr Upsatanga miðja vega austur í Eldhraunið milli Upsatanga og Hnútu, að markinu milli Dalshöfða og Brattlands. Bréfið er ekki áritað sérstaklega vegna Síðumannaafréttar. Hvorki heimildir frá þessum tíma né eldri heimildir um mörk Síðumannaafréttar liggja fyrir. Í landamerkjabréfi Dalshöfða segir svo að Þvermarkið ráði austur að fljóti en fljótið eftir það norður í jökul.

Eins og rakið er í kafla 3.11. krefjast eigendur Brattlands þess að land jarðarinnar nái upp að línu sem dregin er úr Hallsteinsvörðu í austnorðaustur að svokölluðu hornmarki í Eldhrauni u.þ.b. 2 km norðan við Ufsatanga. Ekkert í landamerkjabréfi Brattlands eða öðrum heimildum gefur tilefni til þess að ætla að land jarðarinnar hafi náð norður fyrir Ufsatanga. Þá liggur ekkert fyrir um að nýtingu landsins hafi verið þannig háttáð að glögg skil hafi afmarkað land jarðarinnar gagnvart afrétti norðar. Lýsing á Síðumannaafrétti frá 1998 hefur enga þýðingu í þessu sambandi enda byggist hún ekki á eldri skjallægum heimildum. Eigendur Brattlands hafa ekki synt fram á að þeir hafi réttmætar væntingar til þess að land þeirra næði lengra til norðurs en landamerkjabréf jarðarinnar sjálft tilgreinir eða nýtt það með slíkum hætti. Á þessa kröfu eigenda Brattlands verður því ekki fallist.

Sem að framan greinir gera heimildir um merki Brattlands og Dalshöfða ráð fyrir merkjapunkti á milli Dalshöfða og Brattlands í Eldhrauni, á milli Ufsatanga og Hnútu. Ekki verður hins vegar sagt til um það með vissu hvar í hrauninu. Ufsatangi er nokkru sunnar en Hnúta og sé dregin lína til austurs frá Ufsatanga, sbr. framangreint orðalag í landamerkjabréfi Brattlands, lendir hún í Hverfisfljóti sunnan Hnútu. Með vísan til framangreinds telur óbyggðanefnd því eðlilegt að draga Þvermarkið frá Ufsatanga til norðausturs yfir Eldhraun þannig að það liggja yfir toppinn á Hnútu og áfram í Hverfisfljót.

Enginn vafi er á því samkvæmt fyrirliggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land Brattlands næði norður að mörkum Síðumannaafréttar. Það leiðir því af framangreindri niðurstöðu óbyggðanefndar um landamerki jarðarinnar til norðurs, að suðurmörk Síðumannaafréttar liggja sunnar fyrir landi Brattlands en krafa er gerð um í máli þessu. Um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis, sem liggur á milli framangreindrar línu úr Ufsatanga í toppinn á Hnútu og kröfulínu landeigenda, verður fjallað í kafla 6.12.

Í kjölfar þess að landamerkjalog taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Brattland. Fyrirliggjandi gögn benda ekki til annars en að merkjum sé þar rétt lýst. Bréfið er áritað af hálfu aðliggjandi jarða, þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar án þess að séð verði að komið hafi fram athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágretta. Þá eru landamerkjabréf aðliggjandi jarða þinglesin og að hluta til árituð vegna Brattlands. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þá er og ljóst að eigendur Brattlands hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Kemur þá til skoðunar hvort land innan framangreindra merkja Brattlands hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Brattland hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparhátt-

um og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1886 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Fjalllendi jarðarinnar og heiðarlönd hafa þar ekki verið undanskilin enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð.

Í vettvangsferð og við skýrslutökur í málinu kom fram að norðurhluti jarða á Síðu er að einhverju leyti nýttur til beitar ásamt Síðumannaafrétti og að afréttargirðing liggur um jarðirnar nokkuð sunnan við afréttarmörk. Girðingin liggur yfirleitt talsvert sunnan við kröfulínu íslenska ríkisins og hefur því ekki verið hreyft í málinu að staðsetning girðingarinnar skipti máli við mat á afmörkun jarðanna gagnvart afrétti. Svo virðist sem girðingin hafi verið lögð þar sem henta þótti og í sátt við jarðeigendur.

Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnunum, er að fjallskilum lúta skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum, eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum sem í byggð eru nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. nügildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Óbyggðanefnd telur þetta fyrirkomulag ekki hafa neina þýðingu varðandi eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæða enda fer þessi nýting fram með samþykki jarðeigenda.

Ekki verður annað séð en að eignarhald innan framangreindra merkja Brattlands hafi verið án ágreinings eða athugasemda sem þýðingu hafi. Engar heimildir eru um að land innan merkja jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þar ber þess að geta að talið er vafalaust að við upphaf landnáms hafi gróðurþekja á Síðu, svo sem á Íslandi í heild, verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er, sbr. skjal nr. 12. Þá verður fyrirkomulag smölunar á þessu svæði ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu íslenska ríkisins ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Brattlands sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Brattlands, svo sem því er að framan lýst, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

6.13. Síðumannaafréttur

Hér verður fjallað um landsvæði það sem nefnt er Síðumannaafréttur. Afrétturinn var nýttur af jörðum í Kleifarhreppi hinum forna en er honum var skipt árið 1892 lagðist vestari hlutinn til fyrrum Kirkjubæjarhrepps og hinn austari til fyrrum Hörgslandshrepps, án þess þó að formleg skipti væru gerð. Afréttur fyrrum Kirkjubæjarhrepps skiptist í Landbrotsafrétt, sem nýttur hefur verið af jörðum í Landbroti og Miðafrétt sem nýttur hefur verið af jörðum á Út-Síðu. Afréttur fyrrum Hörgslandshrepps nefnist Austurafréttur og hefur verið nýttur af jörðum á Austur-Síðu og Brunasandi. Í þeirri umfjöllun, sem hér fer á eftir, verður fjallað sameiginlega um alla þrjá hluta afréttarins. Við afmörkun afréttarins verður stuðst við fyrirliggjandi heimildir um mörk hans sem og aðliggjandi jarða og landsvæða.

Að Síðumannaafrétti liggja Skaftártunguafréttur að vestanverðu, Vatnajökull (n.t.t. Síðujökull) að norðanverðu, jörðin Dalshöfði í Fljótshverfi að austanverðu og jarðirnar Skaftárdalur I-III, Skál, Holt I-II, Heiðarsel I-II, Eintúnaháls, Mörtunga I-II, Prestsbakki, Prestsbakkakot, Hörgsdalur I-II, jarðir í Hörgslandsþorpi og loks jörðin Brattland að sunnanverðu.

Síðumannaafréttur tilheyrir sunnanverðu miðhálandi Íslands.¹ Afrétturinn er fremur jafnland háslétta.² Upp af hásléttunni rísa bungur og fell, sunnan til Innri-Grjótárhöfði (516 m) og að hluta til Kaldbakur (609 m) en norðar meðal annars, Varmárfell (776 m), Blængur (833 m) og Úlfardalsker (819 m). Á miðjum afréttinum rís Laki (818 m), kollóttur móbergshnjúkur sem gígargöðin Lakagígur er kennd við. Skaftáreldahraun þekur stóran hluta afréttarins norðan og vestan til. Austurhlutinn er allvíða blásinn og hrjóstugur.

Samkvæmt skýrslu Rannsóknarstofnunar landbúnaðarins (1997) um jarðvegsrof á Íslandi flokkast landsvæðið Síðumannaafréttur á eftirfarandi hátt: 50% auðnir, 22% rýrt, 22% fremur rýrt og einungis 7% sem vel gróid land.³

Samkvæmt skilgreiningum náttúrufræðinnar er landi skipt í gróðurfarsleg hæðarbelti; láglandisbelti frá sjávarmörkum að 100-150 m hæð, hliðarbelti að 300-400 m hæð og fjallbelti ofan þeirra marka. Eftir því sem hærra dregur verður landið tegundasnaðara, uppskeruminna og rýrara vegna verri veðurskilyrða. Samkvæmt þessari skiptingu eru afréttarlönd Síðumannaafréttar að nær öllu leyti í fjallbeltinu og eru efstu mörk þeirra ofan hæðarmarka samfellds gróðurs uppi undir jökli. Hins vegar er talið að um landnám hafi að nokkuð samfelldur gróður þakið nánast allan afréttinn og heiðalönd Síðunnar. Aðeins hæsta landsvæðið framan við Síðujökul hafi þá verið ógróid.

Íslenska ríkið hefur dregið kröfulínu sína úr nyrsta landamerkjapunkti Skaftárdals í Skaftá beina línu í toppinn á Leiðólfsfelli í 564 m hæð. Þaðan liggur línan þangað sem bein norðurstefna línu, sem dregin er úr punkti í hæstu öxlinni á milli Fjaðurárbotna og Stjórnarbotna norður eftir Geirlandshrauni, sker Kálfá. Þaðan fylgir línan Kálfá í upptök hennar í landnorðri. Þaðan liggur línan vestur fyrir Lauffellið að ármótum þar sem Innri-Geirlandsá beygir í norðaustur, svo fylgir línan Geirlandsá í Fagrafoss og svo áfram að gili sem Miðtungnaá rennur eftir. Þaðan liggur línan upp eftir umræddu gili og í punkt í 685 m hæð á Kaldbaki. Þaðan liggur línan þangað sem sjónhending úr þeim punkti í toppinn á Hnútu sker austurmörk jarðarinnar Brattlands. Samkvæmt þessari kröfugerð er Síðumannaafréttur nánast allur innan þjóðlendu. Á mótí hefur Skaftárhreppur f.h. þinglýstra eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti gert kröfu um beinan eignarrétt að Síðumannaafrétti öllum eins og hann er nánar afmarkaður í kröfugerð. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1 og kröfum gagnaðila í kafla 3.12.

Af hálfu íslenska ríkisins, sbr. skjöl nr. 1 og 1(7), er einkum vísað til heimilda um landnám á Síðu. Varðandi landamerkjalyásingar jarða á Síðu er vísað almennt til þriggja atriða er dragi úr trúverðugleika þeirra. Í fyrsta lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins en líkur séu á að nám hafi náð, í öðru lagi sé merkjum lýst lengra inn til landsins í yngri heimildum en eldri og í þriðja lagi séu merkjalýsingar víða óglöggar. Þá er vísað almennt til heimilda um stofnun nýbýlis á Eintúnahálsi sem og heimilda um tilraunir til stofnunar nýbýla undir Helgustaðafjalli, við Leiðólfsfell og á Lauffellsmýrum. Þær heimildir sýni að ekki hafi verið litið svo á að umrædd landsvæði væru undirorpin beinum eignarrétti og af því dregin sú ályktun að hið sama gildi um önnur landsvæði á þeim slóðum. Varðandi Síðumannaafrétt er vísað til þess að um samnotaafrétt sé að ræða, þ.e. afrétt sem samkvæmt elstu heimildum hafi verið í sameiginlegum notum jarða á tilteknu svæði. Litið sé svo á að það landsvæði, sem þessi afréttur taki til, liggi utan þess svæðis sem numið var. Réttur til afréttarins hafi orðið til með þeim hætti að íbúar hafi tekið svæðið til sumarþeirra og annarra takmarkaðra nota. Ekkert landamerkjabréf sé til fyrir afréttinn og engar þinglýstar eignarheimildir. Einungis sé að finna takmarkaðar lýsingar í einstökum heimildaritum. Mörk afréttarins séu óumdeild samkvæmt þeim heimildum að undanskyldum mörkum hans gagnvart efstu jörðum á Síðu.

Af hálfu Skaftárhrepps, sbr. skjöl nr. 5 og 5(3), er því haldið fram að Síðumannaafréttur sé í

1 Eins og það er skilgreint í svæðisskipulagi fyrir miðhálandi Íslands 2015, dags. 10.5.1999.

2 Í skýrslu Ólafs Arnalds o.fl., *Jarðvegsrof á Íslandi* (Rannsóknarstofnun landbúnaðarins og Landgræðsla ríkisins 1997), segir að þetta landsvæði sé u.þ.b. 947 km² að stærð.

3 Ólafur Arnalds o.fl. 1997. *Jarðvegsrof á Íslandi*. Rannsóknarstofnun landbúnaðarins og Landgræðsla ríkisins.

óskiptri sameign eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti. Afrétturinn hafi verið notaður bæði til sumarbeitar og vetrarbeitar og hafi jafnan verið fullnýttur. Landið hafi að líkindum verið eðlilegur hluti landnámsjarða og lagt til afréttar og annarra nytja. Eignarréttur byggist ekki síst á hefð og venju um nýtingu landsins. Þá er vísað til hefðar þar sem eigendur afréttarins hafi um langan aldur farið með öll hefðbundin eignarréttindi þar. Eigendur hafi þannig lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að afrétturinn væri allur háður beinum eignarrétti.

Í kafla 5.12. hér að framan eru rakin þau gögn málsins sem fjalla um Síðumannaafrétt. Gögn þessi eru afrakstur af skjalaframlagningu málsaðila, skýrslutökum við aðalmeðferð málsins og kerfisbundinni leit á vegum óbyggðanefndar að frumheimildum um merki, ráðstafanir að eignarrétti og nýtingu þessa landsvæðis.¹ Af þeim virðist ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hefur Síðumannaafréttur talist til afrétta samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að þeim tíma.² Hvort í því hafa falist bein eða óbein eignarréttindi til landsvæðisins, þ.e. hvort þar er eignarland eða þjóðlenda samkvæmt skilgreiningum í 1. gr. þjóðlendulaga, er hins vegar atriði sem þarfnast nánari athugunar.

Kemur þá fyrst til umfjöllunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun Síðumannaafréttar. Í því sambandi verður einnig litið til gagna um merki aðliggjandi landsvæða en kröfugerð íslenska ríkisins í máli þessu og fleiri málum á svæði 3 hjá óbyggðanefnd gerir ráð fyrir að þessi landsvæði, að jörðunum sunnan afréttarins undanskildum, séu þjóðlendu.

Heimildir um afmörkun Síðumannaafréttar eru bæði fáar og efnislitlar. Þannig liggur engin heildstæð lýsing á mörkum afréttarins fyrir. Fyrstu heimildirnar, sem gefa vísbendingu um legu afréttarins, eru umsóknir tveggja manna um stofnun nýbýla á Lauffellsmýrum frá þriðja áratug 19. aldar. Af þeim verður þó ekki annað ráðið en að Lauffellsmýrar, sem liggja norðan við Kálfá, hafi verið á Síðumannaafrétti. Þá kemur í lýsingu séra Páls Pálssonar á Kirkjubæjarsókn frá árinu 1841 fram að afrétturinn liggji „fyrir norðan byggðarfjöllin“ og að nyrsta hagapláss á afréttinum sé í Úlfarsdal. Lýsingu á mörkum afréttarins er ekki að finna fyrir en í ritinu Göngur og réttir frá árinu 1983. Þar er mörkum afréttarins lýst þannig að hann liggji á milli Hverfisfljóts að austan og Skaftár að vestan, sunnan frá heiðatakmörkum og norður að Vatnajökli. Þá er að finna brotakenndar lýsingar á suðurmörkum afréttarins bæði í ritinu Sunnlenskar byggðir frá árinu 1985 og örnefnalýsingu fyrir afréttinn sem skráð var af Örnefnastofnun Íslands eftir Eiríki Skúlasyni í Mörtungu.

Árið 1997 kom upp ágreiningur um mörk jarða á Vestur-Síðu gagnvart afrétti. Í tilefni af því lagði sýslumaður fram sáttartillögu í desember 1997 sem síðan var leiðrétt í janúar 1998. Samkvæmt henni skyldu mörkin liggja úr miðvatni Skaftár, nánar tiltekið efst úr Áningsfit skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu, og beint austur í skurðpunkt við línu sem dregin er beint í norður úr toppi Leiðólfsfells. Úr þeim skurðpunkti skyldi línan dregin með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman og að Hellisá, sem ráða skyldi að Kálfá og síðan eftir Kálfá að mörkum Mörtungu. Við þetta vildu eigendur Skálar ekki una. Sýslumaður leitaði því sátta um mörk Skálar gagnvart afrétti á ný í maí 1998 án árangurs. Þar sem ekki lá fyrir skýr landamerkjálína ákvað sýslumaður í samræmi við 1. gr. landamerkjálaga að línan skyldi dregin með framangreindum hætti þar til dómur félli um annað eða aðilar næðu öðru samkomulagi.

Með bréfi, dags. 19. júní 1998, fór hreppsnefnd Skaftártunguhrepps þess á leit við sýslumanninn í Vík að hann sannreyndi hvort þar tilgreindar lýsingar á mörkum heimalanda annars vegar og afrétta hins vegar væri í samræmi við þinglýst landamerkjabréf og álit viðkomandi aðila í þeim tilgangi að unnt væri að skilgreina samfellda markalínu frá Mýrdalsjökli að Vatnajökli. Þar kemur eftirfarandi fram um mörk heimalanda og afréttar milli Skaftár og Hverfisfljóts: „Fyrir landi Skaftárdals liggja mörkin frá punkti, sem er við suðurbrún Eldhrauns norðvestur af hæsta toppi Leiðólfs-

1 Sjá nánar í kafla 4.

2 Sbr. umfjöllun um hugtakið afréttur í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

fills, beint í vestur til Skaftár, í Miðvatn, skammt sunnan við þann stað, þar sem Landvatnið greinist til austurs frá Miðvatninu. Frá nefndum punkti við suðurbrún Eldhrauns liggja mörkin með stefnu á þann stað sem Kálfá og Hellisá koma saman og að Hellisá sem ræður að landi Holts. Fyrir landi Holts ræður Hellisá og síðan Kálfá. Áfram liggja mörkin eftir Kálfá í efstu upptök hennar úr norðaustri. Framkvæma þarf vettvangskönnun til að skera úr um hvar vesturmark Mörtungu kemur að Hellisá og hvernig línan frá efstu upptökum Kálfár úr norðaustri tengist þeim punkti. Frá þeim punkti, þar sem vesturmark Mörtungu kemur að Hellisá, eru mörkin óljós að Hallsteinsvörðu að öðru leyti en því að samkvæmt landamerkjalyásingu Hörgsdals liggja þau beint í vestur frá Hallsteinsvörðu. Úr Hallsteinsvörðu liggja mörkin beint í stórt gil norðarlega í Hnútu og beint áfram að Hverfisfljóti. Þaðan liggja mörkin eftir Hverfisfljóti norður til Vatnajökuls.“ Þá kom fram að ábúendur Mörtungu II, Prestsbakka og Prestsbakkakots teldu eðlilegast að draga línuna úr Hallsteinsvörðu beint í vesturmark Mörtungu við Hellisá og að ábúendur Mörtungu I telur hugsanlegt að Mörtunga ættu land lengra norður en hefðu ekki gert neinar tillögur í því sambandi.

Ekki eru fleiri heimildir um afmörkun Síðumannaafréttar en þær sem að framan greinir. Þannig var hvorki gert landamerkjabréf fyrir afréttinn í kjölfar setningar landamerkjalaga 1882 né 1919. Þá er mörkum hans ekki lýst í þeim fjallskilareglugerðum sem settar hafa verið fyrir Vestur-Skaftafellssýslu frá árinu 1889 til þessa dags. Við mat á þýðingu þessara brotakenndu lýsinga og við nánari afmörkun á afréttinum er því nauðsynlegt að líta til fyrirliggjandi heimilda um merki aðliggjandi landsvæða. Í 1. gr. almennrar reglugjörðar um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 78/1889 segir að heimalönd þau, er heimild sé fyrir að nota til upprekstrar, skuli í þeim efnum, er að fjallskilum lúta, skoða sem afrétti enda séu þau notuð á þann hátt af fleirum en landeigendum sjálfum. Þá segir að um eignartakmörk afrétta og heimalanda fari að öðru leyti eftir því er lög ákveða. Í 5. gr. fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 245/1965 segir svo að hreppsnefnd geti með samþykki landeigenda og sýslunefndar tekið upp nýja afrétti, lagt til þeirra hluta einstakra jarða og breytt þannig afréttarmörkum eftir því sem hagkvæmt þykir og um semst við landeigendur. Ekki megi þó skilja heimalönd þannig frá jörðum, sem í byggð eru, nema takmarkaðan tíma í senn. Sambærilegt ákvæði er að finna í 5. gr. nógildandi fjallskilasamþykktar fyrir Vestur-Skaftafellssýslu nr. 174/1992. Í því ákvæði er þó jafnframt tekið fram að það skuli vera afréttir sem að fornu hafi verið.

Einu fyrirliggjandi lýsinguna á vesturmörkum Síðumannaafréttar gagnvart Skaftártunguafrétti er að finna í ritinu Göngur og réttir. Þar kemur fram að Skaftá ráði að vestan, sunnan frá heidatakmörkum og norður að Vatnajökli. Mörkum Skaftártunguafréttar gagnvart Síðumannaafrétti er lýst með sama hætti í umræddu riti. Þá liggur fyrir lýsing á afréttarmörkum Skaftártunguhrepps, dags. 12. desember 1889, þar sem fram kemur að Skaftá ráði suður á móts við Hányþugil. Þessari lýsingu virðist ekki hafa verið þinglýst en hún er samþykkt í umboði hreppsnefndar Kleifarhrepps vegna marka við Síðumannaafrétt. Lýsingarnar í Göngum og réttum eru því í samræmi við þessa lýsingu.

Einu fyrirliggjandi lýsinguna á austurmörkum Síðumannaafréttar gagnvart jörðinni Dalshöfða í Fljótshverfi er að finna í ritinu Göngur og réttir. Þar kemur fram að Hverfisfljót ráði að austan, sunnan frá heidatakmörkum og norður að Vatnajökli. Samkvæmt landamerkjabréfi Dalshöfða, dags. 11. júní 1886 og þingl. 19. júní sama ár, liggja merki Dalshöfða gagnvart Síðumannaafrétti, með þvermarki „sem skiptir heiðalandi og afrjetti“ austur að Hverfisfljóti. Eftir það ræður fljótið „norður í jökul“. Lýsingin í ritinu Göngur og réttir er því í samræmi við landamerkjabréf Dalshöfða svo langt sem hún nær. Bréfið er ekki áritað vegna afréttarins. Í kafla 6.12., sbr. einnig kafla 6.3. í máli nr. 9/2003 hjá óbyggðanefnd, Fljótshverfi, er komist að þeirri niðurstöðu að framangreint þvermark liggja frá Ufsatanga til norðausturs yfir Eldhraun og yfir toppinn á Hnútu og í Hverfisfljóti. Um forsendur og rök fyrir þeirri niðurstöðu vísast til þeirrar umfjöllunar sem þar er.

Í fyrirliggjandi heimildum er norðurmörkum Síðumannaafréttar hvergi lýst sérstaklega, en vestur- og austurmörkum lýst að Vatnajökli sem að framan greinir. Óbyggðanefnd telur fyrirliggjandi

heimildir því sýna glögg tilið hafi verið svo á að afrétturinn næði að Vatnajökli. Jökullinn hefur afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við.

Um mörk einstakra jarða gagnvart Síðumannaafrétti er fjallað í köflum 6.3.-6.12. og komist að þeirri niðurstöðu að suðurmörk afréttarins séu eftirfarandi: Úr punkti, efst í Áningsfit skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu í Skaftá, og beint í austur, þangað til línan sker línu sem liggur í norðnorðvestur frá toppi Leiðólfsfells. Þaðan liggur línan beint í Hellisá þar sem hún gengur lengst til norðurs fyrir landi Skálar og fylgir svo Hellisá þangað sem Kálfá rennur í hana og síðan Kálfá að upptökum hennar. Frá upptökum Kálfár er dregin bein lína í upptök Geirlandsár norðan við Lauffell (upptök lækjar sem rennur í Geirlandsá), þaðan liggur línan beint í upptök Þverár, þaðan beint í Hallsteinsvörðu, þaðan beint í Ufsatanga. Úr Ufsatanga fylgir línan svo áður nefndu Þvermarki í Hverfisfljót. Um forsendur og rök fyrir þeirri niðurstöðu vísast til þeirrar umfjöllunar sem þar er.

Sem að framan greinir var hvorki gert landamerkjabréf fyrir Síðumannaafrétt í kjölfar gildistöku landamerkjalaga 1882 né 1919. Þannig liggur engin lögformleg lýsing á heildarmerkjum afréttarins fyrir. Þá eru þær lýsingar sem fyrir liggja allar brotakenndar. Í ritinu Göngur og réttir er að finna lýsingu á vestur- og austurmörkum afréttarins. Fyrirliggjandi gögn um landamerki aðliggjandi landsvæða sem og glögg skil frá náttúrunnar hendi benda til þess að merkjum afréttarins sé þar rétt lýst að þessu leyti. Þá hefur óbyggðanefnd komist að niðurstöðu um suðurmörk afréttarins á grundvelli heimilda um landamerki aðliggjandi jarða. Fyrir þær jarðir voru gerð landamerkjabréf í kjölfar gildistöku landamerkjalaga 1882. Þau landamerkjabréf eru flest árituð af nágrönnum, þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki jarðanna að þessu leyti. Bendir það allt til þess að merkjum sé rétt lýst í bréfunum svo langt sem þær lýsingar ná, sbr. einnig umfjöllun í köflum 6.3.-6.12.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan merkja Síðumannaafréttar, svo sem þau hafa verið skilgreind hér að framan.

Þegar Síðumannaafréttar er getið í fyrirliggjandi heimildum er það í öllum tilvikum tengt upprekstri og afréttarnotum, sbr. t.d. heimildir í tengslum við tilraunir til nýbýlastofnunar frá því á fyrri hluta 19. aldar, lýsingu á Kirkjubæjarklausturssókn frá 1841, fjallskilareglugerðir frá 1889 og síðar og fasteignamat 1916.

Samkvæmt framangreindu hafa búfjáreigendur í hinum forna Kleifarhreppi (síðar Kirkjubæjarhreppi og Hörglandshreppi) haft af Síðumannaafrétti hefðbundin afréttarnot undir umsjón hreppsins (síðar hreppanna) á sama hátt og gildir um samnotaafrétti almennt. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust.

Engin gögn liggja fyrir um það hvernig jarðir í hinum forna Kleifarhreppi (síðar Kirkjubæjarhreppi og Hörgslandshreppi) eru komnar að rétti sínum til þess landsvæðis sem hér er til umfjöllunar. Þá telur óbyggðanefnd ekki unnt að draga afdráttarlausar ályktanir af lýsingum Landnámu um hvort Síðumannaafréttur hafi verið innan upphaflegs landnáms á þessu svæði eða ekki. Með vísan ályktana í kafla 6.2. verður þó að telja fremur ólíklegt að a.m.k. nyrðri hluti þess svæðis, sem afrétturinn tekur til, hafi verið numinn.

Í máli þessu er því ekki sýnt fram á annað en að réttur til Síðumannaafréttar hafi í öndverðu orðið til á þann veg að íbúar í hinum forna Kleifarhreppi (síðar Kirkjubæjarhreppi og Hörgslandshreppi) hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á.

Að öllu framangreindu virtu hefur af hálfu Skaftárhrepps f.h. þinglýstra eigenda lögbýla á Síðu, Brunasandi og í Landbroti ekki verið sannað að landsvæðið Síðumannaafréttur sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun afréttarlandsins hefur verið hátt-

að, hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.¹

Heimildir benda hins vegar til þess að um afrétt jarða í Kleifarhreppi hinum forna hafi verið að ræða.

Í sumum tilvikum liggja mörk Síðumannaafréttar gagnvart einstökum jörðum sunnar en krafa er gerð um í máli þessu. Þrátt fyrir ábendingar óbyggðanefndar var ekki gerð um það varakrafa af hálfu Skaftárhrepps f.h. eigenda og umráðamanna lögbýla í hreppnum að afrétturinn næði alla leið suður að norðurmörkum jarðanna eins og þau yrðu ákvörðuð í úrskurði nefndarinnar. Með hliðsjón af sjálfstæðri rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, verður þessi annmarki á kröfugerð sveitarfélagsins ekki talinn hafa þýðingu enda enginn vafi á því samkvæmt fyrirliggjandi heimildum að litið hafi verið svo á að land jarðanna næði norður að mörkum Síðumannaafréttar og ekkert sem bendir til þess að það landsvæði, sem liggur á milli norðurmarka jarðanna og kröfulínu sveitarfélagsins, hafi aðra eignarréttarlega stöðu en Síðumannaafréttur að öðru leyti.

Þá verður ekki talið hafi þýðingu í þessu sambandi, með hliðsjón af sjálfstæðri rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, að kröfugerð íslenska ríkisins taki ekki til landskika við Skaftá rétt norðan við Áningsfit eða landskika við Kálfá norðan Heiðarsels og Eitúnaháls enda engin efnisleg rök verið færð fram fyrir þeirri tilhögun.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis, sem hér hefur verið fjallað um, eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitar svæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það, sem hér er til umfjöllunar, verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði ... sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998. Engin gögn liggja fyrir um að landsvæði þetta hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í almennum niðurstöðum nefndarinnar, að land Síðumannaafréttar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá upptökum Skaftár við jaðar Vatnajökuls og eftir ánni að punkti efst í Áningsfit, skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu. Þaðan liggur línan beint í austur þar til hún sker línu sem liggur í norðnorðvestur úr toppi Leiðólfsfells og út í hraunið. Þaðan liggur línan beint í Hellisá á þeim stað þar sem hún gengur lengst til norðurs fyrir landi Skálar. Línan fylgir svo Hellisá þangað sem Kálfá rennur í hana og síðan Kálfá að upptökum hennar. Frá upptökum Kálfár er dregin bein lína í upptök Geirlandsár norðan við Lauffell (upptök lækjar sem rennur í Geirlandsá), þaðan liggur línan beint í upptök Þverár, þaðan beint í Hallsteinsvörðu, þaðan beint í Ufsatanga. Úr Ufsatanga liggur línan svo beint yfir toppinn á Hnútu og í Hverfisfljót og fylgir svo fljótinu að upptökum þess við jaðar Síðujökuls. Þaðan fylgir línan jökuljaðrinum að upptökum Skaftár. Að því leyti sem fylgt er jökuljaðri er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Sama landsvæði er afréttur jarða í hinum forna Kleifarhreppi (síðar Kirkjubæjarhreppi og Hörgslandshreppi), nánar tiltekið jarða á Síðu, í Landbroti og á Brunasandi, í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

Óbyggðanefnd telur ljóst að ákvarða þurfi mörk afréttarins að því leyti sem hann liggur að Vatnajökli til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. 1. nr. 58/1998. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur

1 Sbr. einnig lokakafla í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða einfaldlega og án nánari afmörkunar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi.

Hluti af því landsvæði sem hér hefur verið lýst þjóðlenda og afréttur jarða á Síðu, í Landbroti og á Brunasandi er háð sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, sbr. reglugerð um Skaftafellspjóðgarð nr. 879/2004 og nánari skilgreiningu í náttúruminjaskrá: „Lakagígar“.

6.14. Vatnajökull og önnur landsvæði á Síðu, í Landbroti, á Brunasandi og í fyrrum Leiðvallarhreppi

Hér verður tekin afstaða til eignarréttarlegrar stöðu þess hluta Vatnajökuls sem til meðferðar er í máli þessu, sbr. kafla 2.4. um afmörkun málsins, sem og þeirra landsvæða á Síðu, í Landbroti, á Brunasandi og í fyrrum Leiðvallarhreppi sem ekki er fjallað um í köflum 6.3.-6.13., þ.e. lands sem til meðferðar er í þessu máli en kröfugerð íslenska ríkisins tekur ekki til, sbr. einnig kafla 2.4.

Kröfugerð íslenska ríkisins felur í sér að umræddur hluti Vatnajökuls sé þjóðlenda, sbr. kafla 3.1. Aðrir hafa ekki gert kröfu um eignarréttindi á þessu svæði. Þá er óumdeilt að landsvæði það á Síðu, í Landbroti, á Brunasandi og í fyrrum Leiðvallarhreppi, sem hér er til meðferðar, sé eignarland. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Óbyggðanefnd telur ekki unnt að draga ályktanir af lýsingum Landnámu um hvort umræddur hluti Vatnajökuls hafi verið innan upphaflegs landnáms á þessu svæði eða ekki. Þá telur óbyggðanefnd ekkert benda til þess að á viðkomandi hluta jökulsins hafi á síðari tímum stofnast til beins eða óbeins eignarréttar fyrir löggerninga, hefð eða með öðrum hætti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði þetta á Vatnajökli, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Úr upptökum Skaftár við jaðar Vatnajökuls er dregin bein lína í Bárðarbungu (2009 m). Þaðan liggur línan til suðausturs í Svíahnúk eystri í Grímsfjalli (1732 m) og þaðan til suðvesturs í upptök Hverfisfljóts við jaðar Síðujökuls. Þaðan liggur línan með jökuljaðrinum að upptökum Skaftár. Að því leyti sem fylgt er jökuljaðri er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Landsvæði það, sem hér hefur verið lýst þjóðlenda, er háð sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd nr. 44/1999, sbr. reglugerð um Skaftafellspjóðgarð nr. 879/2004.

Loks telur óbyggðanefnd ekkert benda til þess að utan kröfusvæðis íslenska ríkisins í máli þessu sé að finna landsvæði sem þarfnist frekari rannsóknar, sbr. kafla 4.2. um rannsóknarskyldu óbyggðanefndar. Þar ber þess sérstaklega að geta að ekki verður ráðið af heimildum að á umræddu svæði séu samnotaafréttir eða afréttir einstakra jarða/stofnana, umfram það sem þegar hefur verið fjallað um. Þá eru engar vísbendingar um að á þessu svæði sé að finna svokallaða almenningsfjöru, sbr. umfjöllun um fjöru í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar.

6.15. Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar

hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu.

7. ÚRSKURÐARORÐ¹

Landsvæði það, sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. Síðumannaafréttur og sá hluti Vatnajökuls, sem til meðferðar er í máli þessu, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Frá upptökum Skaftár við jaðar Vatnajökuls og eftir ánni að punkti efst í Áningsfit, skammt sunnan við þar sem Landvatnið rennur úr Miðvatninu. Þaðan liggur línan beint í austur þar til hún sker línu sem liggur í norðnorðvestur úr toppi Leiðólfsfells og út í hraunið. Þaðan liggur línan beint í Hellisá á þeim stað þar sem hún gengur lengst til norðurs fyrir landi Skálar. Línan fylgir svo Hellisá þangað sem Kálfá rennur í hana og síðan Kálfá að upptökum hennar. Frá upptökum Kálfár er dregin bein lína í upptök Geirlandsár norðan við Lauffell (upptök lækjar sem rennur í Geirlandsá), þaðan liggur línan beint í upptök Þverár, þaðan beint í Hallsteinsvörðu, þaðan beint í Ufsatanga. Úr Ufsatanga liggur línan beint yfir toppinn á Hnútu og í Hverfisfljót og fylgir svo fljótinu að upptökum þess við jaðar Síðujökuls. Þaðan er dregin lína til norðausturs í Svíahnúk eystri í Grímsfjalli (1732 m) og þaðan til norðvesturs í Bárðarbungu (2009 m). Þaðan liggur línan beint í upptök Skaftár við jaðar Vatnajökuls.

Sama landsvæði að undanskildum Vatnajökli er afréttur jarða í hinum forna Kleifarhreppi (síðar Kirkjubæjarhreppi og Hörgslandshreppi), nánar tiltekið jarða á Síðu, í Landbroti og á Brunasandi, í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga 58/1998. Að því leyti, sem afmörkun afréttarins ræðst af jökuljaðri, er miðað við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðlendulaga.

Allur kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið greiddur. Þóknun lögmannna ákvarðast svo: Ólafur Björnsson hrl. 1.100.000 kr., Bragi Björnsson hdl. og Einar Jónsson lögfr. 900.000 kr. og Jóhann Halldórsson hrl. 600.000 kr. er greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitsetningu þjóðlendulínu að liðnum málsskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Kristján Torfason

Karl Axelsson

Halldór Jónsson

¹ Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (Kort). Við afmörkun þjóðlendu í hverju máli fyrir sig er miðað við orðalag í fyrirbyggjandi heimildum um það landsvæði sem til meðferðar er. Blæbrigðamunur kann því að vera á lýsingum á sömu línu á milli einstakra mála.

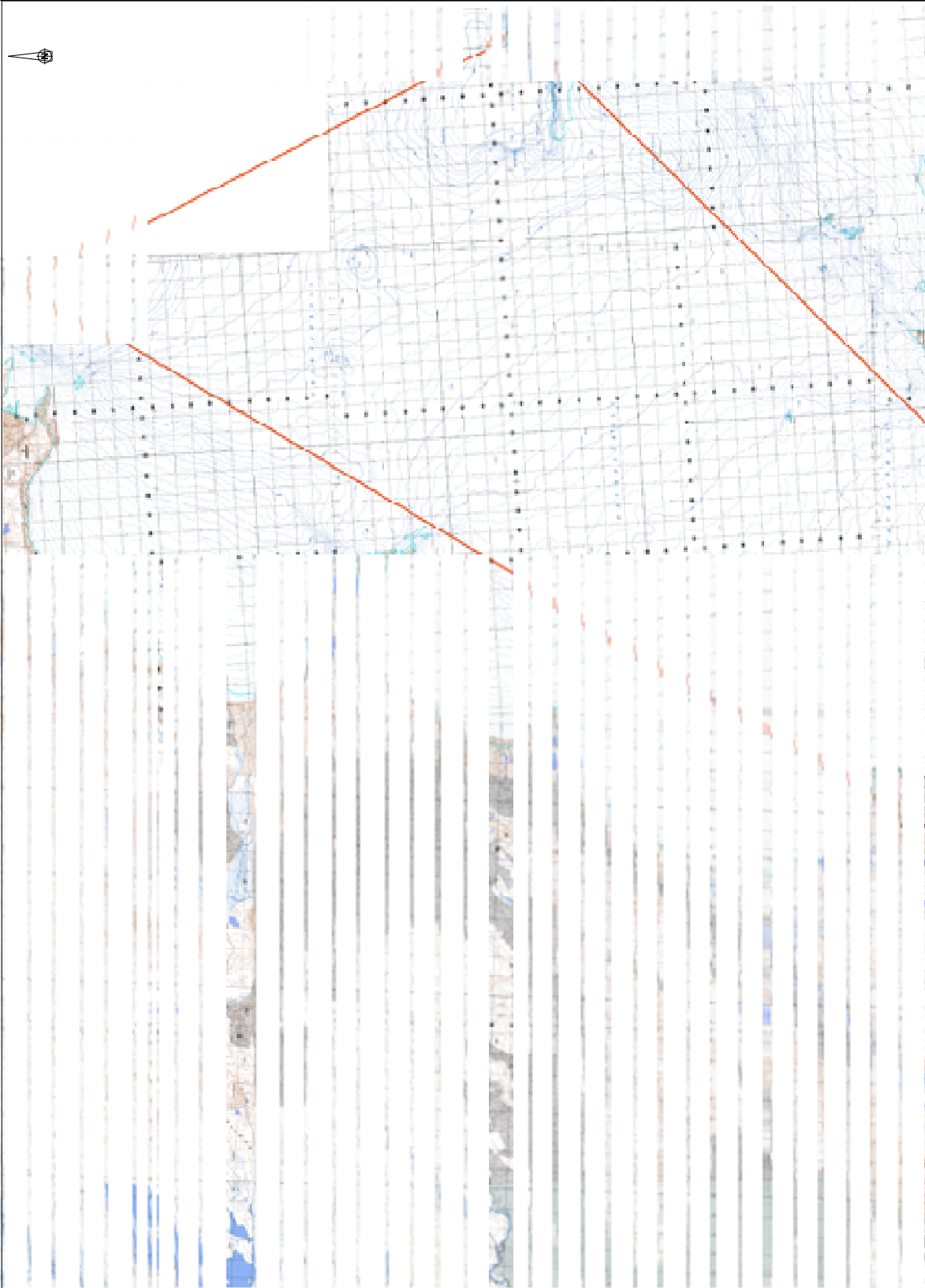
VIÐAUKAR

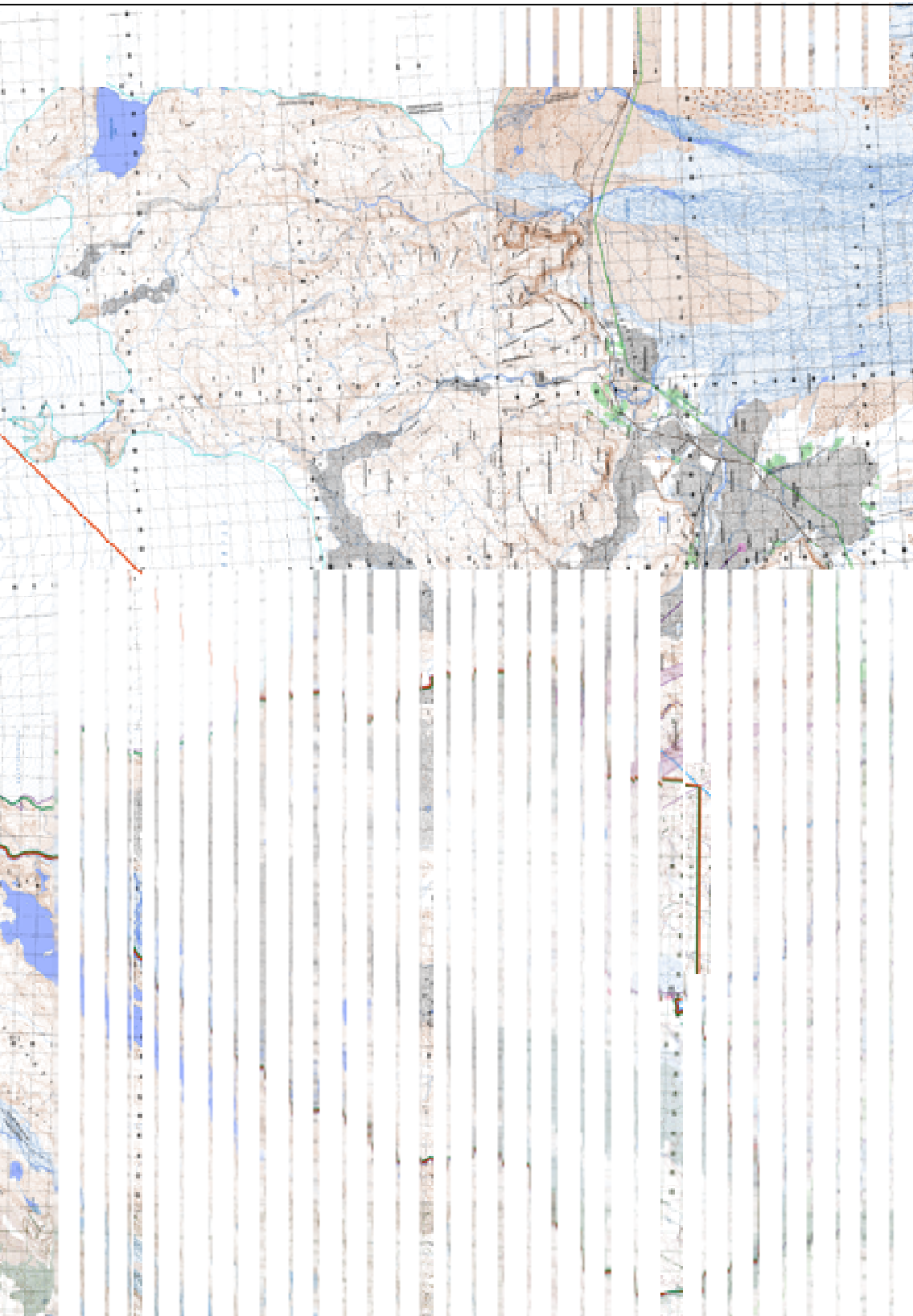
- I. **Almennar niðurstöður óbyggðanefndar í málunum nr. 1-7/2000 (uppsveitir Árnessýslu) og 1-5/2001 (sveitarfélagið Hornafjörður)**
Sjá bls. 79

FYLGISKJÖL

- I. Kort**
- II. Aðilaskrá**
- III. Skjalaskrá**

PJÓÐLENDULÍNA - Mál nr 8/2003, Síða, Landbrot, og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvallarhreppi, nú í Skaftárhreppi

— Kalla (járnburðherrá) í ríkiss um þjóðendumok.
— Keltur ýmsa aðla um eigaðrettidri (dalkerfi).
— Útlina þús sk. uppsettum Landisat7 gervitunglmyndum og lögmundum

— Mörk þjóðendi, skv. únskubí
 öbyggðanefndar
— skv. únskubí öbyggðanefndar
 Landamerkjapunktur.

/// Ágainingur um landamerki

Mismunur á (þokuvæði, óns og þab) er tekið á á kortgrunni, og únskubúttinu öbyggðanefndar,
 að því leyti sem hún fylgr (þokulætri, skýrist af mismunandi aldri og hákvæmni) gagna.

Daga: 9.12.2004
 Kortgrunur ISSR
 © Kostasgeir Skjalason, Landfræðingur
 © Landamerkjapunktur, kvfrfr. L0000013

II. Aðilaskrá

Þjóðlendur	Fjármálaráðuneytið f.h. íslenska ríkisins
Eintúnaháls	Skaftárhreppur
Heiðarsel I	Hilmar Jónsson
Heiðarsel I	Skúli Jónsson
Heiðarsel I	Stefán Jónsson
Heiðarsel II	Hilmar Jónsson
Heiðarsel II	Skúli Jónsson
Heiðarsel II	Stefán Jónsson
Holt I	Helga G. Sigurjónsdóttir
Holt I	Sigurður Helgason
Holt II	Seðlabanki Íslands
Holt II	Siggeir Björnsson
Hörgsdalur I	Guðlaug Marta Ásgeirsdóttir
Hörgsdalur I	Gústaf B. Pálsson
Hörgsdalur II	Gústaf B. Pálsson
Hörgsland I	Ferðþjónusta og Sumarhús ehf.
Hörgsland II	Ólafía Jakobsdóttir
Hörgsland II	Jóna Jakobsdóttir
Hörgsland II	Sigurveig Jakobsdóttir
Hörglandskot	Lára Gunnðís Magnúsdóttir
Hörglandskot	Magnús Lárusson
Hörglandskot	Steingrímur Lárusson
Múlakot	Baldur Þ. Bjarnason
Múlakot	Bjarni Pétur Baldursson
Múlakot	Guðrún Lilja Bjarnadóttir
Múlakot	Gunmáugur Bjarnarson
Múlakot	Helga M. Bjarnadóttir
Múlakot	Sigurveig Kristófersdóttir
Mörtungur I	Ragnar Jónsson
Mörtungur II	Ólafur Oddsson
Mörtungur II	Guðríður Steinunn Jónsdóttir
Prestbakkakot	Jón Þorbergsson
Prestbakki	Jón Jónsson
Prestbakki	Sigrún Böðvarsdóttir
Síðumannaafréttur	Skaftárhreppur f.h. eiganda og umráðamanna lögbýla í hreppnum
Skaftárdalur I	Jóhannes Ragnarsson
Skaftárdalur I	Lovísa Axelsdóttir
Skaftárdalur I	Sigurður Hjaltason
Skaftárdalur I	Þorfinnur Snorrason
Skaftárdalur II	Aðalbjörg Jónsdóttir
Skaftárdalur II	Eiríkur Þór Jónsson
Skaftárdalur II	Hanna Kristín Gunnarsdóttir
Skaftárdalur II	Sigurður Bergmann Jónasson
Skaftárdalur III	Aðalbjörg Jónsdóttir

Skafárdalur III	Eiríkur Þór Jónsson
Skafárdalur III	Hanna Kristín Gunnarsdóttir
Skafárdalur III	Jóhannes Ragnarsson
Skafárdalur III	Sigurður Hjaltason
Skafárdalur III	Sigurður Bergmann Jónasson
Skafárdalur III	Þorfinnur Snorrason
Skálar	Eiríkur Benjamínsson
Skálar	Gísli Vigfússon
Skálar	Halldór Jóhannsson
Skálar	Ólafur Einarsson
Skálar	Stefanía Halldórsdóttir
Þverá/Brattland	Davíð Pétursson

III. Skjalaskrá

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- 1 Kröfulýsing, dags. 25.4.2001.
- 1(1) Bréf fjármálaráðherra v/ meðfylgjandi kröfulýsingar, dags. 26.4.2001.
- 1(2) Kort sem sýnir kröfulínu fjármálaráðherra í Skaftárhreppi (mælikvarði 1:50.000).
- 1(3) Skjalaskrá, dags. 25.4.2001.
- 1(4) Tilvísanaskrá, dags. 25.4.2001.
- 1(5)) Landamerki Eintúnaháls eftir dómi uppkveðnum 1.10.1834 þegar jörðinni var úthlutað landi sem nýbýli.
- 1(6) Afsal jarðarinnar Eintúnaháls til Kirkjubæjarhrepps, dags. 5.5.1937.
- 1(7) Greinargerð fjármálaráðuneytisins f.h. íslenska ríkisins, dags. 23.5.2003.
- 1(8) Endanleg kröfugerð í máli nr. 8/2003, Síða í sveitarfélaginu Skaftárhreppi.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 2 Yfirlit Þjóðskjalasafns yfir heimildaleit í óprentuðum frumgögnum, dags. 3.11.2004.

Landamerkjalyýsingar:

- 2(1) Landamerkjalyýsing Holts, dags. 9.5.1885.
- 2(2) Landamerkjalyýsing Skaftárdals, dags. 19.6.1886.
- 2(3) Landamerkjalyýsing Skálar, dags. árið 1886.
- 2(4) Landamerkjalyýsing Mörtungu, dags. árið 1886.
- 2(5) Landamerkjalyýsing Brattlands, dags. 18.6.1886.
- 2(6) Landamerkjalyýsing Hörgsdals, dags. 19.6.1888.
- 2(7) Landamerkjalyýsing Áar, dags. 1886.
- 2(8) Landamerkjalyýsing Prestsbakka og Prestsbakkakots, dags. 4.6.1890.
- 2(9) Landamerkjalyýsing Hörgslands, dags. 21.5.1890.
- 2(10) Landamerkjalyýsing Heiðar og Heiðarsels, dags. 24.5.1890.
- 2(11) Landamerkjalyýsing Þverár, dags. 3.6.1890.
- 2(12) Landamerkjalyýsing Hörgslandskots, Hörgslands og Múlakots, dags. 5.5.1922.
- 2(83) Landamerkjalyýsing Geirlands, dags. 24.5.1890.
- 2(84) Landamerkjalyýsing Efri- og Neðri-Markar, dags. 22.5.1889.
- 2(85) Landamerkjalyýsing Dalshöfða, dags. 11.6.1886.
- 2(86) Landamerkjalyýsing Búlandstorfunnar, þingl. 21.6.1886.
- 2(87) Landamerkjalyýsing Keldunúpa, dags. 21.5.1890.
- 2(88) Landamerkjalyýsing jarðarinnar Foss á Síðu, dags. 15.12.1920.
- 2(90) Landamerkjalyýsing Hólms, dags. 26.5.1890.
- 2(91) Landamerkjalyýsing Botna, dags. 6.6.1890.
- 2(102) Ytri-Dalbær, dags. 26.5.1890.
- 2(103) Arnardrang, Eystra- og Ytra Hraun, dags. 14.5.1886.
- 2(104) Þykkvabæjarklaustur, dags. 12.5.1890.

Skjöl úr skjalasafni landfógeta, sem varða Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir í Vestur-Skaftafellssýslu:

- 2(13) Síða Rauðabergs í uppkasti að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).

- 2(14) Síða Þverár í uppkasti að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).
- 2(15) Síða Mörtungu í uppkasti að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).
- 2(16) Síða Holts í uppkasti að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).
- 2(17) Síða Hörgsdals Uppkast að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).
- 2(18) Lýsing Þorsteins Bjarnasonar á Vestur-Skaftafellssýslu og klaustrajörðunum, gerð á Mýrum í Álftaveri 17.6.1773.
- 2(78) Síða Heiði í uppkasti að jarðabók fyrir Kirkjubæjarklausturs-, Þykkvabæjarklausturs- og Flögugarðir 1769 og 1779 með hendi Skúla Magnússonar, landfógeta. (Landf. XXIII, 7).
- Afsals- og veðmálabækur Skaftafellssýslu:*
- 2(19) Afsal landssjóðs til Guðlaugs Guðmundssonar á jörðinni Þverá, dags. 7.1.1886. Skaft. DB/3, nr. 80.
- 2(20) Afsal landsjóðs til Vilborgar Jónsdóttur á jörðinni Brattlandi, dags. 3.5.1893. Skaft. DB/4, nr. 61.
- 2(21) Afsal til Odds Oddssonar og Eiríks Bjarnasonar á þjóðjörðinni Mörtungu, dags. 18.2.1897. Skaft. DB/3, nr. 347.
- 2(22) Afsal til Bjarna Bjarnasonar á þjóðjörðinni Hörgsdal, dags. 12.10.1910. Skaft. DB/5, nr. 64.
- 2(23) Afsal landsjóðs til Jóns Bjarnasonar á jörðinni Mörk, dags. 22.8.1893. Skaft. DB/3, nr. 241.
- 2(24) Afsal til Lárusar Helgasonar á þjóðjörðinni Kirkjubæjarklaustri, dags. 20.11.1908. Skaft. DB/4, nr. 311.
- 2(25) Afsal landsjóðs til Ragnhildar Jónsdóttur á jörðinni Heiði, dags. 4.12.1893. Skaft. DB/3, nr. 244.
- 2(26) Afsal landsjóðs til Vigfúsar Árnasonar á Heiðarseli, dags. 30.6.1893. Skaft. DB/3, nr. 243.
- 2(27) Afsal til Jóns Jónssonar á kóngsjörðina (Kirkjubæjarklaustursjörð) Holti, dags. 8.4.1847. Skaft. DB/1, nr. 144.
- 2(28) Afsal til Eyjólfss Guðmundssonar á landssjóðsjörðinni Á, dags. 15.5.1891. Skaft. DB/3, nr. 195.
- 2(29) Afsal til Þorkels Jónssonar á kóngsjörðinni Skaftárdal, dags. 2.9.1837.
- 2(30) Afsal til Lofts Ólafssonar á $\frac{2}{3}$ þjóðjarðarinnar Hörgslands og á $\frac{1}{4}$ þjóðjarðarinnar Hörgslandskots, dags. 19. 11.1919. Skaft. DB/6, nr. 76.
- 2(31) Afsal til Einars Pálssonar á $\frac{1}{3}$ þjóðjarðarinnar Hörgslands, dags. 19.11.1919. Skaft. DB/6, nr. 77.
- 2(32) Afsal til Steingríms Steingrímssonar á $\frac{3}{4}$ þjóðjarðarinnar Hörgslandskots, dags. 19.11.1919. Skaft. DB/6, nr. 75.
- 2(33) Afsal til Þorláks Vigfússonar á þjóðjörðinni Múlakoti, dags. 19.11.1919. Skaft. DB/6, nr. 78.
- 2(79) Afsal til Sveins Pálssonar á jörðinni Holti, dags. 26.4.1862. Skýringar á efni skjalsins er að finna í yfirliti Þjóðskjalasafns.

- 2(92) Veðbókarregistur Brattlands. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(93) Veðbókarregistur Eintúnaháls. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(94) Veðbókarregistur Heiðarsels. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(95) Veðbókarregistur Holts. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(96) Veðbókarregistur Lækja eða Lækjarbakka og Hervararstaða. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(97) Veðbókarregistur Hörgslands, Hörgslandskots og Múlakots. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(98) Veðbókarregistur Hörgsdals. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(99) Veðbókarregistur Mörtungu. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(100) Veðbókarregistur Skaptárdals. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.
 2(101) Veðbókarregistur Skálar. Veðmálaregistur Skaftafellssýslu fram til ársins 1928.

Jarðamatsgögn:

- 2(34) (a-b) Umfjöllun um jarðir í Kleifarhreppi í jarðamati 1804, ásamt skýringum og uppskriftum að hluta.
 2(35) Umfjöllun um hluta jarða í Kleifarhreppi í jarðamati 1849-1850.
 2(36) Umfjöllun um hluta jarða í Hörgslandshreppi og jarðir í Kirkjubæjarhreppi í fasteignamati 1916-1918.
 2(82) a-b Umfjöllun um hluta jarða í Kleifarhreppi í Gerðabók yfirjarðamatsnefndar 1849-50, ásamt uppskrift að hluta.
 2(89) Úr fasteignamati 1918. Landamerkjalyfing Kirkjubæjarklausturs.

Visitasiúbækur biskupa:

- 2(37) (a-b) Visitasía að Skál 1677 ásamt uppskrift að hluta.
 2(38) (a-b) Visitasía að Skál 1749 ásamt uppskrift að hluta.
 2(39) (a-b) Visitasía að Skál 1641 ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8).
 2(40) (a-b) Visitasía að Kirkjubæjarklaustri 1641 ásamt uppskrift að hluta. (Bps. A. II, 8).

Dóma- og þingabækur:

- 2(41) (a-b) Réttarhald/skoðunargerð á Eintúnahálsi 1831, ásamt uppskrift.
 2(42) (a-b) Réttarhald vegna útmælingar á Eintúnahálsi 1832 og ýmis skjöl sem lögð voru fram við það tækifæri, ásamt uppskrift að hluta.
 2(43) (a-b) Áreið á landamerki Holts og Skálar á Síðu 1849, ásamt uppskrift.
 2(44) (a-b) Áreið á landamerki Skálar, Holts og Skaftárdals 1859, ásamt uppskrift.
 2(45) (a-b) Landaprætumál milli Skálar, Skaftárdals og Holts 1860, ásamt uppskrift.

Umboðsskjöl úr Vestur-Skaftafellssýslu:

- 2(46) (a-b) Úttekt Mörtungu 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 3. Úttektabók 1843-1867).
 2(47) (a-b) Úttekt Hörgsdals 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 3. Úttektabók 1843-1867).
 2(48) (a-b) Úttekt Brattlands (áður Ytradals) 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 3. Úttektabók 1843-1867).
 2(49) (a-b) Úttekt Þverár 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 3. Úttektabók 1843-1867).
 2(50) (a-b) Úttekt Breiðabólsstaðar 1857, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 3. Úttektabók 1843-1867).

- 2(51) (a-b) Úttekt Þverár 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 4. Úttektabók 1838-1847).
- 2(52) (a-b) Úttekt Brattlands (áður Ytradals) 1847, ásamt uppskrift að hluta. (Klaustrajarðir IV, 4. Úttektabók 1838-1847).
- 2(53) (a-b) Bréf umboðsmanns þjóðjarða í Vestur-Skaftafellssýslu til amtmanns í Suðuramti, dags. 10.1.1890, um land Geirlands og Mörtungu og selsátur Breiðabólstaðar í Geirlandsheiði og lambaupprekstur í Lambatungur í Mörtungulandi m.m., ásamt uppskrift að hluta. (Umboðsskjöl. Kirkjubæjarklaustur, Þykkvabæjarklaustur og Flögugarðir III, 5. Bréfabók 1886-1902).
- 2(54) (a-b) Lýsing umboðsmanns á jörðinni Hörgslandi í bréfi til sýslumanns í Skaftafellssýslu, dags. 19.3.1891, ásamt uppskrift að hluta. (Umboðsskjöl. Kirkjubæjarklaustur, Þykkvabæjarklaustur og Flögugarðir III, 5. Bréfabók 1886-1902).
- 2(55) (a-b) Lýsing umboðsmanns á jörðinni Brattlandi í bréfi til sýslumanns í Skaftafellssýslu, dags. 21.3.1891, ásamt uppskrift að hluta. (Umboðsskjöl. Kirkjubæjarklaustur, Þykkvabæjarklaustur og Flögugarðir III, 5.

Sala þjóðjarða í Kirkjubæjar- og Þykkvabæjarklaustursumboði:

- 2(56) Virðing á Hörgsdal á Síðu 1906. (Stjórnarráð Íslands II, Db. 3, nr. 365).
- 2(57) Virðing og sala á jörðum í Hörgslandsþorpi á Síðu 1918-1919. (Stjórnarráð Íslands II, Db. 7, nr. 65).

Jarðaskjöl:

- 2(58) Landamerkjalyýsing fyrir Hörgsland frá árinu 1707.
- 2(59) Vitnisburður Steingríms Sveinssonar um landamerki Skálar, gefinn að Geirlandi 26.7.1859.
- 2(60) Vitnisburður E. Einarssonar um landamerki Skálar, gefinn að Þverá 16.7.1859.
- 2(61) Sáttargerð um landamerki Holts og Skálar og Skálar og Skaftárdals 1859.

Bréfa- og gerðabækur sýslumanna og hreppa:

- 2(81) (a-b) Reglur um upprekstur á Síðumannaafrétt og heimild ábúenda landríkustu jarða til að taka upprekstrarfé í heimalönd sín, dags. 8.6.1894, ásamt óstaðfestri uppskrift.

Skjöl úr skjalasafni stiftamtmanns og suðuramts:

- 2(62) a-b Bréf sýslumanns Skaftafellssýslu varðandi umsókn bænda á Geirlandi um að stofna nýbýli undir Helgastaðafjalli, dags. 18.1.1826, ásamt umræddri umsókn bændanna, dags. 29.12.1825, ásamt uppskrift. (Stamt. III, 357, SA-J 10, 884).
- 2(63) a-b Umsókn um leyfi til nýbýlastofnunar á Lauffellsmýrum á Síðuafrétti, dags. 31.3.1828, ásamt svari sýslumanns, dags. 29.5.1829, ásamt uppskrift. (Stamt. III, 367, SA-J XI, 250)
- 2(64) a-b Kvörtun Jóns Sverrissonar í Hólmi í Landbroti til stiftamtmanns, dags. 15.6.1829, yfir því að sýslumaður í Skaftafellssýslu sinni því ekki að skoða land, sem Jón hefði sótt um til að stofna á nýbýli ásamt bréfi stiftamtmanns til sýslumanns af því tilefni, dags. 6.7. s.á., og svari sýslumanns, dags. 20.7.1829, ásamt uppskrift. (Stamt. III, 371, SA-J XI 250).
- 2(65) a-b Byggingarbréf fyrir Eintúnahálsi, dags. 26.1.1833, ásamt uppskrift. (Stamt. I, 58. Bréfabók stiftamtmanns 1832-1834. Bréf nr. 386).
- 2(80) a-b Bréfaskipti 1893-1894 vegna fyrirhugðar stofnunar nýbýlis í Leiðólfsfelli, dags. 22.2.1893, ásamt uppskrift.

- 2(105) Skjöl sem varða ágreining milli ábúenda á Heiði og Hunkubökkum um beit á Heiðarhálsi, 1888-1894.

Brauðamöt:

- 2(66) (a-b) Mat Prestsbakka, dags. 29.5.1839, ásamt uppskrift að hluta.
 2(67) (a-b) Mat Kirkjubæjarklaustursprestakalls, dags. 1.8.1854, ásamt uppskrift að hluta.
 2(68) Mat Prestbakka, dags. 6.6.1867.

Sáttabækur:

- 2(69) (a-b) Ágreiningur um landamerki Foss og Hörgslands á Síðu, færsla dags. 23.9.1807, ásamt uppskrift. (Sáttabók Síðumanna 1807-1872).
 2(70) (a-b) Land Eintúnaháls, færsla dags. 13.9.1832, ásamt uppskrift. (Sáttabók Síðumanna 1807-1872).
 2(71) (a-b) Landamerki Brattlands, Þverár og Foss, færsla dags. 18.6.1836, ásamt uppskrift. (Sáttabók Síðumanna 1807-1873).
 2(72) (a-b) Landamerki Holts og Skálar og Skálar og Skaftárdals, færsla dags. 25.10.1859, ásamt uppskrift. (Sáttabók Síðumanna 1807-1873).

Skjalasafn landshöfðingja. Skjöl varðandi þjóðjarðasölu:

- 2(73) Matsgerð Þverár, dags. 27.8.1884. (Lh. N-J. 1891, nr. 565).
 2(74) Mat umboðsmanns þjóðjarða í Vestur-Skaftafellssýslu á Hörgsdal, dags. 13.2.1891. (Lh. N-J 1895, nr. 190).
 2(75) Mat umboðsmanns þjóðjarða í Vestur-Skaftafellssýslu á Mörtungu, dags. 13.2.1891. (Lh. N-J 1895, nr. 190).
 2(76) Lýsing umboðsmanns á Hörgslandi, dags. 12.1.1897, og umsögn sýslunefndarfundar, 11.-12. mars s.á. (Lh. N-J 1897, nr. 990).
 2(77) Lýsing umboðsmanns á Hörgsdal, dags. 4.2.1897, og umsögn sýslunefndarfundar, 11.-12. mars s.á. (Lh. N-J 1897, nr. 990).
 3 Bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, varðandi heimildaleit í bréfabók Brynjólfs Sveinssonar biskups, dags. 26.4.2001.
 4 Yfirlit yfir heimildaleit óbyggðanefndar í frumgögnum, dags. 2.10.2003.

Máldagar o.fl.:

- 4(1) Máldagi fyrir kristbú á Dalbæ í Landbroti [1150]. Fram kemur að kristbúið átti ítak í Skálarlandi (1.b., bls. 194-199).
 4(2) Máldagi fyrir Kirkjubæjarklaustur [1218]. Fram kemur að klaustrið átti jörðina Mörtungu (1. b., bls. 392-394).
 4(3) Máldagi Kirkjubæjarklausturs [1343]. Fram kemur að klaustrið átti jörðina Mörtungu og ítak í Hörgslandi (2.b., bls. 781-782).
 4(4) Máldagi Nikulásarkirkju í Skál [1343]. Fram kemur að þjónað var í Holti frá Skál (2.b., bls. 783).
 4(5) Máldagi Þykkvabæjarklausturs [1340]. Fram kemur að klaustrið átti ítök í Hörgsdal og Raufarbergi (Rauðabergi) (2.b., bls 737-739).
 4(6) Máldagi Nikulásarkirkju að Lómagnúpi [1343]. Fram kemur að undir kirkjuna lá bænahús að Raufarbergi (2.b., bls.777-778).
 4(7) Máldagi Nikulásarkirkju að Lómagnúpi. [1397]. Fram kemur að undir kirkjuna lá bænahús að Raufarbergi (4.b, bls. 199).
 4(8) Úr Hítardalsbók [1367]. Nefnd er í skránni Mikaelkirkja að Holti (3.b., bls. 235).

- 4(9) Máldagi Nikulásarkirkju í Skál [1367]. Fram kemur að þjónað var í Holti frá Skál annan hvern helgan dag (3.b., bls. 246).
- 4(10) Máldagi kristbúsins að Þverá á Síðu [1367]. Fram kemur að kristbúið átti hlut í Hördsdælafjöru (3.b., bls. 244).
- 4(11) Máldagi Nikulásarkirkju í Holti, 1397 (4.b., bls. 237).
- 4(12) Máldagi Kirkjubæjarklausturs, 1397. Fram kemur að klaustrið átti m.a. jarðirnar Hörgsdal og Mörtungu og ítak í Hörgslandi (4.b., bls. 238-239).
- 4(13) Máldagi kristbúsins að Keldugnúpi, 1397. Fram kemur að búið átti ítak í Hörgsdalslandi (4.b., bls. 236).
- 4(14) Testamentisbréf Einars bónda Ormssonar, 1470. Fram kemur að hann átti jörðina Holt í Skálarkirkjusókn (5.b., bls. 568-571).
- 4(15) Ragnheiður Eiríksdóttir gefur Kirkjubæjarklaustri jörðina Raufaberg (Rauðberg) í Lómagnúpskirkjusókn í sitt testamentum og eiginmanns síns, 1471 (5. b., bls. 646).
- 4(16) Katrín Óladóttir gefur, með samþykki eiginmanns síns og sona, Kirkjubæjarklaustri við á þrátiú hesta árlega upp í Skálarlandi, og skal sú gjöf standa ævinlega (5. b., bls. 697).
- 4(17) Máldagi Kirkjubæjarklausturs [1343]. Fram kemur m.a. að klaustrið átti ítölur í Hörgslandi og jörðina Mörtungu (8.b., bls. 4-6).
- 4(18) Máldagi kirkjunnar Skál, 1523. Fram kemur að kirkjan átti 10 hundruð í heimalandi (9.b., bls. 188).
- 4(19) Skrá um ítök klaustursins í Kirkjubæ, 1582. Fram kemur m.a. að klaustrið átti ískyldur í Raufarbergi, Hörgsdal og Holti sem voru eignir Þykkvabæjarklausturs (9.b., bls. 470-471).
- 4(20) Fjárskiptabréf milli Hólmsfríðar Erlendsdóttur og Eyjólfss Einarssonar, sonar hennar, og systkina hans, 1522. Hólmsfríður fékk m.a. hálf Holt á Síðu fyrir 25 hundruð (9.b., bls. 86-87).
- 4(21) Kirknaskrá frá um 1200. Kirkja var þá í Hörgsdal og Skál (12.b., bls. 5).
- 4(22) Máldagi kirkjunnar í Skál frá um 1570 og skrá yfir kirkjur í Minna-Héraði og nærlendis frá sama tíma (15.b., bls. 704-705, 713).
- 4(23) Máldagar kristfjárjarðanna að Keldunúpi og Breiðabólstað frá 1570. Þær áttu m.a. ítök í Hörgsdalslandi (15.b., bls. 707).
- 4(74) Máldagi fyrir kristbúi því er Loðmundr Þórisson og Dálkr bróðir hans settu á Breiðabólstað á Síðu [1150] (1. b., bls. 201-203).

Fasteigna- og jarðamöt:

- 4(24) Jarðatal Johnsens 1847 (Jarðatal á Íslandi). Gefið út af J. Johnsen. Kb. 1847. Bls. 6-19).
- 4(25) Ný jarðabók fyrir Ísland. Kb. 1861 (bls. 6-9).
- 4(26) Fasteignabók 1922. Rv. 1921 (bls. 206-217).
- 4(27) Fasteignabók 1932. Rv. 1932 (bls. 107-110).
- 4(28) Fasteignabók 1938. Rv. 1942-1944 (bls. 61-63).
- 4(42) Fasteignabók 1957. Rv. 1956-57 (bls. 309-311).

Fjallskilareglugerðir:

- 4(29) Fjallskilaákvæði fyrir Vesturskaftafellssýslu, nr. 100/1897. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland. B-deild, bls. 163)
- 4(30) Almenn reglugjörð um fjallskil fyrir Vestur-Skaftafellssýslu, nr. 78/1899. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland. B-deild, bls. 100-107)
- 4(31) Reglugjörð um viðauka við almenna reglugjörð um fjallskil fyrir Vestur Skafta-

fellssýslu frá 6. júlí 1899, nr. 103/1913. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland. B-deild, bls. 181-182).

- 4(32) Fjallskilasamykkt fyrir Vestur-Skaftafellssýslu, nr. 245/1965. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1968. B- deild, bls. 518-525).
- 4(33) Fjallskilasamykkt fyrir Vestur-Skaftafellssýslu, nr. 174/1992. (Stjórnartíðindi fyrir Ísland 1992. B-deild, bls. 380-386).

Jarðabréf:

- 4(34) Jarðir Kirkjubæjarklausturs í byrjun 18. aldar. (Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 13. bindi, bls. 442-466)
- 4(40) Kaupbréf varðandi jörðina Skál, dags. 20.10.1666.
- 4(41) Eignayfirlýsing varðandi jörðina Skál, dags. 13.7.1703.

Manntal:

- 4(35) Manntal á Íslandi árið 1703. Kleifahreppur. Bls. 437-444.

Afsals- og veðmálabækur:

- 4(48) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Skál, Kirkjubæjarhreppi, dags. 27.5.2003.
- 4(49) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Eintúnaháls, Kirkjubæjarhreppi, dags. 27.5.2003.
- 4(50) Spjald úr afsals- og veðmálabók fyrir Þverá, Hörglandshrepp, dags. 27.5.2003. (2 síður)
- 4(51) Skál. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(52) Holt. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(53) Mörtunga I og II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(54) Prestbakkí. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(55) Prestbakkakot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(56) Hörgsdalur. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(57) Hörgslandskot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(58) Hörgsland I. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(59) Hörgsland II. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(60) Múlakot. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(61) Þverá og Brattland. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.
- 4(62) Eintúnaháls. Yfirlit í afsals- og veðmálabók Vestur-Skaftafellssýslu.

Matsvottorð Fasteignamats ríkisins fyrir jarðir í Skaftárhreppi (Síða):

- 4(63) Fasteignamatsvottorð fyrir Skál, dags. 14.8.2003, (2 bls).
- 4(64) Fasteignamatsvottorð fyrir Þverá, dags. 14.8.2003.
- 4(65) Fasteignamatsvottorð fyrir Eintúnaháls (einbýli), dags. 14.8.2003.
- 4(66) Fasteignamatsvottorð fyrir Eintúnaháls (jörð), dags. 14.8.2003.

Landskipta- og landamerkjabók Vestur-Skaftafellssýslu:

- 4(36) Sáttatillaga sýslumanns í ágreiningsmáli um legu afréttarlinu norðan Skálar og Holts á Síðu, dags. 12.12.1997.
- 4(37) (a-c) Leiðrétt sáttatillaga sýslumanns í ágreiningsmáli um legu afréttarlinu norðan Skálar og Holts á Síðu í ljósi nýrra upplýsinga um norðurmörk Skaftárdals við Skaftá, dags. 22.1.1998, ásamt uppdráttum.
- 4(38) Ákvörðun sýslumanns V-Skaftafellssýslu um landamerki Skálar til norðurs, dags. 16.5.1998.

Landamerkjabók klausturjarða:

- 4(67) Morðtunga, skoðunargerð 1847 og 1857.
 4(68) Hörgsdalur, skoðunargerð 1847 og 1857.
 4(69) Þverá á Síðu.
 4(70) Brattland á Síðu.

Menningarminjar:

- 4(46) Menningarminjar á miðhálandi Íslands, Vestur-Skaftafellssýsla. Svæðisskráning Fornleifastofnunar Íslands 1996, (bls. 3, 51-52, 79-85 og 197-204).
 4(47) Kort af menningarminjum á miðhálandinu (mælikvarði 1:400 000), Vestur-Skaftafellssýsla.

Alþingisbækur Íslands:

- 4(43) Ósátt Páls Ámundasonar yngri í lögréttu vegna jarðarinnar Skálar, dags. 6.7.1688. (8. b., bls. 219).
 4(44) Upplesið jarðaskiptabréf milli sýslumannsins Ólafs Einarssonar og Jóns Fabianssonar á 10 hundruðum í Skál og 10 hundruðum í Steinum, dags. 7.10.1701. (9.b., bls. 214).
 4(45) Kaupbréf fyrrum lögréttumannsins Vigfús Ketilssonar fyrir 9 hundruðum 110 al. vesturjörðunni Skál á Síðu, dags. 31.7.1740. (13. b., bls. 72).

Landnáma:

- 4(71) Ljósrit úr Landnámabók, í útgáfu Jakobs Benediktssonar. Reykjavík 1986, bls. 322-323.

Önnur óprentuð frumgögn:

- 4(39) Bréf frá oddvita Skaftárhrepps f.h. hreppsnefndar til sýslumannsins á Vík í Mýrdal um mörk heimalanda og afrétta, dags. 19.6.1998 ásamt ódags. bréfi ábúenda Mörtungu II, Prestbakka og Prestbakkakots um afréttarmörk.
 4(72) Örnefnaskrá fyrir Síðumannaafrétt (7 síður).
 4(73) Endurrit af fundargerð sýslunefndar Rangárvallasýslu. Fram kemur að amtsráðið hafði ákveðið að veita 500 kr. styrk til að rannsaka hin ókunnna fjalllendi norðan afrétta Skaftártungu og Síðumanna, dags. 25.6.1884.

Lagt fram af Braga Björnssyni hdl. og Einari Jónssyni lögrfr. vegna Eintúnaháls, Síðumannaafréttar og Þverár/Brattlands:

- 5 Kröfulýsing, dags. 22.4.2002.
 5(1) Viðauki við kröfugerð, dags. 20.6.2002.
 5(2) Kort sem sýnir kröfulínu vegna Eintúnaháls, Síðumannaafréttar og Þverár/Brattlands.
 5(3) Greinargerð eigenda og umráðamanna Síðumannaafréttar, Þverár/Brattlands og Eintúnaháls, dags. 27.6.2003.
 5(4) Bréf Veidifélags Síðumannaafréttar stílað á Veidimálastofnun, dags. 9.8.1999.
 5(5) Samþykkt og arðskrá fyrir Veidifélag Síðumannaafréttar, dags. 5.6.2001.
 5(6) Leigusamningur um Lambavatn á Síðumannaafrétti, dags. 28.2.2003.
 5(7) Bréf veidimálastjóra stílað á Veidifélag Síðumannaafréttar, dags. 25.7.2002.
 5(8) Fimm ára fiskræktaráætlun fyrir Eyrarlón og Laufbalavatn, dags. 3.6.2002 ásamt umsögn Veidimálastofnunar dags. 2.5.2002.
 55(9) Minnispointar eftir vettvangsferð um Síðuafrétt í Skaftárhreppi, dags. 30.9.1998.
 5(10) Yfirlýsing um norðurmörk jarðarinnar Skaftárdals, dags. 9.1.1998.

- 5(11) Fundargerð frá fundi oddvita Skaftárhrepps og formanna fjallskilaneftnda um afréttarmörk í nágrenni Hellisár, dags. 9.1.1998.

Lagt fram af Jóhanni Halldórssyni hrl. vegna Skálar:

- 6 Kröfulýsing, ódags., mótt. 15.2.2002.
- 6(1) Kort sem sýnir kröfulínu vegna Skálar (mælikvarði 1:295.632).
- 6(2) Skaftáreldar 1783-1785, Gjóskan og framvinda gossins eftir Þorvald Þorvaldsson. Reykjavík, 1991. Bls. 71-73.
- 6(3) Uppdráttur Þorvaldar Þórðarsonar af gervigígum norðan Leiðólfsfells. Staðhættir í V-Skaftafellssýslu, kort 1.
- 6(4) Uppdráttur Sveins Pálssonar 1794 af Skaftáreldahrauninu og „Eldsveitunum“ ásamt Eldritinu, bls. 569.
- 6(5) Greinargerð v/ eigenda jarðarinnar Skálar Skáftárhreppi, dags. 4.7.2003.
- 6(6) Afrit af bréfi Landbúnaðarráðuneytisins til Skaftárhrepps, dags. 10.7.1997, varðandi Veiðifélag Hellisár.
- 6(7) Samþykkt fyrir Veiðifélag Hellisár, dags. 11.7.1997.
- 6(8) Samþykkt fyrir Veiðifélag Hellisár, dags. 9.1.1997.
- 6(9) Mörk Skálar og Holts dregin á stafræna loftmynd frá árinu 1999. Uppdráttur unninn af Elínu Erlingsdóttur landfræðingi, í október 2003, eftir landamerkjabréfum og með aðstoð staðkunnugra.
- 6(10) Mörk Skálar og Holts dregin á staðfræðigrunn Landmælinga Íslands. Uppdráttur unninn af Elínu Erlingsdóttur landfræðingi, í október 2003, eftir landamerkjabréfum og með aðstoð staðkunnugra.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl./Ólafi Björnssyni hrl. vegna Holts I og II:

- 7 Kröfulýsing, dags 15.2.2002.
- 7(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Holt I, dags. 19.2.2002.
- 7(2) Þinglýsingarvottorð fyrir Holt II, dags. 19.2.2002.
- 7(3) Útprintun af færslum fyrir jörðina Holt I af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 7(4) Útprintun af færslum fyrir jörðina Holt II af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 7(5) (a-b) Kort sem sýnir kröfulínu vegna Holts I-II, ásamt hnitpunktaskrá. Unnið af Elínu Erlingsdóttur landfr.
- 7(6) Afsal Björns Runólfssonar til Siggeirs Björnssonar á hálfri jörðinni Holti í Kirkjubæjarhreppi ofl., dags. 9.7.1956.
- 7(7) Afsal Björns Runólfssonar til Siggeirs Björnssonar á ¼ hluta jarðarinnar Holts í Kirkjubæjarhreppi, dags. 23.5.1967.
- 7(8) Afsal Ólafs Nikulássonar til Rafns Valgarðssonar á ¼ hluta jarðarinnar Holts í Kirkjubæjarhreppi, dags. 5.6.1967.
- 7(9) Kaupsamningur milli Halldóru Árnadóttur og Rafns Valgarðssonar annars vegar og Sigurðar Helgasonar og Helgu G. Sigurjónsdóttur hins vegar um ¼ hluta jarðarinnar Holts í Kirkjubæjarhreppi, dags. 30.5.1986.
- 7(10) (a-b) Samningur milli Siggeirs Björnssonar, eiganda að ¾ hlutum jarðarinnar Holts, og Seðlabanka Íslands um ýmis atriði, dags. 29.9.1990, ásamt fylgiskjölum og uppdraetti.
- 7(11) Afsal Rafns Valgarðssonar til Sigurðar Helgasonar og Helgu Sigurjónsdóttur á jörðinni Holti II, dags. 29.9.1997.

- 7(12) Kaupsamningur fyrir jörðina Holt II á Síðu. Sigurður Helgason og Helga Guðrún Sigurjónsdóttir selur Finnboga Hannessyni, dags. 16.10.2002.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl./Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hörgsdals I og II:

- 8 Kröfúlýsing, dags. 28.2.2002.
- 8(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Hörgsdal I, dags. 27.2.2002.
- 8(2) Þinglýsingarvottorð fyrir Hörgsdal II, dags. 27.2.2001.
- 8(3) Útrentun af færslum fyrir jörðina Hörgsdal I af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 18.2.2002.
- 8(4) Útrentun af færslum fyrir jörðina Hörgsdal II af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 28.2.2002.
- 8(5) (a-b) Kort sem sýnir kröfúlinur vegna Hörgsdals, ásamt hornpunktaskrá.
- 8(6) Afsal Bjarna Bjarnasonar, Jóns Bjarnasonar og Elsu Th. Bjarnason fyrir hönd Þorvarðs Bjarnasonar til Vilhjálms Bjarnasonar og Gústafs Pálssonar á jörðinni Hörgsdal í Skaftárhreppi, dags. 30.05.1992.
- 8(7) Afsal Vilhjálms Bjarnasonar til Kristófers E. Bjarnasonar á jörðinni Hörgsdal I í Skaftárhreppi, dags. 13.12.1995.
- 8(8) Afsal Kristófers E. Bjarnasonar til Gústafs B. Pálssonar og Guðlaugar Mörtu Ásgeirsdóttur á jörðinni Hörgsdal I í Skaftárhreppi dags. 30.06.1999.
- 8(9) Landskiptagerð á jörðinni Hörgsdal í Skaftárhreppi, dags. 25.09.1992.
- 8(10) Örnefnalýsing fyrir Hörgsdal.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl./Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hörglandsþorps:

- 9 Kröfúlýsing, dags. 15.02.2002.
- 9(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Hörgsland I, Hörglandshreppi, dags. 19.2.2002.
- 9(2) Þinglýsingarvottorð fyrir Hörgsland II, Hörglandshreppi, dags. 26.2.2002.
- 9(3) Þinglýsingarvottorð fyrir Múlakot, Skaftárhreppi, dags. 26.2.2002.
- 9(4) Þinglýsingarvottorð fyrir Hörglandskot, Hörglandshreppi dags. 19.2.2002.
- 9(5) Útrentun af færslum fyrir jörðina Hörgsland I af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 9(6) Útrentun af færslum fyrir jörðina Hörgsland II af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 9(7) Útrentun af færslum fyrir jörðina Múlakot, af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 9(8) Útrentun af færslum fyrir jörðina Hörgslandskot, af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 9(9) Skiptasamningur Bjarna og Helga Þórlákssona á Múlakoti dags. 27.7.1971.
- 9(10) Skiptasamningur Sigurveigar Kristófersdóttur ofl. á Múlakoti dags. 24.8.1980.
- 9(11) Lóðarleigusamningur eiganda jarðarinnar Múlakots og Hörglandshrepps um byggingarlóð dags 21.4.1985.
- 9(12) Leyfi til setu í óskiptu búi til handa Gunnþóru S. Kristmundsdóttur eftir maka hennar Helga Þórláksson dags. 14.11.2000.
- 9(13) Kaupsamningur og afsal Gunnþóru S. Kristmundsdóttur til Bjarna P. Baldursson fyrir jörðina Múlakot ásamt fylgiskjölum, dags. 21.9.2001.
- 9(14) Landskipti Múlakots, Hörgslands I-II og Hörglandskots á óskiptri landræmu að vestan, dags. 5.8.1963.
- 9(15) Húsfriðun í B-flokki fyrir skólahúsið í Múlakoti, dags. 20.12.1982.
- 9(16) Kaupsamningur Jóns Bjarnasonar og Jakobs Bjarnasonar um eignina Hörgsland II, dags. 25.8.1965.

- 9(17) Skiptasamningur Lárusar Ó. Steingrímssonar og Sigurlaugar M. Sigurðardóttur á Hörgslandskoti, dags. 7.11.1978.
- 9(18) Afsal fyrir Hörgslandi I, dags 23.5.1979 ásamt fylgigögnum. Guðríður E., Sigurlaug og Málfríður H. Halldórsdætur afsala til Páls Ragnarssonar.
- 9(19) Kaupsamningur og afsal fyrir Hörgsland. Pála Katrín Einarsdóttir selur og afsalar til Guðríðar, Sigurlaugar og Málfríðar Halldórsdætra, dags. 2.12.1995.
- 9(20) Skiptavottorð vegna dánarbús Sigurðar Lárussonar, um 1/3 hluta eignarinnar Hörgslandskots, eigandi er Lára G. Magnúsdóttir dags. 14.11.1997.
- 9(21) Skiptavottorð vegna dánarbús Jakobs Bjarnasonar m.a. um eignina Hörgsland II, erfingjar eru Ólafía, Sigurveig og Jóna Jakobsdætur, dags. 20.4.1998.
- 9(22) Afsal fyrir hluta Hörgslandskots II. Lára Gunnðís Magnúsdóttir afsalar til Magnúsar Lárussonar, dags. 11.11.2000.
- 9(23) Skiptasamningur Steingríms og Magnúsar Lárussona og Láru Gunnðísar Magnúsdóttur á íbúðarhúsinu Hörgslandskoti II, dags. 11.11.2000.
- 9(24) (a-b) Kaupsamningur um eignina Hörgsland I. Seljendur eru Páll Ragnarsson og María N. Guðmundsdóttir. Kaupandi er Ferðaðþjónusta og sumarhús ehf., dags. 31.10.2001 ásamt yfirlýstu samþykki sveitarstjórnar, dags. 16.11.2001.
- 9(25) Afsal á Hörgslandi I. Páll Ragnarsson og María N. Guðmundsdóttir afsala til Ferðaðþjónustu og sumarhúsa ehf, dagsett 14.11.2001, auk yfirlýsingar við gerð kaupsamnings og afsals vegna hálftrar jarðarinnar Múlakots, Skaftárhreppi, dags. 21.09.2001.
- 9(26) (a-b) Kort sem sýnir kröfulínur vegna Hörgslandsþorps, ásamt hnitpunktaskrá.
- 9(27) Uppdráttur af mörkum Hörgslandsþorps og Brattlands. Unnið af Elínu Erlingsdóttur landfræðingi, í október 2003.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl./Ólafi Björnssyni hrl. vegna Mörtungu I og II:

- 10 Kröfulýsing, dags. 15.2.2002.
- 10(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Mörtungu I, dags. 1.6.2001.
- 10(2) Þinglýsingarvottorð fyrir Mörtungu II, dags. 1.6.2001.
- 10(3) Útrentun af færslum fyrir jörðina Mörtungu I af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 10(4) Útrentun af færslum fyrir jörðina Mörtungu II af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 10(5) Erfða-afsal á Mörtungu I. Erfingjar Skúla Jónssonar afsala arfi sínum til Steingríms og Odds Skúlasona, dags. 10.8.1976.
- 10(6) Yfirlýstir afsala sér tilkalli á 1/2 eignarinnar Mörtungu I. Yfirlýstir eru Jón Ólafsson, Eyrún Helga Jónsdóttir, Ragna Ólöf Wolfram og Jón Pétursson, dags. 31.5.1966.
- 10(7) Afsal á Mörtungu II. Steingrímur Skúlason afsalar til Ólafs Oddsonar, dags. 6.10.1982.
- 10(8) Leyfi veitt Ástu Ólafsdóttur til setu í óskiptu búi eftir mann sinn Odd Skúlason, dags. 25.2.1991.
- 10(9) Afsal á Mörtungu II. Ásta Ólafsdóttir afsalar til Ólafs Oddsonar og Guðríðar Steinunnar Jónsdóttur, dags. 1.5.1998.
- 10(10) Afrit af bréfi stílað á Skúla Jónsson bónda í Mörtungu frá Eyj. Eyjólfsyni, dags. 6.2.1944.
- 10(11)(a-b) Kort sem sýnir kröfulínur vegna Mörtungu, ásamt hnitpunktaskrá.
- 10(12) Smalaferð á Síðuafrétt í desember 1941.

Lagt fram af Sigurði Jónssyni hrl./Ólafi Björnssyni hrl. vegna Prestbakka og Prestbakkakots:

- 11 Kröfulýsing, dags. 15.2.2002.
- 11(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Prestsbakka, dags. 20.2.2002.
- 11(2) Þinglýsingarvottorð fyrir Prestbakkakot, dags. 20.2.2002.
- 11(3) Útrentun af færslum fyrir jörðina Prestbakka af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 11(4) Útrentun af færslum fyrir jörðina Prestbakkakot af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 12.2.2002.
- 11(5) Afsalsbréf um sölu á þjóðjörðinni og kirkjujörðinni Prestbökkum. Ríkið afsalar til Jóns Pálssonar, dags. í nóvember 1958.
- 11(6) Yfirlýsing um að jörðin Prestbakki sé gerð að ættaróðali, dags. 14.11.1958.
- 11(7) Umboð Þorbergs Jónssonar til Ragnars Jónssonar til að undirrita samning í kaupum á ríkisjörðinni Prestbakkakoti, dags. 14.9.1966.
- 11(8) Afsal á jörðinni Prestbakkakoti. Landbúnaðarráðherrann fyrir hönd ríkisins afsalar til Þorbergs Jónssonar, dags. 4.10.1966.
- 11(9) Kaupsamningur fyrir jörðina Prestbakka. Seljendur eru Jón Pálsson og Sigríður Jónsdóttir og kaupendur eru Jón Jónsson og Sigrún Böðvarsdóttir, dags. 15.11.1989.
- 11(10) Afsalsbréf fyrir véla- og verkfærageymslur á jörðinni Prestbakkakoti. Þorbergur Jónsson selur og afsalar Jóni Þorbergssyni, dags. 28.12.1990.
- 11(11) Afsal á jörðinni Prestbakka. Jón Pálsson selur og afsalar til Jóns Jónssonar og Sigrúnu Böðvarsdóttur, dags. 6.10.1992.
- 11(12) Kaupsamningur og afsal á jörðinni Prestbakkakoti. Seljandi er Þorbergur Jónsson og kaupandi er Jón Þorbergsson, dags. 30.5.2001.
- 11(13)(a-b) Kort sem sýnir kröfulínur vegna Prestbakka og Prestbakkakots, ásamt hnitpunkta-skrám.
- 11(14) Greinargerð v/eiganda jarðanna Mörtungu I og II, Prestbakka, Prestbakkakots, Hörgsdals I og II, Holts I og II, Múlakots og Hörglandskots, Skaftárhreppi, V-Skaftafells-sýslu, dags. 26.6.2003.
- 11(15) Fjallskilaseðill fyrir Austur-Síðu afrétt 2002.
- 11(16) Fjallskilaseðill Hörglandshrepps 1986.
- 11(17) Fjallskilaseðill fyrir Austurafrétt 1990.
- 11(18) Fjallskilaseðill Hörglandshrepps 1980.
- 11(19) Örnefnalýsing fyrir Prestbakka og Prestbakkakot.
- 11(20) Fjallskilaseðill fyrir Mið- og Landbrotsafrétt 2003.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Skaftárdals I, II og III:

- 15 Kröfulýsing og greinargerð eigenda jarðarinnar Skaftárdals, dags. 29.9.2003.
- 15(1) Þinglýsingarvottorð Skaftárdals 1, dags. 25.9.2003.
- 15(2) Þinglýsingarvottorð Skaftárdals 2, dags. 25.9.2003.
- 15(3) Þinglýsingarvottorð Skaftárdals 3, dags. 25.9.2003, (2 síður).
- 15(4) Útrentun af færslum fyrir jörðina Skaftárdal 1 af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 24.9.2003, (2 síður).
- 15(5) Útrentun af færslum fyrir jörðina Skaftárdal 2 af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 24.9.2003, (2 síður).
- 15(6) Útrentun af færslum fyrir jörðina Skaftárdal 3 af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 24.9.2003, (3 síður).

- 15(7) Afsal á jörðinni Skaftárdal I. Böðvar Kristjánsson ofl. afsala til Guðlaugs Æ. Magnússonar o.fl., dags. 10.12.1987.
- 15(8) Afsalsbréf um sölu á helmingi jarðarinnar Skaftárdals II. Ágústa Böðvarsdóttir afsalar til Eiríks Þ. Jónssonar, dags. 1.6.1993.
- 15(9) Afsal á jörðinni Skaftárdal III. Skaftárhreppur afsalar til Eiríks Þ Jónssonar o.fl., dags. 19.12.1996.
- 15(10) Afsalsbréf um sölu á jörðinni Skaftárdal II. Böðvar Kristjánsson afsalar til Eiríks Þ. Jónssonar, dags. 27.3.2001.
- 15(11) Afsalsbréf um sölu á jörðinni Skaftárdal II (80%). Eiríkur Þ. Jónsson afsalar til Bergs Helgasonar, Sigurðar Jónassonar og Aðalbjargar Jónsdóttur, dags. 17.5.2001.
- 15(12) Afsalsbréf um sölu á jörðinni Skaftárdal III (40%). Eiríkur Þ. Jónsson afsalar til Bergs Helgasonar, Sigurðar Jónassonar og Aðalbjargar Jónsdóttur, dags. 17.5.2001.
- 15(13) Leyfisbréf handa Lovísu Axelsdóttur til setu í óskiptu búi, dags. 14.6.2002. Eignir búsins eru m.a. Skaftárdalur I og Skaftárdalur II.
- 15(14) Kaupsamningur fyrir hluta jarðarinnar Skaftárdals III. Seljandi er Bergur Helgason og kaupendur Aðalbjörg Jónsdóttir, Eiríkur Þ. Jónsson og Hanna Kristín Gunnarsdóttir, dags. 30.12.2002.
- 15(15) Kaupsamningur fyrir jörðina Skaftárdal III (7,5%). Seljandi er Sigurður Jónasson og kaupandi er Hanna Kristín Gunnarsdóttir, dags. 30.12.2002.
- 15(16) Afsalsbréf um sölu á jörðinni Skaftárdal III (7,5%). Sigurður Jónasson afsalar til Hönnu Kristínar Gunnarsdóttur, dags. 4.6.2003.
- 15(17) Afsalsbréf um sölu á hluta Skaftárdals III. Bergur Helgason afsalar til Aðalbjargar Jónsdóttur o.fl, dags. 4.6.2003.
- 15(18) Afsalsbréf um sölu á hluta Skaftárdals II (15%). Sigurður Jónasson afsalar til Hönnu Kristínar Gunnarsdóttur, dags. 4.6.2003.
- 15(19) Afsalsbréf um sölu á hluta Skaftárdals II (20%). Bergur Helgason afsalar til Aðalbjargar Jónsdóttur o.fl, dags. 4.6.2003.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Heiðarsels I og II:

- 16 Kröfulýsing og greinargerð eigenda jarðarinnar Heiðarsels I og II, dags. 29.9.2003.
- 16(1) Útrentun af færslum fyrir jörðina Heiðarsel 1 af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 24.9.2003.
- 16(2) Útrentun af færslum fyrir jörðina Heiðarsel 2 af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 24.9.2003, (2 síður).

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Geirlands:

- 18 Kröfulýsing og greinargerð eigenda jarðarinnar Geirlands í Skaftárhreppi, dags. 6.10.2003.
- 18(1) Þinglýsingavottorð fyrir jörðina Geirland, dags. 6.10.2003.
- 18(2) Útrentun af færslum fyrir jörðina Geirland af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, dags. 5.10.2003, (2 síður).

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 12 Greinargerð Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings, um staðhætti og gróðurfar í Skaftárhreppi milli Skaftár og Hverfisfljóts, 19.5.2003.
- 13 (a-c) Yfirlitskort-Lýstar kröfur á Síðu. Þrjú kort, tvö í mælikvarða 1:50 000 og eitt í 1:100 000. Sbr. kröfulínukort einstakra málsaðila, þ.e. skjöl nr. 1(2), 5(2), 6(1), 7(5), 8(5), 9(26), 10(11) og 11(13).

- 14(1) Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 25.4.2003.
 14(2) Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 23.5.2003.
 14(3) Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 27.6.2003.
 14(4) Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 30.09.2003.
 14(5) Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 8.-10.10.2003.
 14(6) Fundargerð endurupptöku þessa máls hjá óbyggðanefnd, dags. 8.11.2004.
 14(7) Fundargerð loka fyrirtöku, dags. 2.12.2004.
 17 „Jöklar og jökulbreytingar á Síðu og Fljótshverfi“. Greinargerð Odds Sigurssonar, jarðfræðings, dags. 19.11.2004.
 19 Hverfisfljót að fornu og nýju. Athugun Snorra P. Snorrasonar, Almennu verkfræðistofnunar, á legu gljúfra Hverfisfljóts, dags. í mars 2004.
 20(1) Loftmynd sem sýnir hnit tveggja varða á Síðu. Gert af Elínu Erlingsdóttur landfr. Ekki í kvarða.
 20(2) Kort sem sýnir hnit tveggja varða á Síðu. Gert af Elínu Erlingsdóttur landfr. Ekki í kvarða.
 21 Kort sem sýnir endanlegar kröfur. Gert af Sigurgeiri Skúlasyni landfr. (mælikvarði 1:100.000).

Hliðsjónargögn

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- Ónr. Sunnlenskar byggðir VI. Bls. 60-61, 68-75, 78-83, 86-93, 118-120, 124-125, 144-147 og 179-187.
 Ónr. Skaftafellssýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1873. Bls. 180-183, 188-191.
 Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1983. Vestur-Skaftafellssýsla austan Skaftár og Kúðafljóts. Bls. 12-13, 16-19, 44-55, 58-59, 62-83, 106-109, 112-115 og 132-133.
 Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1935. Vestur-Skaftafellssýsla. Bls. 48-65.
 Ónr. Göngur og réttir. 1. bindi. Bls. 134-135, 138-139.
 Ónr. Landið og Landnáma. II. bindi. Bls. 386-397.
 Ónr. Skaftafellingarit II. bindi. Landnám í Skaftafellssþingi. Bls. 88-103.
 Ónr. Íslendinga sögur. 1. bindi, Landssaga og landnám. Bls. 194-199.
 Ónr. Efnisskipan málflutningsræðu Ólafs Sigurgeirssonar hrl. við aðalmeðferð.

Lagt fram af Braga Björnssyni hdl. til hliðsjónar:

- Ónr. Eiríkur Skúlason: Þrír þættir. Goðasteinn 1977. Bls. 92-100.
 Ónr. Einar Ól. Sveinsson: Landnám í Skaftafellssþingi. Rvk. 1948. Bls. 88-97.
 Ónr. Efnisskipan málflutningsræðu Braga Björnssonar hdl. og Einars Jónssonar lögfr. við aðalmeðferð.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- Ónr. Skýrslur í máli 8/2003 hjá óbyggðanefnd, (75 blaðsíður, skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).

